

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE VAKIF MALLARINDA
VAKIF HÜKMÜNÜN SONA ERMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer ASLAN

VAN - 2011

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE VAKIF MALLARINDA
VAKIF HÜKMÜNÜN SONA ERMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ömer ASLAN

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI

VAN - 2011

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından **TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI**'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan (Danışman) : Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI.

Üye : Doç. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Üye : Doç. Dr. Şevket TOPAL

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / / 2000

.....

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ	1
1.2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	2
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI	3
2. İSLÂM HUKUKUNDA VAKIF	5
2.1. VAKFIN TARİFİ.....	5
2.2. VAKFIN MEŞRUIYETİNİN DELİLLERİ	6
2.3. VAKFIN HİKMETLERİ	8
2.4. VAKFIN TÜRLERİ	9
2.4.1. Hayrî Vakıflar (Şer’i vakıflar)	9
2.4.2. Ehlî Vakıflar (Zürrî veya Âdî Vakıflar).....	9
2.4.3. Yarı Ehlî Vakıflar	9
3. VAKFIN RÜKÜNLERİ	9
3.1. VAKFEDENDE ARANAN ŞARTLAR.....	10
3.1.1. AKIL.....	10
3.1.2. BULUĞ.....	10
3.1.3. HÜRRİYET	10
3.1.4. ZORLANMIŞ (MÜKREH) OLMAMAK.....	11
3.1.5. KISITLI (MAHCUR) OLMAMAK	11
3.1.6. VAKFEDENİN VAKFETME YETKİSİNİ SINIRLAYAN BİR HAL OLMAMASI	11
3.1.6.1. Ölüm Hastalığında Olan Kişinin Vakfı.....	11
3.1.6.2. Gayr-i Müslim Veya Mürted Olan Kişinin Vakfı	12
3.2. KENDİSİNE VAKIF YAPILAN (MEVKUFUN ALEYH).....	13
3.2.1. VAKFIN MENFAATLERİNİN TAHSİS EDİLDİĞİ CİHET BİR HAYIR CİHETİ OLMALIDIR (VAKIFTA İBADET VE HAYIR NİYETİ OLMALI)	13
3.2.2. KENDİSİNE VAKIF YAPILAN (MEVKUFUN ALEYH) KİŞİ MÜLK EDİNMEYE ELVERİŞLİ OLMALI.....	14

3.2.3. HALİ HAZIRDA MEVCUT OLMAYANA (GAİB)	
YAPILAN VAKIF	14
3.2.4. CENİNE YAPILAN VAKIF	15
3.2.5. VAKFEDENİN VAKFETTİĞİ MALDAN YARARLANMASI	15
3.2.5.1. Kişinin Kendisine Vakfı (Vakıf alen-nefs)	15
3.2.5.2. Vakfedenin Vakfın Gelirini Kendisine Şart Koşması	16
3.2.6. VAKIFTAN YARARLANANLARIN KALMAMASI	
(İNKIRAZI)	17
3.2.6.1. Vakıftan Yararlananların Kalmamasının (Münkatı	
Vakıfların) Kısımları	17
3.2.7. VAKIFTAN YARARLANANLARIN BELLİ OLMASI	18
3.3. VAKFEDİLEN (MEVKUF) MAL VE ŞARTLARI	19
3.3.1. VAKFEDİLENİN KIYMET TAŞIYAN (MÛTEKAVVİM)	
MAL OLMASI	19
3.3.1.1. Gayr-ı Menkullerin (Akarların) Vakfedilmesi	20
3.3.1.2. Menkul Malların Vakfedilmesi	20
3.3.2. VAKFEDİLEN MALIN MUAYYEN OLMASI	22
3.3.3. VAKFEDİLEN MALIN MÛLK OLMASI	22
3.3.4. VAKFEDİLEN MALIN MUSTAKİL (İFRAZ) OLMASI	22
3.4. VAKIF KURULUŞ ŞARTLARI VE İLGİLİ KAVRANLAR	23
3.4.1. İCAP SİYGASI	23
3.4.1.1. Hanefî Mezhebinde Vakıfla İlgili Lafızlar	24
3.4.1.2. Lafzın Yerine Geçebilecek Tebliğ Araçları	24
3.4.1.3. Kabul Sigası	25
3.4.1.4. Vakıftan Yararlanan Kişinin Vakfı Reddetmesi	26
3.4.2. VAKIF SİGASININ ŞARTLARI	26
3.4.2.1. Derhal Sonuç Doğurması (Müeccez)	27
3.4.2.2. Devamlı (Müebbet) Olması	27
3.4.2.3. Bağlayıcı (İlzâm) Olması	27
3.4.2.4. Vakıf Malının Sarf Olunacağı Cihetin Beli Olması	28
4. VAKFIN HÜKMÜ	29
4.1. VAKIF MUAMELESİNİN BAĞLAYICILIK (LÜZUM)	
KAZANMASI	29

4.2. OSMANLI UYGULAMASINDA TESCİL USULÜ	31
4.3. VAKFIN SÜRESİZ (TE'BİD) OLMASI	33
4.3.1. VAKIFTA SÜRESİZLİĞİ (TE'BİDİ) ŞART KOŞMAYANLAR ...	33
4.3.2. VAKIF MUAMELESİNDE SÜRESİZLİĞİ (TE'BİDİ) ŞART KOŞANLAR	34
4.3.3. VAKIF MUAMELESİNDE KULLANILACAK SİGADA“TE'BİD” LAFZININ ZİKREDİLMESİNİN ŞART OLMADIĞINI İLERİ SÜRENLER	34
4.3.4. VAKIF MUAMELESİNDE KULLANILACAK SİGADA “TE'BİD” LAFZININ ZİKREDİLMESİNİ ŞART KOŞANLAR	35
4.3.5. VAKFIN BELLİ BİR SÜREYE BAĞLANMASI	35
4.4. VAKFEDENİN VAKIFTAN VAZGEÇMESİ (RÜCÛ)	37
4.5. VAKFEDİLEN MALIN MÜLKİYETİ	37
4.5.1. ALLAH'IN HÜKMİ MÜLKİYETİNE GEÇTİĞİNİ KABUL EDENLER	37
4.5.2. VAKFEDENİN MÜLKİYETİNDE KALDIĞINI KABUL EDENLER	38
4.5.3. VAKIFTAN YARARLANACAKLARA (MEVKUFUN ALEYHLERE) AİT OLDUĞUNU KABUL EDENLER	38
4.5.4. OSMANLI UYGULAMASI	39
4.6. İRSÂDÎ VAKIF VEYA İRSÂD KABİLİNDE VAKIFLAR.....	39
4.6.1. İRSÂDÎ VAKIFLARIN KISIMLARI	40
4.6.1.1. Sahih İrsâd	40
4.6.1.2. Sahih Olmayan İrsâd	40
4.6.1.2.1. Yapılış Şekline Göre Sahih Olmayan Vakfın Kısımları	40
4.6.2. İRSÂDÎ VAKIFLARIN İLK ORTAYA ÇIKIŞI	41
4.6.3. OSMANLI DÖNEMİNDE GAYRI SAHİH VAKIFLAR VE TARİHİ GELİŞMELER	41
4.7. PARA VAKIFLARI, TESCİLİ VE LÜZUMU	43
4.7.1. MALİKİLERE GÖRE	43
4.7.2. ŞÂFİİLERE GÖRE	44
4.7.3. HANBELİLER'E GÖRE.....	44

4.7.4. HANEFİLERE GÖRE.....	45
4.7.5. PARA VAKFI KONUSUNDA OSMANLI DÖNEMİNDE YAPILAN MÜNAKAŞALAR.....	46
4.7.6. PARA VAKFININ TESCİLİ	49
5. VAKIF MALLARINDA VAKIF HÜKMÜNÜN SONA ERDİĞİ DURUMLAR	50
5.1. VAKFIN DEĞİŞTİRİLMESİ (İSTİBDAL EDİLMESİ).....	50
5.1.1. MALİKİLERE GÖRE	50
5.1.2. ŞÂFİİLERE GÖRE	52
5.1.3. HANBELİLERE GÖRE.....	54
5.1.4. HANEFİLERE GÖRE.....	56
5.1.4.1. Vakfeden Kişinin Kendisine Veya Başkasına Veya Hem Kendisine ve Hem de Başkasına İstibdâlı Şart Koşması.....	56
5.1.4.2. Vakfeden Kişinin İstibdâlı Şart Koşmaması Veya Susması ve Vakıf Malının Tamamen İntifâ Edilemez Hale Gelmesi	57
5.1.4.3. Vakfedenin İstibdâlı Şart Koşmamakla Birlikte, Vakıf Malı İle İntifâ Mümkün İken, Vakfa Daha Yararlı Bir Mal İle İstibdâlinin İstenmesi	58
5.1.5. OSMANLI DEVLETİNE KADAR.....	58
5.1.6. OSMANLIDAKİ UYGULAMASI	59
5.1.7. İSTİBDALİN ŞARTLARI	60
5.1.8. MESCİT VE DİĞER HAYIR KURUMLARIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER.....	63
5.1.8.1. Bir Mescidin Veya Her Hangi Bir Vakıf Enkazının Nakledilmesi Meselesi	63
5.1.8.2. Mescit ve Benzeri Vakıfların Enkazını Satmak	64
5.1.8.3. Mescidin Bir Kısımını Yol Yapmak Veya Bunun Aksi.	64
5.2. VAKIF MALLARININ GASPI.....	64
5.3. VAKIFTAN YARARLANANLARIN KALMAMASI (İNKİTA)	66
5.3.1. MÜNKATİ VAKIFLARIN KISIMLARI	66
5.3.1.1. Munkatiu'l-Evvel ve Munkati'ul Âhir Vakıflar.....	66
5.3.1.2. Munkatiu'l-Evvel Vakıflar	67
5.3.1.3. Munkatiu'l-Vasat Vakıflar	68
5.3.1.4. Munkatiu'l-Ahir Vakıflar.....	68

5.3.2. OSMANLILARDA MÜNKAT'I VAKIFLARIN HÜKMÜ ve UYGULAMASI.....	70
5.4. YARARLANMA İMKÂNI KALMAYAN (MÜSTAĞNA ÂNH) VAKIFLAR.....	71
5.4.1. MALİKİLER GÖRE	71
5.4.2. ŞÂFİİLERE GÖRE	72
5.4.3. HANBELÎLERE GÖRE.....	72
5.4.4. HANEFİLERE GÖRE.....	73
5.4.5. OSMANLIDA UYGULAMASI	74
6. SONUÇ.....	75
7. KAYNAKÇA	79
8. ÖZET.....	85
9. ABSTRACT.....	86

ÖNSÖZ

İnsan, sosyal bir varlıktır. Bu yüzden toplum içerisinde yaşamak zorundadır. Toplumda yaşayan insanların sosyal ve ekonomik durumu farklıdır. İnsan, doğası gereği, muhtaç olanlara yardım etme eğilimindedir. Önceleri insanlar, ihtiyaç sahibi kimselere bireysel yardımda bulunmuşlardır. Uygarlık seviyesi geliştikçe, bireysel yardımlaşma kurumsal yardımlaşmaya dönüşmüştür. Bu yüzden, sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları ortaya çıkmıştır. Bu kurumlardan biri de vakıftır.

Vakıf'ın asıl hedefi, yaratıcının rızasına uygun olarak gelir düzeyi iyi olan bireylerden gelir düzeyi düşük olan bireylere kaynak transferi sağlayarak dikey gelir dağılımına ve toplumda yaşayan herkesin istifade edebileceği şekilde tesisler inşa ederek yatay gelir dağılımına büyük ölçüde katkı sağlamaktır.

Vakıf muamelesindeki amaç ise vakıftan sürekli faydalanmak ve bu faydalanma sebebiyle sevap ve ecir elde etmektir. Bu da ancak vakfın devamlılık şartının gerçekleşmesine bağlıdır. Fakat amacına hizmet etme imkânı kalmamış vakıf mallarının durumu, günümüzde en sık karşılaşılan problemlerden biridir.

Bu nedenle, hizmet etme imkânı kalmamış vakıf mallarının durumunu incelemek ve tespit etmek, çalışmamızın asıl konusunu teşkil etmiştir. Tezimizin konusu '*İslam hukukuna göre vakıf mallarında vakıf hükmünün sona ermesi*'dir. Bu tezde, vakıf konusunu Hanefî, Maliki, Şafîî ve Hanbelîlere göre mukayese ettik ve ayrıca Osmanlı uygulamasında aldığı şekli de araştırmamıza dâhil ederek inceledik.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde dört Mezhebe göre ve Osmanlı uygulamasında vakıf, vakfın hükmü ve vakıf mallarında vakıf hükmünün sona erdiği durumlar konusunda yapılan araştırmanın amacı, önemi, sınırları ve yöntemi ele alınmıştır. Birinci bölümde; Hanefî, Maliki, Şafîî ve Hanbelîlere göre, vakfın rükünleri ve bu rükünlerin kısımları ve şartları incelendi. İkinci bölümde; dört Mezhep ve Osmanlı uygulamasında vakfın hükmü başlığı altında vakıf muamelesinin bağlayıcılık (lüzum) kazanması, Osmanlı uygulamasında tescil usulü, vakfın süresiz (te'bid) olması ve ilgili görüşler, vakfedenin vakıftan vazgeçmesi (rücû), vakfedilen malın mülkiyeti ve ilgili görüşler, irsâdi vakıf, irsâdi vakfın kısımları, ilk ortaya çıkışı ve Osmanlı döneminde gayri sahih vakıflar ve tarihi

gelişmeler, para vakıfları ve ilgili görüşler, para vakfı konusunda Osmanlı döneminde yapılan münakaşalar ve para vakfının tescili gibi konular incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise; dört Mezhep ve Osmanlı uygulamasında aldığı son şekle göre vakıf mallarında vakıf hükmünün sona erdiği durumlardan vakfın değiştirilmesi (istibdâl edilmesi) ve istibdâl ile ilgili görüşler, istibdâlin Osmanlı devletine kadar ve Osmanlıdaki uygulaması ve şartları, mescit ve diğer hayır kurumlarıyla ilgili hükümler, vakıf mallarının gaspı, vakıftan yararlananların kalmaması (inkita), inkita' vakıfların kısımları ve kısımlarla ilgili görüşler, yararlanma imkânı kalmayan (müstağnaânh) vakıflar ve ilgili görüşler ve Osmanlı uygulaması ile ilgili konular ele alınarak incelenmiştir.

Mezhep imamlarının görüşleri tarihi kronolojiye göre verilerek, gerektiğinde görüşler arasında tercihler yapılmıştır. Dipnotlarda kaynaklar mezhep imamlarının yaşam sırasına göre verilmiştir. Tezde adı geçen alimlerin ölüm tarihleri önce hicrî sonra da miladî olarak belirtilmiştir.

Çalışmamın her safhasında göstermiş olduğu yakın ilgi ve destekten dolayı değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI'ya çalışmam esnasında ilmi birikimlerinden yararlandığım saygı değer hocam Doç. Dr. Sahip BEROJE'ye ve yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. H. Hüsnü KOYUNOĞLU'na teşekkür eder saygılarımı sunarım.

Ömer ASLAN

VAN-2011

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale
a. mlf.	: Aynı müellif
a. g. e.	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn, bin,
c.	: Cilt
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Dğr.	: Diğerleri
Hız.	: Hazreti
m.	: Mesele
md.	: Madde
Osav.	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
r.a.	: Radiyellahu anh
s.	: Sayfa
T. D. V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarih yok
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
yy.	: Yer yok
yay.	: Yayın

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

İslâm, öncelikle sosyal birlik kurmak ve bunu devamlı kılmak için bireysel olmakla birlikte genel hükümler koyarak yola çıkmış, sosyalleşmeyi teşvik eden yardımlaşma ve dayanışma prensipleri getirmiştir. İslâm toplumlarında sosyal birliği yaşatacak ve tabakalar arasında yakınlaşmayı temin edecek en önemli faktörlerden biri, karşılık beklemeden yapılan yardımlaşmadır. Maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yapılan yardımın en güzeli ise, sadaka-i câriyedir. Sadaka-i câriye sürekli olan sadaka anlamına gelmektedir. Bu sadaka türünün zamanla bireysellikten çıkarak tüzel kişilik kazanması, vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Sürekli olması, sahibine öldükten sonra da sevap kazandırması gibi sebeplerden dolayı sadaka-i câriye ya da kurumsal anlamda vakıflar, İslâm toplumları arasında geniş uygulama alanı bulmuştur.

Bu uygulamanın dikkate değer amacı, bir taraftan ferde dünyada ve âhirette iyi bir hayat kazandırmak olduğu gibi diğer taraftan, vakıftan sürekli faydalanmak ve bu faydalanma sebebiyle sevap ve ecir elde etmektir. Bu da ancak vakfın devamlılık şartının gerçekleşmesine bağlıdır. Bu çalışmada, devamlılık vasfını kaybeden ve amacına hizmet etme imkânı kalmayan vakıf mallarının durumu, ne olacağı ve İslâm bilginleri tarafından nasıl çözüme kavuşturulmaya çalışıldığını tespit etmek ve meseleleri değerlendirecek bir sonuç çıkarmaya çalıştık.

Müslümanlar, İslâm'ın ilk yıllarında itibaren Kur'an ve Sünnetin emirlerine uyarak yardımlaşmaya başlamışlardır. Allah ve Peygamberin emir ve tavsiyeleriyle başlayan bu yardımlaşma duygusu, asırlar boyu devam edecek bir hukuk müessesesinin yani vakfın doğmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte vakfın ifa ettiği fonksiyon, sadece ferdî hayırseverlik duygusundan ortaya çıkan yardımlaşma değildir. Ayrıca günümüzde devletin ifa etmekle yükümlü olduğu birçok kamu hizmetleri de, özellikle Osmanlı döneminde, vakıf yoluyla ifa edilmiştir. Başta Osmanlı devleti olmak üzere bütün İslâm devletlerinde, kamu yararı bulunan her hizmet, vakıf yoluyla kurulmuş ve hizmet vermiştir. Böylesine fonksiyonları bulunan ve hem özel hukuku ve hem kamu hukukunu ilgilendiren vakıf müessesesinde

amacına hizmet etme imkânı kalmamış vakıf mallarının durumunun incelenmesi önem ve gerekliliği ortadadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Vakıf kavramından vakfın menşei, vakfın rükünleri, vakıf çeşitleri, vakfın idaresi ve vakıf hukukuna ait hükümler anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “vakıf” kavramı oldukça geniş ve kapsamlı bir konudur. Vakıfla ilgili her mesele vakıf kavramıyla ilgilidir.

Vakıf konusu çok geniş ve kapsamlı olduğundan biz çalışmamızı vakıf mallarında vakıf hükmünün sona ermesine tahsis etmeyi uygun gördük. Çünkü bu denli kapsamlı bir konunun bir Yüksek Lisans Tezi çerçevesinde yeterince incelemeyeceği erbabının malumudur.

Bu nedenle biz bu çalışmamızda, vakıf kavramının hukuki mahiyeti, meşruiyeti ve hikmetleri, vakfın rükünleri, her rükünle ilgili şartlar ve vakfın şartları hakkında bilgi vermekle yetindik. Esas itibarı ile vakıf kavramından tespit edilen ‘*vakfın hükmü ve vakıf mallarında vakıf hükmünün sona erdiği durumlar*’ çalışmamızın ana teması olarak geniş bir şekilde incelemeye tabi utarak, elde ettiğimiz sonuçları ortaya koymaya çalıştık.

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Araştırmamızın yöntemini, araştırmanın amacına uygun neticelere varacak şekilde tespit etmeye çalıştık. Bir konuyu işlerken önce konu ile ilgili mezhepte geçerli olan görüşü verdikten sonra, varsa geçerli görüşe muhalif görüşlere yer verdik.

Objektif sonuçlara varabilmek için araştırmamızı her hangi bir mezhebin görüşüyle sınırlandırmadık. Mukayeseli metodu tercih ederek, çalışmamızı dört mezhebin belli başlı kaynaklarında yoğunlaştırdık. Çalışmamızda görüşlerini değerlendirmeye tabi tuttuğumuz mezhepler Hanefî, Malikî, Şâfiî ve Hanbelî Mezhepleridir. Osmanlı Devleti uygulaması ile de karşılaştırmayı ihmal etmedik.

Bu çalışmamızda vakıf kavramıyla ilgili tespit edilen *vakıf kavramının hukuki mahiyeti, vakfın hükmü ve vakıf mallarında vakıf hükmünün sona erdiği durumlar* ele alınmıştır. Çalışmamızda dört mezhebin temel kaynaklarına inmeye çalıştık. Bu kaynaklar: Hanefilerde, Serahsî'nin, *el-Mebsût*'u, Şeyh Nizâm'ın *Feâva'l-Hindiye*'si, İbn-i Abidin'in *Reddû'l-Muhtârı* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-i İslamiye ve İstlahat-ı Fıkhiye Kamusu*, Malikilerde, Karâfî'nin, *ez-Zahire*'si, Sahnûn'ün *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*'sı, Ebu Zeyd el-Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*'ı ve Abdulvahhab el-Malikî'nin *el-Meune alâ Mezhebi ehli'l-Medine*'si, Şâfiîlerde, Gazzâlî'nin *el-Veciz* ile *el-Vasît*'i, Nevevî'nin *el-Mecmû* ile *Ravdatü't-Tâlibîn*'i, Râfiî'nin, *el-Aziz*'i ve Şirbînî'nin *Muğnîl-Muhtâc*'i, Hanbelilerde ise, İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*'si, el-Âsımî'nin *Hâşiyetü'r-Revdi'l-Murbî*'si, el-Bühûtî'nin, *Şerhu Müntehe'l-İradat*'ı, Makdisî'nin *el-Kâfî*'si ve İbnu Teymîye'nin *İhtiyârâtü'l-Fıkhiye*'si ile *Fetevâ'l-Kübrâ*'sı.

Bunların yanında diğer müracaat kitaplarımız Osmanlı dönemi ve günümüzde, vakıfla ilgili yazılan Hamdi Yazır'ın *Ahkâmu'l-Evkafı*, Ömer Hilmi Efendi'nin *İthaf'ül Ahlâf fî Ahkâm'il-Evkafı*, Nazif Öztürk'ün *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* ile *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* ve Hüseyin Hatemi'nin *Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi* türü çalışmalar oldu. Özellikle vakıf konusunu ve İslâm bilginleri arasında meydana gelen ihtilâfları dikkate alarak yapılan çalışmalardan istifade etmeye gayret ettik. Bu açıdan Kadri Paşa'nın *Kanunu'l-Adl Vel-İnsaf fil-Kadâ Ala Müşkilatil-*

Evkaf'ı, Ebu Zehra'nın *Muhâderât fil-Vakfı*, Kuveyt Evkaf Bakanlığı'nın *El-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye'si* ve benzeri çalışmalar en fazla başvurduğumuz kitaplar olmuştur. Ahmed Akgündüz'ün *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* adlı eseri, özellikle vakıf konusunu ve vakfin Osmanlıdaki uygulamasını ele aldığından en fazla yararlandığımız kitapların başında gelmiştir. Bu kitap, gerek tezimizin farklı muhtevada şekillenmesinde, gerek bu muhteva doğrultusunda farklı yorumlar ve neticelere varmamızda etkili olmuştur.

Araştırma sırasında görüşler, tarihi kronolojiye göre verilerek mezhep ve müellifler arasındaki karşılıklı görüşlerin tespitine çalışılmış ve gerektiği hallerde bunlar arasında tercihler yapılmıştır. Kaynak kullanımında ise şu yöntem takip edilmiştir: Dipnotta kaynağın ilk geçtiği yerde müellifin ve eserin tam ismi, varsa basıldığı yer ve tarih verilmiş olup referansta bulunulan kaynaklar dipnotlarda müelliflerin ölüm tarihlerine göre verilmiştir. Metinde adı geçen şahıslarla kaynakçada eseri kaydedilen müelliflerin ölüm tarihleri önce hicrî sonra da miladî olarak belirtilmiştir. Hadisleri Concordance sistemindeki gibi kitap ve bab numarası ile verdik. Arapça isim ve kavramlarda sadece uzatma ve kesme işareti gerektiren yerlerde transkripsiyon yapılmış fakat diğer harfler için bir transkripsiyon kullanılmamıştır.

2. İSLÂM HUKUKUNDA VAKIF

2.1. VAKFIN TARİFİ

Vakıf kelimesi sözlükte, “hapsetmek, alıkoymak ve engellemek” gibi anlamlara gelmektedir.¹ İslâm hukuku literatüründe vakıf için, farklı terimler kullananlar da olmuştur. Mesela: İmam Şafî (ö. 204/820)² ile Mâlikî hukukçular ve bunları izleyenler,³ vakıf için "habs" veya "hubs" ile çoğulu olan "ahbâs" terimini kullanmışlardır. Habs kelimesi ise sözlükte, engellemek ve tutmak gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim savaşta askerlerin bindiği atlar için de “el-hâbis” kavramı kullanılmıştır.⁴

Vakıf, Mezhep İmamları tarafından farklı şekilde tanımlamıştır.

Hanefîlerde, Ebu Hanife (ö. 150/767) ile İmâmeyn Ebu Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) arasında vakfın tarifi ile ilgili görüş ayrılığı vardır. Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir mal veya mülkün aynını vakfedenin mülkiyetinde tutmak ve gelirini fakirlere ya da hayır yollarından birine tasadduk etmektir.⁵ Bu tarife göre vakıf, bağlayıcı değildir. Sahibi isterse ondan dönebileceği gibi, onu satabilir de.

Hanefî mezhebinde görüşleriyle amel edilen Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre vakıf: Bir şeyin mülkiyeti Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, menfaatini, kullara tahsis etmektir. Böyle bir durumda vakıf bağlayıcı olup; satılamaz, bağışlanamaz ve ona vâris de olunamaz.⁶ Burada, Ebu Hanife'ye göre, İmâmeynde, mülkiyetin vakfedende kalması önemli bir fark oluşturmaktadır.

Mâlikî'lere göre vakıf, Hükmen de olsa, mülkiyeti verende kalmak üzere bir şeyin menfaatini, var olduğu sürece teberru etmektir.⁷ Bu tarife göre, -Ebu

¹ Muhammed Ebul-Feyd ez-Zebîdî, *Tâcul Arus Min Cevahiril –Kamus*, I-XXV, Dârul Hidâye, yy. , ty. , XXIV, 467-468; Muhammed en-Necar, *el-Mü'cem'il Vesid*, yy. , ty. , Dâru-Dâ' ve, II, 1051.

² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî, *el-Ümm*, I-XI, Dâru'l-Vefâ, yy. , 2001/1422, V, 104.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdusselâm b. Said İbn Sahnün, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, I-VI, yy., 1323/1904, VI, 98.

⁴ ez-Zebîdî, *a. g. e.* , XVI, 520-523.

⁵ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *el-Mebsut*, I-XXXI, Dâru'l-Mârif, Beyrut, ty. , XII, 28; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İst. ty. VI, 284.

⁶ Şeyh Nizâm ve Dğr. , *el-Fetevâ'l Hindiye*, I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000/1420, II, 357.

⁷ Abdulvahhab el-Malikî, Ebu Muhammed b. Ali b. Nasr, *el-Meune alâ Mezhebi Ehli'l-Medine*, I-II, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998, II, 484.

Hanife'nin tanımında olduğu gibi- vakıf malı vakfedenin mülkünden tamamen çıkmaz, onun üzerinde bir nevi mülkiyet hakkının varlığı devam eder.

Şafilere göre ise: Bir mal veya mülkün aynını Allah'ın mülkü hükmünde tutup gelirinin Allah'ın kullarına tahsis edilmesidir.⁸ Bu durumda -İmâmeyn'in tanımında olduğu gibi- yapılan vakıf, artık bağlayıcılık gerektirir, ne satılır, ne hibe edilir, ne de miras olarak bırakılır.

Hanbelîlerde vakıf: Kendisi ile yaralanmak mümkün olan bir malın aynında, vakfedenin de başkasının da tasarruflarına son verip, aynı baki kalmadığı halde Allah'a yakınlık maksadıyla gelirini mubah ve var olan bir harcama yerine alıkonulması gerekir.⁹ Burada da mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar Allah'a mülk olmak üzere hapsedilmiş olur. Ne satılır, ne hibe edilir, ne de miras olarak bırakılır.

2.2. VAKFIN MEŞRUIYETİNİN DELİLLERİ

Ebu Hanife hariç, Hanefî Mezhebinde geçerli olan görüşe göre ve İslâm hukukçuların çoğunluğu, yani cumhura göre, vakıf, mendup bir sünnettir.¹⁰ Yani şeran teşvik edilen, Allah'a yaklaştıran bir iştir. Vakfın meşruiyetine Kuran, Sünnet ve İcma (İslâm bilginlerinin görüş birliği) delâlet etmektedir. Kuran'da Yüce Allah Müslümanların mallarını sarf edebilecek yerleri tafsilatlı bir şekilde, birçok ayette açıklamıştır. Gerçi Kuran'da doğrudan vakfın meşruiyetine delâlet eden hususi bir ayet yoktur. Ama vakfa işaret ve delâlet edecek ve menşe olabilecek ayetler mevcuttur. O ayetlerden bir tanesi şu ayettir: "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın en güzel olanlarından ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infak ediniz.*"¹¹ Bir diğer ayet de "*Siz sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe birr'e (hayr ve tâata) erişemezsiniz*".¹² Ashâb-ı Kirâm'dan Ebu Talha (ö. 34/654) bu âyet inince; "*Rabbimiz*

⁸ Muhammed b. Ahmet eş-Şirbini, *Muğni'l-Muhâc ilâ Ma'rifeti Ma'ani Elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997/1418, II, 485.

⁹ Âlâu'd-din Ebîl Hasan Âlî bin Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsaf fî Ma'rifet'r Râcih mine'l-Hilâf*, I-XXXII, (el-Mukn'i ve Şerhu'l-Kebîr, ile beraber), (thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), 1990/1415, XVI, 362.

¹⁰ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-XII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994/1415, VI, 520; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, I-XV, Dâru'l-Geribü'l-İslâmî, Beyrut, 1999, XII, 5; Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, I-VII, Dâru's-Selâm, yy., 1997/1417, IV, 237; İbn Kudâme, Muvafakuddin Ebû Muhammed b. Abdullah, *el-Muğnî*, I- XV, Dâru'l-Âlemil Kutup, Riyâd, 1417/1997, VIII, 184.

¹¹ el-Bakara, 2/267.

¹² Al-i İmran, 3/92.

*bizden mallarımızı kendi yolunda harcamamızı istiyor. Ey Allah'ın elçisi, en sevdiğim "Beyruhâ" arazimi Allah için tasâdduk etmek istiyorum" dedi. Hz. Muhammed'in, araziyi en yakın hısımlarına vermesini tavsiye etmesi üzerine de, onu amcasının oğulları ve diğer bazı hısımları arasında taksim etti.*¹³ Yukarıda geçen ayetlerin metninde geçen infak geneldir ve tüm hayırları kapsar.

Vakıf da o hayırlardan birisidir. Bundan dolayı tefsir bilginlerinin çoğu¹⁴ ve hadisçiler¹⁵ ikinci ayetin vakıfla ilgili olduğunu söylemişlerdir.

Vakfın meşruiyetine delâlet eden birçok hadis vardır.

*"İnsan ölünce, kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak üç şeyden (ötürü) amel kesilmeyip (lehine sevap) devam eder: Devam eden sadakadan, faydalanan bir ilimden, kendisine dua eden iyi bir evlattan."*¹⁶ Bu hadisi şerif, üç amelin ebedi ve daimi olduğunu beyan ile vakfın mendubiyetini ifade etmektedir. Hadisteki, "sadaka-i cariyen"nin ise, vakıftan başka türlü bir izahı olamaz. Olsa bile vakfa da şamildir.¹⁷

Bir diğer hadiste İbn Ömer şöyle rivayet etmektedir: "Ömer b. Hattab, Hayber'de bir arazi elde etmişti. Bir gün bu arazi hususunda kendisiyle istişare etmek için Peygamber'e geldi ve 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Hayber'de bir araziye sahip oldum ki kendi nazarımda ondan daha kıymetli bir mala asla nail olmamışımdır. Bu mal hususunda bana ne emredersin? Diye sordu. Rasûlullah 'Eğer istersen aslını hapsedersin (vakfedersin), mahsûlünü de sadaka yaparsın buyurdu. Ömer onun aslını (kökünü) alınıp satılmamak, miras olmamak ve hibe edilmemek üzere tasadduk etti. Gelirinden de fakirlere, hısımlara, mükâteb (kendi hürriyetini satın alma

¹³ Müslim, İbnu'l Haccac el-Kuşeyri, *el-Cami'u's Sahih*, İstanbul, 1992, Zekât, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, III, 149.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-Beyân an Tefsiri Âyi'l-Kur'an*, I-XVI, Mektebetu İbnu Teymiye, Kâhire, ty. , VI, 589-591; İbn Ebî Hâtim Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *Tefsir'ul-Kur'an'il-Âzîm*, yay. , Riyâd, 1997/1417, 703; Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Ârabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-IV, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, I, 367; Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr, fi't-Tefsîr bi'l-Mensûr*, I-XVII, yay. , Kâhire, 2003/1424, III, 660.

¹⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's Sahih*, İstanbul, 1992, Zekât, 44, Vekâle, 15, Vesâyâ, 17-26; Müslim, Zekât, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, *Müsned* III, 149; Yahya b. Şeref Nevevî, *Sahih-i Müslim bi-Şerhin-Nevevî*, yay. , yy. , 1929/1347, VII, 84.

¹⁶ Müslüm, Vasiyet, 15; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Edebu'l-Müfred* 28; 14; Ebû Dâvud, Süleyman İbnu'l Eş'as İbn İshak el-Ezdi es- Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud*, İstanbul, 1992, Vasâyâ, 14.

¹⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâmu'l-Evkaf* (trc. Dr. Nazif ÖZTÜRK), T.D.V. , Ankara, 1995, 119-120.

mukavelesi yapmış olan) *kölelerin hürriyete kavuşturulmasına, Allah yolundaki işlere, yolculara, konuklara tasadukta bulundu. Onun idaresini üzerine alan kimseye, mal toplamamak şartıyla örf çerçevesinde ondan yemesinde ve bir arkadaşına yedirmesinde üzerine bir günah yoktur.*"¹⁸

Yukarıdaki ayet ve hadislerden vakfin meşruluğu, hatta vakfin şer'ân teşvik edilen, Allah'a yaklaştıran bir ibadet olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sahabeden: Cabir der ki: Rasûlullah (s.a)'in Ashabı arasında gücü yetip de vakıf yapmayan hiçbir kimse kalmadı.¹⁹ Yukarıda geçen hadiste, Hz. Ömer (r.a)'in Hayber'deki vakfı, meşhur olan görüşe göre İslâm tarihinde ilk vakıftır.²⁰

2.3. VAKFIN HİKMETLERİ

Vakfin meşru olduğunu, Allah'a yaklaştıracı ve sevap olan bir ibadet olduğunu söylemiştik. Vakfin hikmet ve faydalarını da aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

a) Malını Allah yolunda vakfettiğinden ötürü, mü'mini Allah'a yaklaştırır. Mü'min bundan dolayı bol sevaba nail olur ve onun gözünde hayırlı amellerden daha sevimli hiçbir şey olmaz.

b) Mü'minin Allah'a kul olduğunun, Allah'ı sevdiğinin alâmeti olur. Allah Teâlâ'nın muhabbetine ancak hayırlı ameller sayesinde nail olunabilir.

c) Vakfı sayesinde vefat eden mü'minin amelleri kesilmeden devam eder. Mü'min ölüp de amelleri kesildiğinde, vakıf sayesinde ameli devam ederek sevabı ruhuna gider. Ölen mü'minin ameli, vakıftan başka sâlih bir evlat veya faydalanılan bir ilim bırakmakla da devam eder.

d) Vakıf sayesinde Müslümanların ihtiyaçları karşılanır, İslâmi maslahatlar yerine getirilir.

¹⁸ Buhârî, Vesâyâ, 22; Müslim, Vasiyet, 15.

¹⁹ İbn Kudâme, a.g. e. , VIII, 185.

²⁰ Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, *Tavzîhu'l-Ahkâm min Bülûğ'i'l-Merâm*, I-VII, Mektebetu'l-Esedî, Mekke, 2003/1423, V, 102.

2.4. VAKFIN TÜRLERİ

Vakıf; hayrî vakıflar, ehlî vakıflar ve yarı ehlî vakıflar olmak üzere üçe ayrılır.

2.4.1. Hayrî Vakıflar (Şer'î vakıflar)

Baştan itibaren ibadet kastıyla kurulan ve vakıftan yararlanan (mevkufun aleyh) olarak da bütün insanlar veya fakirlerin tayin edildiği vakıflardır. Bu vakıf türünde vakfeden, hiçbir şahsi menfaat beklemez. Yaptığı iş Allah'ın rızası ve insanların yararı içindir. Böyle bir vakıfta, vakfedenin artık hiçbir tasarrufu da kalmamıştır. Vakfın mütevellisi (Bir vakfın yönetimi verilen kimse veya kimseler), her türlü işi ele alarak, gelirini tespit edilen yerlere dağıtır.²¹

2.4.2. Ehlî Vakıflar (Zürri veya Âdî Vakıflar)

Bu tür vakıfta vakfeden malının kendisine, ailesine ve çocuklarına ayırabilir. Ölümünden sonra vakıf, hükmi şahsiyet kazanarak şahıs mülkiyetinden çıkar, menfaati insanlara döner.²² Bu vakıflar dini hedefler yanında kendi neslinden gelenlere bir akar temin etmek düşüncesini de taşımaktadır.

2.4.3. Yarı Ehlî Vakıflar

Bu vakıf türünde hayrî ve zürri vakıf türlerinin unsurları bulunur. Yani gelirlerinin vakfın hizmet edeceği kamu hizmetleri ile vakıf ailesi arasında özel bir şekilde paylaşıldığı vakıflardır.²³

3. VAKFIN RÜKÜNLERİ

Vakfın rükünleri²⁴, cumhura göre, yani Mâlikî'ler²⁵, Şâfiî'ler²⁶ ve Hanbelî'lere²⁷ göre, dördtür. Bunlar: Siyga, vakfeden kişi (vâkıf), vakıftan yararlananlar (mevkufun aleyh) ve vakfedilen şey (mevkuf)'dır.

²¹ Muhammed b. Muhammed es-Sâlih, *el-Vekfu fi'ş-Şer'ati'l-İslamiyeti ve Eseruhu fi Tenmiyeti'l-Muctemîl*, yay., Riyad, 1422/2001, 53-54.

²² Muhammed Kadri Paşa, *Kanunu'l-Adl Vel-İnsaf fil-Kadâ Ala Müşkilatil-Evkaf*, (thk. Muhammed Ahmet Sırac), Dâru's-Selâm, Kâhire, 2006/1427, 245.

²³ Kadri Paşa, *a.g. e.*, 245-246; Sâlih, *a.g. e.*, 55.

²⁴ Rükün: İbadetlerin ve akitlerin aslı unsurlarını ifade etmektedir. Bakz: Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB., Yay., Ankara, 2006, 563.

²⁵ Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, (684/1285), *ez-Zahîre* (thk. el-Üstâz Sâ'idü'l-Eârâb), I-XIV, Dârü'l-Garibü'l-İslâmî, Beyrut, 1994, VI, 301.

Hanefilere göre ise, vakfın tek bir rûknü vardır, o da sıyga, yani vakıf manasına delalet eden hususi lafızlardır.²⁸ Diğer mezheplerde rûkûn olarak kabul edilen vakfeden kişi (vâkıf), vakıftan yararlananlar (mevkufun aleyh) ve vakfedilen şey (mevkuf), Hanefi mezhebinde vakıf muamelesinin geçerlilik (sıhhat) şartlarıdır.

Her bir rûkne ait şartlar vardır. Bu şartlar yerine getirildiğinde, vakıf sahih olup gerçekleşmiş olur.

3.1. VAKFEDENDE ARANAN ŞARTLAR

Vakfın sahih ve gerçekleşmiş olabilmesi için, vakfedende aşağıdaki şartlar aranır:

3.1.1. AKIL

Vakıf akdinin sahih olması ve bağlanabilmesi için, vakfedenin akıllı olması Mezhep imamlarının üzerine ittifak ettikleri bir şarttır. Buna göre, delinin vakfi sahih olmaz. Çünkü delinin aklı yoktur. Aynı şekilde hastalık veya yaşlılık nedeniyle akli dengesizliği bulunanın da vakfi sahih olmaz.²⁹

3.1.2. BULUĞ

Tüm mezhep imamlarına göre, mümeyyiz olsun veya olmasın, çocuğun vakfi sahih değildir. Hatta velisi onun yerine vakfetse de hüküm değişmez. Çünkü çocuğun sözü, bu tür konularda şeran muteber değildir.³⁰

3.1.3. HÜRRİYET

Bu da Mezhep imamlarının üzerine ittifak ettikleri şartlardandır. Bu bakımdan kölenin vakfetmesi sahih olmaz. Çünkü kölenin mülkü yoktur; varsa da

²⁶ Süleymân b. Muhammed b. Ömer Büceyrimî, *Büceyrimî âle'l-Hatip* (Tuhfetü'l-Habib alâ Şerhi'l-Hatip), I-V, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996, III, 613.

²⁷ İbn Kudâme, *a.g. e.*, VIII, 186-188.

²⁸ İbn-i Abidin, *a. g. e.*, VI, 522-523.

²⁹ Bilmen, *a.g. e.*, IV, 297; Karâfî, *a.g. e.*, VI, 301; Şirbini, *a.g. e.*, II, 486; Mensur bin Yûnus bin İdrîs el-Buhitî, *Şerhu Mûntehe'l-İrâdât*, (thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), yay. , yy. 1421/2000, IV, 330.

³⁰ Bilmen, *a.g. e.*, IV, 297; Karâfî, *a. g. e.*, VI, 301; Şirbini, *a. g. e.*, II, 486; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.*, IV, 330.

efendisine aittir. Çünkü vakfeden kimsenin vakıf olunan şeye, vakıf esnasında mülkiyet sahibi olmalıdır.³¹

3.1.4. ZORLANMIŞ (MÜKREH) OLMAMAK

Hukukî sonuç doğuran akit ve tasarruflarda kişinin ihtiyar ve rızası önemli unsurlardandır. Dolayısıyla Vakfeden kişi, kendi irade ve gönlüyle vakfetmiş olmalıdır. Bütün İslam hukukçuları, zorla yapılan vakıf muamelesini, geçersiz bir muamele olarak görmektedirler.³²

3.1.5. KASITLI (MAHCUR) OLMAMAK

Sefihlikten ötürü hacir altına alınan, gafil olan ve iflas eden bir kişinin Cumhura göre, vakfı sahih olmaz. Çünkü bunların, mallarında tasarruf etme yetkileri yoktur. Bu bakımdan onların teberru etmesi sahih olmadığı gibi, mallarını kendilerine teslim etmek de caiz değildir. Bunda sefihlin ve müflisin alacaklılarının maslahatı vardır.³³ Fakat Hanefilere göre, iflas etmiş borçlunun vakfı ancak alacaklılarının kabulü ile geçerli olur.³⁴

3.1.6. VAKFEDENİN VAKFETME YETKİSİNİ SINIRLAYAN BİR HALİN BULUNMAMASI

3.1.6.1. Ölüm Hastalığında Olan Kişinin Vakfı

Vakfedenin, tam ehliyeteye sahip olduğu halde, onu istediği tasarrufu yapmaktan alıkoyan ölüm hastalığı gibi engeller olmamalıdır. Tüm mezhep imamları, ölüm halindeki hasta kişinin ölümden sonraya izafe edilen bütün tasarruflar ve bu meyanda yapacağı vakıf, malın üçte birinden muteber olmak bakımından vasiyet ayarındadır. Yani malının üçte birinden fazlasını vakfetmesi caiz değildir. Çünkü vakıf bir teberrudur, ölüm hastalığı halinde üçte birden muteber olur.

³¹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 297; Karâfi, *a. g. e.* , VI, 301; Şirbini, *a. g. e.* , II, 486; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 330.

³² İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 523; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 311; Karâfi, *a. g. e.* , VI, 301; Şirbini, *a. g. e.* , II, 486; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , VI, 330.

³³ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 523; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 311; Karâfi, *a. g. e.* , VI, 301; Şirbini, *a. g. e.* , II, 486; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 330.

³⁴ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 523; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 311.

Mirasçısı yoksa veya olup da yetki verirlerse, tamamı geçerli olur³⁵

3.1.6.2. Gayr-i Müslim Veya Mürted Olan Kişinin Vakfı

Hanefilerde zimmînin yaptığı vakıfta, vakıf yapılan cihetin hem İslam dinine göre ve hem de zimmînin itikadına göre ibadet olması şartı aranır. Fakirlere veya Kudüs Mescitlerinden herhangi birisine vakıfta bulunmak gibi. Müslüman olmayan bir kimsenin bir mescide vakfı sahih değildir. Çünkü böyle bir vakıf, İslam nazarında bir ibadet olsa dahi, vakfedenin itikadına göre ibadet değildir.³⁶

Mürted vakfı hususunda Hanefilerde tercih edilen görüşe göre, iki durum söz konusudur:

a) Mürted, irtidat halinde vakfederse ve İslam'a geri dönerse sahih olur. Şayet ölür veya mürted olarak öldürülürse vakıf batıl olur.

b) Mürted, önce vakfederse, sonra irtidat etse vakfı batıl olur. İslam'a geri dönecek olursa dahi dönüşünden sonra vakfını yenilemedikçe batıl olur. Çünkü irtidat ile bütün ammeleri boşa çıkmış olur.³⁷

Maliklerde ise mürted, önce vakfederse, sonra irtidat etse vakfı geçerlidir iptal olunamaz.³⁸

Maliklerde geçerli olan görüşe göre, zimmînin kiliseye yaptığı vakfın geçersiz olduğu ve kâfirin mescit, ribat ve medrese gibi İslam nazarında ibadet olan yerlere vakfı geçersizdir. Maliklerde İtibar edilen görüş, Hanefilerin de söylediği gibi, vakıf yapılan cihetin hem İslam'a göre, hem de zimmîlere göre bir hayır ciheti olmalıdır.³⁹

Şafîî ve Hanbelîlere göre, kâfirin vakfı, sahihtir. Çünkü muteber olan vakfın İslam nokta-i nazarında bir ibadet olmasıdır. Dolayısıyla kâfirin mescide vakfı sahihtir. Çünkü bu İslam nazarında bir ibadettir. Fakat kâfirin kiliseye ve benzeri

³⁵ Serahsi, *a. g. e.* , XII, 32; Abdullah b. Mahmut b. Mevdut el-Mavsili, *el-İhtiyâr li-Ta'lil'i-Muhtâr*, yay. Beyrut, III, 55; Ebî Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdalberr el-Kurtubî, *el-Kâfi fi Fikhi Ehli'l-Medine el-Mâlikî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1992/1413, 537; Şirbini, *a. g. e.* , II, 486; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 215.

³⁶ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 315.

³⁷ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 525-526.

³⁸ Muhammed Ârefe ed-Düsûkî, *Hâşiyetu'd-Düsûkî Ala Şerhi'l-Kebir*, I-IV, Dâru'l-Fıkır, Beyrut, ty. , IV, 306.

³⁹ ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 78.

yerlere vakfı sahih olmaz. Çünkü böyle bir vakıf İslam nazarında bir ibadet değildir.⁴⁰

Mürted ve harbi olan kâfirin vakfı ise, Şafîî ve Hanbelîlerde de zayıf bir görüşe göre, sahih değildir. Bu görüşe göre mürted, irtidad halinde vakıf ederse ve İslam'a dönerse de sahih olmaz.⁴¹

3.2. KENDİSİNE VAKIF YAPILAN (MEVKUFUN ALEYH)

Kendisine vakıf yapılan, vakfeden tarafından kendilerine vakıf malının tahsis edildiği cihettir.⁴² Vakıftan amaç, vakfedenin devamlı olarak sevabını devam ettirmesi olduğu için, vakfedenin, sevap ve ibadet kabilinden olan cihetlere vakfının gelirini tahsis etmesi gerekir. Vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği cihetlerin hangileri olduğu ve ne tür şartları ihtiva ettiği aşağıda sunulmuştur:

3.2.1. VAKFIN MENFAATLERİNİN TAHSİS EDİLDİĞİ CİHET, BİR HAYIR CİHETİ OLMALIDIR (VAKIFTA İBADET ve HAYIR NİYETİ OLMALI)

Vakıftan temel esas, kişinin devamlı sadaka demek olan vakıfla, Allah'a bir yakınlık olarak kabul edilebilecek bir hayır ve iyilik (birr) ciheti olması gayesidir. İslam hukukçuları vakfın gayesinin sevap ve ibadet olan bir fiile vesile olmasında hem fikirdirler. Ancak fiili tatbikatta aralarında görüş ayrılığının olduğunu görüyoruz. Şimdi bu görüş ayrılıklarını aşağıda açıklamaya çalışalım.

a) Hanefî hukukçular, vakfın mutlaka sadaka olabilecek bir cihete yapılmasını ve vakfın gelirinin sevap ve ibadet olan fiillere tahsis edilmesini şart koşmuşlardır. Hanefîler, vakfın ciheti olacak şeylerin en azında külli bir vasıfla (fakirler ve ilim talebeleri gibi) tayinini şart koşmuşlar.⁴³ Sadece zenginlere yapılan vakıf geçerli değildir. Ancak Ebu Hanife'ye göre, bir kişi bir zengine vakfeder, sonunda gelirini fakirlere tahsis ederse vakıf sahih olur.⁴⁴

b) Malikîler ise, vakfın gayesinin sevap ve ibadet olan bir iş olmasını şart koşarlar. Zira Mâlikî'lere göre, vakıf muamelesindeki en önemli şart, vakıf gelirinin

⁴⁰ Şirbini, *a. g. e.* II, 490; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 234-235.

⁴¹ Ahmed ibn-i Hacer el-Heytemî, *Tuhfetül-Muhtâc İlä Şerhil-Minhac*, I-X, yay. , yy. , ty. , VI, 244; *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, Kuveyt Evkaf Bakanlığı, I-XXXXV, 1404/1983, XXXXIV, 123.

⁴² *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*, *a. g. e.* , XXXXIV, 123.

⁴³ Elmalılı, *a. g. e.* , IV, 97-98.

⁴⁴ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 519.

tahsis edileceği cihettin İslam'da yasak edilmiş bir şey olmamalıdır. Bir şeyin günah (masiyet) olup olmamasında ölçüt ise, vakfedenin itikat ve inancına göredir. Buna göre, yol, köprü gibi kamu hizmetlerine, akrabaya, evlada, zengin dahi olsalar da bütün insanlara, gayrı Müslimlere ve benzeri masiyet olmayan her şeye vakıf yapılabilir.⁴⁵

c) Şâfiî hukukçulara göre, vakfın mutlaka, İslam'ın gayr-ı meşru ve çirkin görmediği, örfen iyi kabul edilen bir cihete tahsis edilmesi gerekir. Açıkça ibadet kastı bulunmasa da Allah'a isyan vasfının mutlaka bulunmaması gerekir. Buna göre hırsızlara, içki içenlere, dinsizlere, İslam'la harp halinde olan insanlara, dinden dönenlere ve benzeri durumda olanlara yapılan vakıflar batıldır. Şafiiler, vakıftan yararlanacak olanların, mutlaka fakirler olmasını da şart koşturmamaktadırlar. Onlarda önemli olan vakfın amacının günah (masiyet) olmaması olduğuna göre, zenginlere de vakıf yapılabilir.⁴⁶

d) Hanbelîler ise, Şafiiler gibi vakfedenin itikadına değil, vakfın konusunun ve vakıf yapılan cihetin, İslam'a göre masiyet olmayan bir fiil olmasına önem vermişlerdir. Buna göre vakfeden: çocuklarına, akrabalarına, kamu yararı bulunan cihetlere ve zimmîlere vakıf yapabilir.⁴⁷

3.2.2. KENDİSİNE VAKIF YAPILAN (MEVKUFU ALEYH) KİŞİ MÜLK EDİNMEYE ELVERİŞLİ OLMALI

Tüm mezhep imamları, vakıf muamelesinde mülk edinmeyi şart kabul etmişlerdir.⁴⁸ Mülk edinen kişi, ister gerçek anlamda mülk edinmiş olsun Ahmet ve fakirler gibi. İster, hükmen mülk edinmiş olsun mescit ve ribatlar gibi.

3.2.3. HALİ HAZIRDA MEVCUT OLMAYANA (GAİB) YAPILAN VAKIF

a) Hanefî ve Malikîler, vakıftan yararlanan kişinin, vakıf esnasında mevcut

⁴⁵ Karâfî, *a. g. e.*, VI, 302-312.

⁴⁶ Ebî Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu-Talibin* (thk. Şeyh Âdil Ahmet Abdulmevcut), I-VIII, Dâru'l-Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1423/2003, IV, 384.

⁴⁷ Mensur el-Buhitî, *a. g. e.*, IV, 336.

⁴⁸ Elmalılı, *a. g. e.*, 111; Karâfî, *a. g. e.*, VI, 302; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 381; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.*, IV, 341.

olmasını şart görmezler.⁴⁹ Mesela, kişinin olmayan çocuğuna yaptığı vakıf gibi. Fakat vakıftan yararlanan kişi, mevcut olmadığı durumda vakfın kime geçeceği konusunda aralarında görüş ayrılığı vardır.

Hanefiler, böyle bir durumda vakıf gelirinin fakirlere geçeceğini söylerler.⁵⁰ Malikiler ise, üç görüş ileri sürmüşlerdir. Munkatı' vakıflar bahsinde detaylı olarak vereceğimizden burada açıklama ihtiyacını duymuyoruz.

b) Şâfiî ve Hanbelîler ise, vakıftan yararlanan kişinin vakıf esnasında hazır olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü mevcut olmayan kişinin mülk edinme ehliyeti olmaz. Dolayısıyla yapılan vakfın bir anlamı da olmaz.⁵¹

3.2.4. CENİNE YAPILAN VAKIF

Hanefî ve Malikiler, cenine yapılacak vakfa ihtilafı da olsa, cevaz vermişlerdir.⁵² Şâfiî ve Hanbelîler de ise, her iki mezhepte de geçerli olan görüş, cenine yapılan vakfın caiz olmayacağı yönündedir. Çünkü ceninin mülk edinme ehliyeti yoktur.⁵³

3.2.5. VAKFEDENİN VAKFETTİĞİ MALDAN YARARLANMASI

Vakfedenin vakıftan yararlanmak için kendi nefsini mevkufun aleyh (vakıf alen-nefs) olarak belirlemesi ya da hayatta olduğu müddetçe vakıf gelirini kendisine şart koşması gibi iki durumda söz konusu olur:

3.2.5.1. Kişinin Kendisine Vakfı (Vakıf alen-nefs)

Kişinin kendisine vakfı konusunda, mezhep imamları arasında ihtilaf çıkmıştır. Bu ihtilafları iki kategoride açıklamak mümkündür.

⁴⁹ Elmalılı, *a. g. e.* , 111; Karâfi, *a. g. e.* , VI, 302.

⁵⁰ Elmalılı, *a. g. e.* , 111-112.

⁵¹ Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 381; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 341.

⁵² Bilmen, *a. g. e.* , IV, 318; Karâfi, *a. g. e.* , VI, 302.

⁵³ Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 381; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 341-342.

a) Malikiler, Şafiilerde geçerli olan görüşe, Hanbelîlerin çoğu ve İmam Muhammed'e göre, vakfeden, kendisine vakıf yapılan taraf (mevkufun aleyh) olamaz.⁵⁴ Gerekçeleri ise, vakfedenin yaptığı vakıfta yararlanamayacağıdır.

b) Hanefilerde görüşüyle amel edilen Ebû Yusuf ise, vakfeden, nefsinin vakıftan yararlanan taraf (mevkufun aleyh) olarak belirlemesini kayıtsız şartsız kabul eder. Vakıf, ıskatı bir tasarruf olduğundan teslimine gerek olmaksızın Allah'ın mülkine dâhil olmaktadır şeklinde de gerekçelendirmiştir. Ve bu durum, vakıf konusunda malın vakfedenin mülkiyetine dönmesi söz konusu olmadığından, vakfın amacına da aykırı değildir.⁵⁵

3.2.5.2. Vakfedenin Vakfın Gelirini Kendisine Şart Koşması

Mezhep imamları vakfeden vakfın gelirinden yararlanması konusunda aralarında ihtilaf çıkmıştır.

a) Hanbelîlere, Hanefilerde görüşüyle fetva verilen Ebû Yusuf ve Şâfî mezhebinde zayıf bir görüşe göre, vakfeden vakıf malının gelirinden kendi nefsinin yararlanmasını şart koşması halinde vakfın geçerli olacağını yönünde görüş belirtmişlerdir.⁵⁶ Gerekçeleri ise, Hz. Peygamberin kendi yaptığı vakıftan yediği nakledilmektedir.⁵⁷

b) Malikilere, Şafiiler de geçerli olan görüşe ve İmam Muhammed'e göre vakfeden, vakıf gelirinden yararlanmayı kendisine şart koşmasını geçerli saymamaktadırlar. Gerekçeleri ise, Vakfın temlik bir tasarruf olduğunu ve temlik ve teslim ile vakıf mümkün olabileceğini iler sürmektedirler. Temlik ve teslimden sonra

⁵⁴ Karâfî, *a. g. e.* , VI, 311; Nevevî, *Ravdatu-Talibi*, IV, 381; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 338; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 583.

⁵⁵ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 583.

⁵⁶ Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 339; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 582-583; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 383.

⁵⁷ Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osav, İstanbul, 1996, 252.

vakfeden, vakfedilen malın gelirinden yararlanmayı şart koşması, vakfin mahiyetine aykırıdır derler.⁵⁸

3.2.6. VAKIFTAN YARARLANANLARIN KALMAMASI (İNKIRAZI)

Vakıftan yararlananların (Mevkufun aleyhin) şartlarından bir tanesi de vakıftan yararlananların mevcut olmasıdır. Mevcudiyeti sonuna kadar devam eden mevkufun aleyhlere (fakirler ve mescit gibi) yapılan vakıflar, tüm Mezhep imamlarına göre geçerlidir.⁵⁹ Fakat vakıf muamelesinin yapıldığı sırada vakıftan yararlanan kişi, mevcut olup olmaması, şayet mevcut ise, bu mevcudiyetinin sonuna kadar devam edip etmemesi, İslam hukukçuların arasında ihtilaf konusu olmuştur.

3.2.6.1. Vakıftan Yararlananların Kalmamasının (Münkâtı Vakıfların) Kısımları

Vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhlerin) ister hem başlangıçta ve sonunda, ister sadece başlangıçta, ister ortada ve ister sonuç itibarıyla olsun, mevcut olmamasına inkıta ve bu çeşit vakıflara münkâtı' vakıflar denir.⁶⁰ Münkâtı' vakıflar, inkıta'ın hem başlangıçta ve sonunda olması ve sadece başta, ortada ve sonda olmasına göre dörtte ayrılır. Münkâtı' vakıfları ve çeşitlerini daha sonra detaylı bir şekilde açıklayacağımızdan burada detayına girmeden özetini vermeye gayret edeceğiz.

Hanefî hukukçularından Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre, vakfin tamamlanması için, mevkufun aleyhin vakıf esnasında mevcut olmasını şart koşmakta ve inkıta' bulunan vakıfları geçerli saymamaktalar.⁶¹

⁵⁸ Karâfî, *a. g. e.* , VI, 311; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 381; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 582-583.

⁵⁹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 313; Abdülvehhab el-Mâlikî, *a. g. e.* , II, 488; Ebî Kasım Abdükerim Muhammed b. Abdülkerim er-Râfî, *el-Âzîz Şerhu'l-Vecîz*, (thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid), I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1417/1997, VI, 266; Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmet b. Muhammed b. Kudame Muvaffakuddin el-Mekdisî, *el-Kâfî*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-VI, yay. , yy. , 1417/1997, III, 577.

⁶⁰ Akgündüz, *a. g. e.* , 245.

⁶¹ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 361.

Hanefilerde görüşüyle amel edilen Ebû Yusuf ise, münkatı' vakıfları geçerli kabul ederek, mevkufun aleyhin mevcut olması halinde gelirin ona, bulunmadığı takdirde, fakirlere sarf edileceğini kabul etmektedir.⁶²

Malikiler, vakıf muamelesinde vakfın süresiz olmasını (te'bidi) şart koşmadıklarından münkatı' vakıfların her çeşidini sahih kabul ederek bu çeşit vakıfların süresiz (müebbed) olarak kurulanların, vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhlerin) inkiti'a uğraması halinde vakıf malı, vakfedene en yakın olan fakir akrabalarına geçer; belli bir süreye sınırlandırılarak (muvakkat) kurulan vakıfların ise, vakıf malı, vakıftan yararlananlarıdır. Onlardan biri ölürse payı diğerlerine geçer. Tamamı ölürse vakıf malı, vakıf yapanın mülkiyetine geri döner.⁶³

Şâfi'ilerin ittifakla geçerli kabul ettikleri sadece münkatı'ul-vasat vakıflardır. Diğer münkatı' kısımlarda aralarında ihtilafın olduğunu görüyoruz. Bu durumlarda vakıfta yararlanın (mevkufun aleyhin) inkita' uğraması halinde, vakfedilen mal vakıflığını koruyarak varsa, vakfedenin yakın akrabalarına; yoksa fakirlere sarf edileceğini söylemişlerdir.⁶⁴

Hanbelîler ise, inkita' vakıfların tüm çeşitlerini geçerli kabul ederek, vakıf malının vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhin) inkita' uğraması halinde, fakirlere ve vakfedenin akrabalarına sarf edileceğini söylemişlerdir.⁶⁵

3.2.7. VAKIFTAN YARARLANANLARIN BELLİ OLMASI

Vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhin) muayyen olması konusunda mezhep imamları ittifak halindedirler. Ancak vakıftan yararlananların belli olmaması durumunda, mesela kişinin şu malımı vakfettim deyip devamını getirmemesi halinde İslam hukukçuları arasında ihtilaf sebebi olmuştur.

a) Malikler, Hanbelîler, Ebû Yusuf ve Şâfiî mezhebindeki zayıf bir görüşe göre, vakfeden, vakıf esnasında masrafın yapılacağı ciheti zikretmemesi durumunda

⁶² Elmalılı, *a. g. e.*, 113-114.

⁶³ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.*, XXXIV, 148.

⁶⁴ Şirbini, *a. g. e.*, II, 495.

⁶⁵ Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.*, III, 577-579.

vakfın geçerli olacağı konusunda ittifak halindedirler. Fakat masrafın yapılacağı cihet konusunda ihtilafa düştükleri görülmektedir. Malikiler, vakıf malının genel olarak sarf edildiği cihete sarf edileceğini,⁶⁶ Hanbelîler de, vakfedenin varislerine sarf edileceği,⁶⁷ Hanefîlerde görüşüyle fetva verilen Ebû Yusuf'a göre ise, fakirlere sarf edileceği yönündedir.⁶⁸

b) Şâfiî'lerde geçerli olan görüşe ve imam Muhammed'e göre, masrafın yapılacağı cihetin zikredilmemesi durumunda vakfın geçersiz olacağını söylemektedirler.⁶⁹

3.3. VAKFEDİLEN (MEVKUF) MAL VE ŞARTLARI

Hanefiler, Malikiler, Şâfiîler ile Hanbelîler, mevkufun belirli, kıymet taşıyan ve vakfedenin muhayyerlik söz konusu olmayacak şekilde tam bir mülkiyet altında bulunan bir mal olmasının şart olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.

Fakat mevkufu aranan şartların çeşitliliği dolayısıyla konuyu mezheplere göre ayrı ayrı ele alınması yerinde olacaktır.

3.3.1. VAKFEDİLENİN KIYMET TAŞIYAN (MÛTEKAVVİM) MAL OLMASI

Mûtekavvim mal: İnsanın zilyetliğinde bulunan ve şeran kendisinden yararlanması mubah alan maldır.⁷⁰ Akar, kitap, silah ve hayvan gibi.

Vakfedilen malın kıymet taşıyan mal olması şarttır. Buna göre, havadaki kuş, denizdeki balık gibi insanın zilyetliğini elde etmediği malların vakfı geçersiz olduğu gibi, Müslümanlar açısından haram olan şeylerin de vakfedilmesi geçersizdir. Müslüman'a haram olan şeylerin vakfedilmesi geçersiz olduğu gibi.⁷¹

Mûtekavvim mal, ister akar olsun, ister menkul olsun fark etmez. Hanefiler dışındaki hukukçular, menkul, gayr-ı menkul her çeşit eşyayı vakfın konusu olarak kabul etmişlerdir. Hatta Malikiler, biraz daha ileri giderek eşyada elde edilen

⁶⁶ Karâfî, *a. g. e.* , VI, 312.

⁶⁷ Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsimî (1392/1971), *Haşiyetü'r- Revzil-Murbi Şerhu Zâdi'l- Mustakni*, I-VII, yay. , yy., 1397/1976, V, 532.

⁶⁸ Elmalılı, *a. g. e.* , 100-101.

⁶⁹ Şirbini, *a. g. e.* , II, 488; Elmalılı, *a. g. e.* , 100-101.

⁷⁰ Akgündüz, *a. g. e.* , 187-188.

⁷¹ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 144.

menfaatin, vakfa konu olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁷² Hanefî hukukçularına göre, vakfın konusunu teşkil eden mal, mütekavvim mal olması yeterli değildir. Ayrıca vakfın konusunu teşkil edecek mal veya mülkün ayın olması gerekir.⁷³ Ayın denildiğinde içine menkul ve gayr-ı menkuller girmektedir. Menkul ve gayr-ı menkullerin izahını da aşağıda vermeye çalışacağız.

3.3.1.1. Gayr-ı Menkullerin (Akarların) Vakfedilmesi

Akarların vakfedilmesi Hanefî, Maliki, Şafî ve Hanbelîlerin ittifakıyla caizdir. Bunlar ister arazi, ister ev, ister ticarethaneler, ister kuyular, ister çeşmeler olsun, gelir getiriyorlarsa veya ileride getirmeleri mümkünse vakfedilebilirler. Hem Kur'an, hem Sünnet, hem de ashabın fiilleri bunun caiz olduğuna delâlet etmektedir.⁷⁴

3.3.1.2. Menkul Malların Vakfedilmesi

İslam hukukçuların çoğu, vakıf muamelesinin sahih olabilmesi için konusunu teşkil edecek malın, mahiyeti icabı vakıf olabilecek nitelikte bulunması gerekir. Özellikle “tebid” şartı açısından bu şartın gerçekleşmesi istenir. Onlara göre, vakıf konusu malın, geliri veya menfaati devamlılık vasfı taşıyan bir mal olması gerekir. Bundan dolayı Hanefî hukukçuları, vakıf konusu malın, bazı istisnalar hariç, akar olmasını şart koşmuşlardır.⁷⁵

Hanefîlerdeki genel kaideye göre, (tebîd şartından dolayı) vakıfta asıl olan vakıf malının akar olmasıdır. Akar deyince akla arsa gelir. Bina ve ağaçlar arsaya tabidirler, dolayısıyla arsaya tabi olmayan bina ve ağaçlar yalnız başına gayr-ı menkul sayılmadıkları için arsadan müstakil olarak vakfedilemezler.⁷⁶ Öncelikle, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, hakkında nass bulunan menkuller vakfedilebilir ki bunlar cihad için silah, at ve devedir. Onlara göre, menkul malların

⁷² Abdolvahhâb el-Mâlikî, *a. g. e.* , II, 494; ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 76.

⁷³ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 144; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 313.

⁷⁴ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 363; Karâfî, *a. g. e.* , VI, 312-313; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 378; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 334.

⁷⁵ Bilmen, *a. g. e.* IV, 313.

⁷⁶ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 195; Muhammed Ebu Zehra, *Muhâderât fil-Vakf*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kâhire, ty. , 98; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf'ül Ahlâf fi Ahkâm'il-Eflâf*, Ankara, ty. , md. 58-59.

vakfi, gayr-ı menkule bağı olarak istihsanen caizdir.⁷⁷ Buna göre bir akara bağı olarak yapılan para vakıfları genel kaidenin bir istisnası olarak caizdir.⁷⁸ Ebû Yusuf'a muhalif olarak İmam Muhammed'e göre teamül (örf ve adet hukuku) bulunan durumlarda menkul malların vakfi gayrı menkule bağı olmadan da caizdir. Bunlar: Mushaf, Kefen, ölünün yıkanması için ihtiyaç duyulan kazan ve kova gibi mallardır. Fetva da İmam Muhammed'in görüşüne göredir.⁷⁹

Maliki hukukçular, daha sonra açıklayacağımız gibi, vakıf muamelesinin kurulması için devamlılık (tebid) şartını koşmadıkları ve vakfın belli bir süreye sınırlandırarak (müvakkat) da olabileceğinin kabul ettiklerinden dolayı, vakıf konusu malın, devamlılık vasfı taşıyan bir şey olmasını şart koşmamışlardır. Buna göre, gayrı menkul olsun menkul olsun, hatta isterse intifa hakkı ve diğer sınırlı aynı haklar olsun, hepsinin de vakfın konusunu teşkil edilebileceğini kabul etmişlerdir.⁸⁰

Şafiiler, menkulün vakfında, devamlı yararlanmanın mümkün olmasını şart koşmaktadırlar. Devamlı bir şekilde kendisiyle yararlanması mümkün olan intifa ile aynı tüketilmeyen silah, hayvan, ev eşyası ve benzeri menkul malların vakfını caiz görürken, gıda malları gibi kendisinden devamlı olarak yararlanmak mümkün olmayan ve intifa ile aynı tüketilen şeylerin vakfedilemeyeceğini belirtmektedirler.⁸¹

Hanbelî hukukçular ise, Şâfiî'ler gibi vakıfta devamlı yararlanmayı şart koşarak, menkul malların vakfi devamlılık vasfını taşıyabilmesi için te'bid şartını, vakıf malın aslının hükmen devamı demek olan istibdal ile gerekçelendirmişlerdir. Para, gıda maddeleri gibi faydalandığında aynı da tüketilen şeylerden olduğundan Hanbelî mezhebinde ihtilafli olarak caizdir desek de, çoğunluğun görüşüne göre, vakfi caiz değildir.⁸²

⁷⁷ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 197-198; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 552.

⁷⁸ Hamdi Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, ty. , 91.

⁷⁹ Serahsi, *a. g. e.* , XII, 46; Tâtârîhîye, b. Âlâu'l-Ensârî, el-Hindî, *Fetâve'l-Tâtârîhîye* (thk., el-Kâdî Secâd Hüseyin), Dâru İhyâu'l-Turâsî'l-Ârabî, Beyrut, ty. , V, 483-484.

⁸⁰ Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.* , XII, 10-12.

⁸¹ Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, *a. g. e.* , IV, 378.

⁸² İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 210-211; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 333-334.

3.3.2. VAKFEDİLEN MALIN MUAYYEN OLMASI

İslam hukukçularına göre, vakfedilen mal, malum olmalıdır. Meçhulün vakfı sahih değildir. Bu nedenle vakıf konusunu teşkil edecek olan malın, sonradan meydana gelebilecek anlaşmazlıkları önleyecek kadar bilinmesi ve belirli olması gerekir. Mesela, kişinin arsasının bir kısmını ya da bir şahsın kendi mülkünden olan rastgele bir şeyi vakfetmesi gibi şeklinde yapılan vakıflar sahih değildir.⁸³

3.3.3. VAKFEDİLEN MALIN MÜLK OLMASI

İslam hukukçuları, genel olarak vakıf konusu malın, mülk olmasında ittifak halindedirler. Buna göre, insanın mülkü olmayan bir malı vakfetmesi sahih olmaz. Çünkü kişinin vakfettiği mal onun mülkünden çıkar. Kişinin sahip olmadığı bir malın elinden çıkması mümkün olmadığına göre, böyle bir vakıf boş ve batıldır. Fakat mülkiyet şartının vakıf muamelesinin kurulması anında mevcut olup olmamasında ihtilafa düşmüşlerdir.

Malikiler dışındaki cumhura göre, vakıf muamelesinin geçerli olabilmesi için mevkufun, vakfın kurulduğu anda kesin olarak vakfedenin mülkü olması gerekir. Aksi takdirde vakıf muamelesi geçersiz olur.⁸⁴

Malikilere göre, vakıf muamelesi kurulurken, vakfeden, vakfın konusu olan malın o anda sahibi olması şart değildir. İlerde mülkiyeti elde edilecek olan şeyler de vakfedilebilir.⁸⁵

3.3.4. VAKFEDİLEN MALIN MÜSTAKİL (İFRAZ) OLMASI

İfraz edilmiş olmanın karşılığı, müşâ'dır. Müşâ mal, taksim edilmemiş, hisseli ortak mallara denir.⁸⁶ Vakfın konusunu teşkil eden malın ifraz edilmiş olması şartı, hukukçular arasında ihtilaflı olan bir şarttır.

Malikilerin dışında kalan cumhura göre, paylaştırılmayan malın vakfı caizdir. Ortak bir iş yerindeki payın vakfı gibi. Bunlar, vakfı hibeye benzeterek paylaştırılması mümkün olmayan ortak malın hibesi caiz olduğu gibi, vakfı da caiz

⁸³ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 314; ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 76; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV , 378; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 333.

⁸⁴ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 314; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV , 378; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 333-334.

⁸⁵ ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 76.

⁸⁶ Akgündüz, *a. g. e.* , 194.

görüyorlar.⁸⁷ Malikiler ise, paylaşılması mümkün olmayan şeyi şeylerin vakfını caiz görmezler. Çünkü onlara göre, vakfın sahip olabilmesi için ele geçirilmesi şarttır.⁸⁸

Paylaşılması mümkün olan ortak mala gelince, Maliki, Şâfiî, Hanbelî ve Hanefilerde görüşüyle amel edilen Ebû Yusuf'a göre, vakfedilmesi caizdir. Bunlar, meseleyi vakıfta kabzın şart olmaması esasına dayandırmışlar.⁸⁹ İmam Muhammed'e göre ise, ortak olan malın vakfedilmesi caiz değildir. Çünkü ona göre, vakfın tamamlanması teslim ve tesellüme bağlıdır.⁹⁰

3.4. VAKIF KURULUŞ ŞARTLARI VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Siga, tüm İslâm hukukçuları tarafından vakfın rükünlerinden sayılmıştır ve İslâm hukukçuları, vakfın icapla gerçekleştiği konusunda da ittifak halindeler. Fakat kabulün, vakfın gerçekleşmesi için şart olup olmadığı konusunda aralarında ihtilaf vardır.

3.4.1. İCAP SİGASI

İcap sigası, vakıf yapanın iradesine delalet eden ya bir söz; ya da sözün yerine geçebilecek anlaşılır bir işaret, ya yazı ya da bir fiildir.⁹¹

Siga sarîh ve kinâye olmak üzere iki kısma ayrılır. İslâm hukukçuları, hangi lafzın sarîh ve hangi lafzın kinâye olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

a) Sarîh (açık) siga: Sarîh siga, kastedilen manadan başka bir manaya gelme ihtimali olmayan sigadır.⁹² Maliki, Şâfiî ve Hanbelîlere göre, bazı ayrıntılar dışında "*malımı vakfettim, habsettim veya tesbil ettim*" denildiğinde sarîh irâde beyanıyla vakıf kurulmuş olur.⁹³

⁸⁷ Elmalılı, *a. g. e.* , 93; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 378; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 334.

⁸⁸ ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 76.

⁸⁹ Elmalılı, *a. g. e.* , 92; Karâfî, *a. g. e.* , VI, 314; Şirbini, *a. g. e.* , II, 487; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 338.

⁹⁰ Elmalılı, *a. g. e.* , 92.

⁹¹ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.* , XXXIV, 148.

⁹² Akgündüz, *a. g. e.* , 110.

⁹³ Abdülvehhab el-Mâlikî, *a. g. e.* , III, 487; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 388; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 532.

b) Kinayeli lafızlar. Kinaye: Kastedilen manaya da, başka bir manaya da gelebilecek lafızlardır.⁹⁴ Maliki, Şâfiî ve Hanbelîlere göre, hem vakıf ve hem de vakıf dışında başka anlamlara gelebilecek kinayeli sözler arasında "*haram kılmak* (tahrim), *sadaka vermek* (tasadduk) ve *ebedi kılmak* (te'bîd)" gibi benzeri lafızlarla, vakfedenin bir niyet ve iradesini gösterecek bir karine olmadığı takdirde, bu sözlerle vakıf muamelesi kurulamaz. Ancak aşağıdaki üç husustan birisi gerçekleştiği zaman vakıf sahih olur.⁹⁵

b.a. Vakfedenin niyetidir.

b.b. Meşhur olan şu beş lafızla birlikte söylenmesi; mevkufe, muhabbese, müsebbele, muharreme ve müebbede. Mesela; "malımı habsedilmiş" gibi.

b.c. Vakfa ait vasıflarla nitelendirilerek söylenmesidir. "Bu sadakadır; satılmaz, bağışlanmaz..." gibi.⁹⁶

3.4.1.1. Hanefî Mezhebinde Vakıfla İlgili Lafızlar

Hanefî mezhebinde, sarıh ve kinaye ayırımına gidilmeden bazı hususi lafızlar zikredilmiştir. O lafızlardan bazıları şunlardır: "Benim bu arazim miskinlere ebediyen vakfedilmiş bir sadakadır," "Yüce Allah'a vakfedilmiştir," "hayır bir cihete vakıftır" Örf ile amel edilerek fetvaya esas teşkil eden görüş ise Ebû Yusufun söylediği: "vakıftır" lafzı ile yetinileceği şeklindedir.⁹⁷

3.4.1.2. Lafzın Yerine Geçebilecek Tebliğ Araçları

Vakıf, sözle olduğu gibi, belli işaretler veya yazı veya bir fiille de olabilir. Bunlar:

a) Dilsizin belirli işaretleri. Dilsizden anlaşılan belirli işaretler, tüm İslâm hukukçuları tarafından dil ile beyan gibi kabul edilmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Akgündüz, *a. g. e.* , 112.

⁹⁵ Akgündüz, *a. g. e.* , 112.

⁹⁶ Abdolvahhab el-Mâlikî, *a. g. e.* , II, 487-490; Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu* (thk. Muhammed Necîb el-Mutîâ), I-XVII, Mektebetü'l-İrşâdî, Cidde, ty. , XVI, 273; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 189.

⁹⁷ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 522-523.

⁹⁸ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 297; Şirbini, *a. g. e.* , II, 492; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.* , XXXIV, 116; Akgündüz, *a. g. e.* , 114.

b) Kitabet. Yani yazılı irade beyanı ile bu beyanda bulunan, dilsiz olsun veya konuşan olsun fark etmez. Mesela, medrese kapılarına veya kitaplar üzerine yazılan yazılar gibi.⁹⁹ Fakat Şâfiî'lerde konuşan kimsenin kitabetiyle birlikte niyeti de şarttır.¹⁰⁰

c) Vakfa delalet eden fiil ile. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî'lere göre, mescitleri inşa edip orada namaz kılınmasına âmmeye izin vermek gibi durumlarda, vakıfla ilgili bir söz söylenmezse dahi vakıf sahih olur.¹⁰¹

Şâfiî'lerde ise, daha önce de bahsettiğimiz gibi, vakıf, ancak söz, işaret ve kitabetle gerçekleşir. Fakat istisnai olarak Şâfiî'lerde, bir kişi ölü bir arazide bir mescit inşa edip ve mescit diye niyet ederse, söze ihtiyaç kalmadan bu niyetiyle burası mescit olur.¹⁰²

3.4.1.3. Kabul Sigası

İcap sigasıyla ilgili, İslam hukukçuları arasında ihtilafın olmadığını, ancak vakfın gerçekleşmesi için, vakıftan yararlanacak olanların kabul beyanında bulunup bulunmamalarının şart olup olmadığı konusunda aralarında ihtilafın olduğunu söylemiştik. Bu ihtilaf, vakıftan yararlanacakların, muâyyen ve kabüle ehil olup olmaması gibi durumlarda farklılık arz etmektedir.

a) Vakıftan yararlananlar, belirli olmayanlar ise (fakir ve miskinler gibi) veya lehine vakıf yapılan cihetin kabul beyanında bulunması mümkün olmayan (mescit ve kabristan gibi) ise, kısaca kamuya yapılan vakıflarda, hiçbir İslâm hukukçusu kabul beyanını şart koşmamaktadır.¹⁰³

b) Vakıftan yararlananlar, belirli şahıslar ise, yani vakıf özel cihetlere yapılmış ise, İslâm hukukçuları arasında bazı ihtilaflar vardır.

⁹⁹ ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 85; İbnu Teymîye Takiyyudin el-Harrânî, Ebü'l-Âbbâs Muhammed b. Âbdulhalim, *el-İhtiyârâtü'l-Fıkhiye*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1397/1978, I, 505.

¹⁰⁰ Şirbini, *a. g. e.* , II, 492.

¹⁰¹ Karâfî, *a. g. e.* , VI, 315; Serahsî, *a. g. e.* , XII, 33-34; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 531-532.

¹⁰² Nevevî, *Mecmû*, XVI, 273; Şirbini, *a. g. e.* , II, 492.

¹⁰³ Elmalılı, *a. g. e.* , 60; Gazâlî, *el-Vasûl fi'l-Mezheb*, IV, 245; Karâfî, *a. g. e.* , VI, 316; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 187.

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî'lerde geçerli olan görüşe göre ve Hanbelî'lerde de bir görüşe göre, kabul beyanı vakfın gerçekleşmesi için şarttır.¹⁰⁴

Hanbelî'lerde, geçerli olan görüşe göre, kabul beyanı, vakfın gerçekleşmesi için gerekli bir şart değildir.¹⁰⁵

3.4.1.4. Vakıftan Yararlanan Kişinin Vakfı Reddetmesi

Vakfı reddetme gibi bir durum, ancak vakıftan yararlanan cihetin belli olması durumunda söz konusu olur. Bu da Mezheplere göre değişmektedir.

Hanefilere göre, Bir vakfın geliri muayyen bir şahsa, ondan sonra da fakirlere vakfedilmiş olsa, o şahsın vakfı kabul etmesi şarttır. Eğer o şahıs vakfı kabul ederse, vakfın geliri ona verilir. Şayet vakfı reddederse vakfın geliri fakirlere sarf edilir.¹⁰⁶

Mâlikî'lerde tercih edilen görüşe göre, vakfı reddeden, kabule ehil muayyen bir kimse ise, vakfın geliri hâkimin içtihadıyla başkasına verilir ya da vakıf yapana geri döner.¹⁰⁷

Şâfiî'lerde ise, lehine vakıfta bulunulan kişiler, vakfı reddederse vakıftan yararlanma hakkını kaybeder.¹⁰⁸

Hanbelilerde, daha önce bahsettiğimiz gibi, kabul beyanı vakfın şartlarından değildir. Dolayısıyla vakfın, muayyen olan vakıftan yararlanan tarafından reddedilmesi, vakfı geçersiz kılmaz.¹⁰⁹

3.4.2. VAKIF SİĞASININ ŞARTLARI

İslam hukukçuları, bazılarında ittifak halinde oldukları ve bazılarında da ihtilaf ettikleri siganın şartlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

¹⁰⁴ Elmalılı, *a. g. e.* , 60; Karâfî, *a. g. e.* , VI, 316; Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, IV, 245.

¹⁰⁵ İbn. Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 187-188.

¹⁰⁶ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 525; Elmalılı, *a. g. e.* , 60; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 298-299.

¹⁰⁷ Karâfî, *a. g. e.* , VI, 316; Ebu'l-Berekât Ahmet b. Muhammed el-Âduvvî, *eş-Şerhu'l- Kebîr*, yay. , yy., ty. , IV, 88.

¹⁰⁸ Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 390; Şirbini, *a. g. e.* , II, 493-494.

¹⁰⁹ İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 188-189; Ebu Abdullah Sırâcuddin, Hüseyin b. Yusuf b. Ebi's-Seyr ed-Duceylî, *el-Veciz fi'l-Fıkh ala Mezhebi'l-İmâm Ahmet b. Hanbel*, Mektebet'r-Rüşd, Mekke, 1420/2004, 259.

3.4.2.1. Derhal Sonuç Doğurması (Müecceze)

Hanefiler, Şafîiler ve Hanbelîlerde geçerli olan görüşe göre, vakfın herhangi bir şarta bağlı olmamak ve gelecekte herhangi bir vakte izafe edilmemek üzere derhal gerçekleşmiş (müecceze) olmalıdır. Çünkü vakıf derhal mülkiyetin naklini gerektiren bir akittir. Bundan dolayı satış ve hibe gibi herhangi bir şarta bağlanması sahih olmaz.¹¹⁰ Ancak cumhur ölüme bağlanan vakfı sahih kabul etmişlerdir. Mesela, “ölümümünden sonra evimi fakirlere vakfediyorum” demek gibi.¹¹¹

Malikiler ise, vakıfta tencizi şart görmezler. Vakfın herhangi bir şarta bağlı olması ve ya gelecekte herhangi bir vakte izafe edilmesi durumunda vakıf geçerli olur.¹¹²

3.4.2.2. Devamlı (Müebbet) Olması

Malikiler dışında kalan cumhura göre, belli bir süre ile sınırlandırılacak ifadelerle yapılan vakıf, sahih değildir.¹¹³ Çünkü vakıf Allah’a yakınlık esası üzere malı çıkarmaktır. Bunun bir süreye kadar yapılması caiz olmaz. O bakımından vakfın ebedilik manasını kapsaması gerekir. Mesela: Kişi “arsamı, ilim öğrenenler için bir yıllığına vakfettim “ derse, bu vakıf geçersizdir.

Malikiler ise, vakıfta sürekliliği şart görmezler ve bir yıl veya süresi daha fazla bir zamana bağlanmasını caiz görürler. Bu sürenin bitmesiyle vakıf olunan vakfedene veya başkasına mülk olarak geri döner.¹¹⁴

3.4.2.3. Bağlayıcı (İlzâm) Olması

Vakfın bağlayıcılığıyla ilgi mezhep imamaları arasında ihtilafın var olduğunu görüyoruz.

¹¹⁰ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 524; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 311-312; Nevevi, *Radatu-Talibin*, IV, 392-393; Şirbini, *a. g. e.* , II, 496; İbn. Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 216-217; Ebu Abdullah ed-Duceyli, *a. g. e.* , 260.

¹¹¹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 312; Şirbini, *a. g. e.* , II, 496; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 531-532.

¹¹² ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 87.

¹¹³ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 525; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 312; Gazâlî, *el- Vasi' Fi'l-Mezheb*, IV, 246; Nevevi, *Ravdatu-Talibin*, IV, 391; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 544.

¹¹⁴ Ebü Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.* , XII, 11.

a) Cumhura göre, yani Malikiler, Şâfiiler, Hanbelîlerde geçerli olan görüş ve Hanefîlerde görüşleriyle amel edilen Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, tasarruf ehliyetine haiz olan kişiden vakıf gerçekleştiği anda, vakıf bağlayıcı olup, vakfedenin vakıfta mülkiyet hakkı kalkmış olur. Artık vakıf malı satılamaz, hibe edilemez ve miras bırakılamaz.¹¹⁵

b) Ebu Hanife'ye göre, Vakfedilen, vakfedenin mülkiyetinde kalmaya devam eder ve onda dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Herhangi bir şekilde tasarrufta bulunacak olursa da vakıftan rücû etmiş kabul edilir.¹¹⁶ Ancak Ebu Hanife'ye göre, vakıf malı, Mescide vakfedilip vakfedenin mülkünden ifraz edilip ayırması ve orada namaz kılınmasına izin verilmesi veya vakfeden, vakfiyesini ölümüne bağlaması ya da hâkimin bir yargılama sonucunda vakfın bağlayıcılığına dair karar vermesi durumunda vakıf bağlayıcılık kazanır.¹¹⁷

3.4.2.4. Vakıf Malının Sarf Olunacağı Cihetin Beli Olması

Vakıf sigasında masraf cihetinin belirlenmesi İslam hukukçuları arasında ihtilafa neden olmuştur.

a) Şâfiîlere ve Ebû Yusuf dışında Hanefîlere göre, vakıf cihetinin belirlenmesi için sigada vakıf cihetin açıkça belirtilmesi şarttır.¹¹⁸

b) Ebû Yusuf, Malikilere ve Hanbelîlere göre ise, vakıf cihetin belirtilmesi şart değildir. Vakıf cihetinin belirlenmemesi durumunda, vakıf malı fakir ve miskinlere geçer. Çünkü bunlara göre, vakıf cihetinin belirlenmemesi vakfi geçersiz kılmaz.¹¹⁹

¹¹⁵ İbn Serrâc, Eba'l-Kâsım bin Serrâc el-Endülsî, *Fetâva'l-Kâdî Cemâ'a*, (thk. Dr. Muhammed Ebu'l-Ecfân) Dâru'l-Mektebetu'l-Vataniyye, yy., 2002, 163-164; Şirbini, *a. g. e.*, II, 496; İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 187; Bilmen, *a. g. e.*, IV, 299.

¹¹⁶ Serrahsî, *a. g. e.*, XII, 28; Nizâm, *a. g. e.*, II, 357.

¹¹⁷ Bilmen, *a. g. e.*, IV, 329-330.

¹¹⁸ Şirbini, *a. g. e.*, II, 496; Bilmen, *a. g. e.*, IV, 313.

¹¹⁹ Bilmen, *a. g. e.*, IV, 313; Ebü Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.*, XII, 11; İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 213.

4. VAKFIN HÜKMÜ

4.1. VAKIF MUAMELESİNİN BAĞLAYICILIK (LÜZUM) KAZANMASI

Vakfin bağlayıcı olması, vakfin geçerli olarak kurulduktan sonra vakfeden veya hâkim tarafından feshinin caiz olmaması demektir.¹²⁰

İslâm hukukçuları, vakfin caiz ve sahih olması noktasında ittifak halindedirler.¹²¹ Ancak vakfin lüzum ifade edip geri dönülmesi mümkün olmayan tasarruflardan mı yoksa geri dönülmesi (rücû) mümkün olan caizi tasarruflardan mı¹²² olduğu hususunda iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir:

a) Bağlayıcıdır diyenler. Cumhura göre, yani Hanefî mezhebinden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e, Mâlikî'lere, Şafiîlere, ve Hambeli'lere göre vakıf, sahih olduğu takdirde vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Yüce Allah'ın mülkiyetine geçerek bağlayıcılık kazanır. Dolayısıyla vakfin satılması, temlik edilmesi ve paylaştırılması caiz olmaz.¹²³ Bu görüşlerini aşağıdaki delillere dayandırıyorlar:

Hz. Ömer'in Seng denilen hurmalığı ile ilgili olarak Hz. Peygamber aleyhiselam'ın; "...satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere aslını vakfedersin, mahsulünü de sadaka yaparsın"¹²⁴ diye tavsiyede bulunmasıdır. Cumhura göre bu hadis, vakfin bağlayıcılığına delalet etmektedir. Bir diğer hadis ise:

"İnsan ölünce, kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak üç şeyden (ötürü) amel kesilmeyip (lehine sevap) devam eder: Devam eden sadakadan, faydalanılan bir ilimden, kendisine dua eden iyi bir evlattan."¹²⁵ Bu hadisi şerifte, sadaka-i cariye tabiri ebedi ve daimi sadaka manasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla cumhur, devamlılık vasfı, vakfin bağlayıcılığına delalet ettiğini ileri sürerler.

b) Bağlayıcı değildir diyenler. İmam Ebu Hanife'ye göre, vakıf bağlayıcı olmaksızın gelirin teberru edilmesidir. Vakfedilen mal ise, vakfedenin mülkiyetinde

¹²⁰ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 103; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 280; Akgündüz, *a. g. e.* , 151.

¹²¹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 329.

¹²² Kadri Paşa, *a. g. e.* , 91.

¹²³ Serrahsî, *a. g. e.* , XII, 28; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 330-331; İbn Abdilberr, *a. g. e.* , 536; Nevevî, *el-Mecmu*, XVI, 270; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 187.

¹²⁴ Müslim, Zekât, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, III, 149.

¹²⁵ Müslim, Vasiye, 14; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, 28; Ebû Dâvud, Vasâyâ, 14.

kalmaya devam eder, ondan dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Herhangi bir şekilde tasarrufta bulunacak olursa da vakfından dönmüş olarak kabul edilir.¹²⁶

Ebu Hanife, bu görüşünü aşağıdaki delillere dayandırıyor:

a) Sahabeden Abdullah b. Zeyd, bahçesini Resûlullah aleyhiselam'a vakfettiğinde, Anne babası Hz. Peygambere gelerek, bu bahçeden başka geçim kaynaklarının olmadığını söyleyerek itiraz etmişlerdir. Hz. Peygamber de, vakfedilen bahçeyi geri vermiştir. Şayet vakıf bağlayıcı olsaydı Hz. Peygamber bahçeyi geri vermezdi.

b) İbn Abbas'tan rivayet olunan, Hz. Peygamber, miras hükümleri açıklayan, Nisa süresinin nazil olmasından sonra “*haps yoktur*” buyurmasıdır. Bir de bu hadise dayanarak Kâdı Şureyh'in söylediği “Muhammed'in gelmesi vakıfta bey'i sağladı” - yani vakıf malların satılabileceğine dair- sözüdür. Vakıf mallarının satılması, vakfın bağlayıcılık vasfına aykırı olduğundan, Ebû Hanife, vakfın ancak aşağıda vereceğimiz üç durumda bağlayıcılık kazandığını söylemektedir.¹²⁷

a) Mescide vakfedilen şeyin mülkünden ifraz edilip ayırması ve orada namaz kılınmasına izin verilmesi ile bir tek kişi dahi orada namaz kılacak olursa, orası vakfedenin mülkiyetinden çıkmış olur ve bağlayıcılık kazanır. Ebu Hanife'ye göre, namaz kılınmasının öngörülmesi, teslimin gerekmesinden dolayıdır. Çünkü her şeyin teslimi kendi çeşidine göre değişir. Mescidin teslimi ise orada namaz kılmakla gerçekleşir.¹²⁸

b) Vakfedenin vakfı ölümüne bağlaması. Mesela kişi “Ben öldüğümde malım falan şeye vakıf olsun” deyip bundan rücû etmeden ölürse, terekenin üçte biri lâzım olur.

Ya da “şu malımı, hayatımda ve vefatımdan sonra falan şeye ebediyen vakfettim” deyip, bundan dönmeden vefat etse yine vakıf lâzım olur.¹²⁹

c) Bir yere yapılan vakfın bağlayıcılığına, hâkimin hüküm etmesi. Yani bir hâkimin bir yargılama sonucunda vakfın bağlayıcılığına dair karar vermesidir. Bu tür

¹²⁶ Serrahsî, *a. g. e.* , 28; Nizâm, *a. g. e.* , 357.

¹²⁷ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 80; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 337.

¹²⁸ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 92; Hilmi, *a. g. e.* , md. 114.

¹²⁹ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 527-528; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 329-330.

çeşitli vakıflara tescilli vakıf denir.¹³⁰ Tescil usulü, Osmanlı tatbikatında başvuru bir yol olduğu için, onunla ilgili bazı açıklamalar yapmakta yarar vardır.

4.2. OSMANLI UYGULAMASINDA TESCİL USULÜ

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin nazarî ve tatbikî hukukunda Hanefî Mezhebi esas alınmıştır. Bundan dolayı konuyu, Osmanlıdaki tatbikata göre değerlendirmeye çalışacağız.

Vakıf kurucuları, vakfiyenin tasdiki konusunda çok hassas davranmışlardır. Tereddüde yol açabilecek hiçbir boşluk bırakmamışlar. Mahkemenin hükmüyle tescil edilmeyen vakfın sıhhati hususunda İslam Hukuku otoriteleri değişik görüş sahibidirler.

Ebu Hanife, vakfı ödünç vermeye benzeterek vakfedenin istediği zaman kararından dönebileceğini söylemektedir. İmam Muhammed, vakfı sadakaya benzeterek, vakfedenin ancak malı, mütevellîye teslim edinceye kadar kararından vazgeçebileceğini, vakfın mütevellîye teslim edilmesiyle icap ve kabulün tahakkuk ettiğini, artık bu noktadan sonra vakfın tesisinden vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. İmam Ebû Yusuf ise, köleyi hürriyetine kavuşturmada olduğu gibi, kabule gerek kalmaksızın tek taraflı icapla, yani vakfedenin “vakfettim” demesiyle vakıf fiilinin tahakkuk edeceği kanaatindedir.¹³¹ Uygulama vakfın lehine olan bu görüş doğrultusunda olmuştur.¹³²

Ancak vakıf kurucuları vakfın mahkemede tescil işlemini yargılamalı (mürafaalı) bir celse ile yaparak, her üç hukukçunun görüşüne göre, vakfı sahih kılacak bir tescil işlemini fiilen uygulamışlardır.¹³³

Vakfın lüzum ifade edip etmeyeceği ihtilafı olduğundan vakfa, bağlayıcılık mahiyeti vermek isteyen vakfedenler, bir mütevellî tayiniyle hâkime müracaat eder ve mütevellî huzurunda vakfettiği mallarını, isteklerini ve şartlarını beyan ederek,

¹³⁰ Hilmi, *a. g. e.*, md. 6; Bilmen, *a. g. e.*, IV, 329.

¹³¹ Bilmen, *a. g. e.*, IV, 336-337.

¹³² Şeyh Muhammed el-Âbbâs, *el-Fetâvel-Mehdiye*, yay. , Ezher, Mısır, 1301/1889, II, 598.

¹³³ Nazif Öztürk, “Vakıfların İdaresi Ve Teşkilat Yapısı Üzerinde Düşünceler”, *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1986, XXII, 2, 3,17.

vakfın bağlayıcılığına hüküm edilerek bu şekil devam etmiştir. Hâkim ihtilaflı olan bir meselede hangi görüşü tercih ederse, verdiği hükümle mevcut ihtilaf ortadan kalkmış olur. Bu şekilde verilen hüküm bağlayıcıdır. Artık vakıf iptal olunamaz.¹³⁴

Tescil, vakfedenin hayatında da vefatından sonra da yapılabilir. Vakfedenin hayatında yapılan tescil, şöyle bir farazi dâ'vaya dayanır. Vakfeden, bir aynı bütün geçerlik şartların uygun bir şekilde vakfeder ve mal mütevellîye teslim edildikten sonra, vakıf kurucusu Ebû Hanîfe'nin görüşünü ileri sürerek kararından dönmek istemekte; mütevellî ise İmam Muhammed'in kanaatine dayanarak, icap ve kabulün tahakkuk ettiğini iddia ederek konuyu hâkime götürmektedir. Hâkim de, vakıfların bağlayıcılık gerektirip gerektirmediğine dair müçtehitler arasındaki ihtilaflı bilip ve her iki tarafı ve şahitleri dinledikten sonra, İmam Muhammed'in görüşünü tercih ederek, geriye dönüşü olmaksızın vakfın tesciline karar vermektedir.¹³⁵

Bu hukuki merasimin tamamlanması ve hazırlanan vakıf senedinin hâkim ve şahitlerce imzalanmasına müteakip, vakıf hukuki nitelik ve hükmi şahsiyet kazanmaktadır. Artık vakıfla ilgili bütün hizmet ve işlemler tasdikli bu vakfiye esaslarına göre yapılmaktadır.¹³⁶ Tescil ettirmeden, şekle uyularak bir vakıf kurma muamelesi yapılmış olsa bile, bu muamelenin bağlayıcılığı söz konusu olamaz. Vakfeden, vakfiyesini geri alabilir. Ancak tescil kararı verildikten sonra artık vakfın geri alınması mümkün değildir.¹³⁷

Osmanlı Devletinde tatbik edilen ve uygulanan, tescil işleminin özü ve esası budur. Tescil, Ebu Hanîfe'ye göre, bir lüzum şekli olduğu gibi, Osmanlı tatbikatında da bir lüzum şeklidir fakat hâkim her üç İmamın görüşüne göre hüküm vermiştir.

¹³⁴ Hilmi, a. g. e. , md. 112.

¹³⁵ Bilmen, a. g. e. , IV, 332; Öztürk, *Vakıfların İdaresi Ve Teşkilat Yapısı Üzerinde Düşünceler*, 4.

¹³⁶ Öztürk, *Vakıfların İdaresi Ve Teşkilat Yapısı Üzerinde Düşünceler*, 4.

¹³⁷ Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi*, İst. Üniversitesi Yayınları, İst., 1969, 241.

Türk Hukukunda da tüm vakıflarda tescil zorunluluğu benimsenmiştir. Vakıfların tüzelkişilik kazanabilmeleri için mahkeme siciline tescil edildikleri görülmüştür.¹³⁸

4.3. VAKFIN SÜRESİZ (TE'BİD) OLMASI

Vakfın süresiz olması; vakıf sigasının vakfı belli bir süre ile sınırlandıracak ifadelerle kullanılmayıp, ebedilik anlamını veren lafızlarla kullanılmasıdır.¹³⁹ Belli bir süre ile sınırlandıracak ifadelerle yapılan vakfın geçerli olup olmayacağı konusunda, Mezhep İmamları ihtilaf etmişler. Bazıları, vakfın geçerliliği için süresizliğin (te'bidin) şart olduğunu söylerken, bazıları ise süreli vakıfların caiz olacağını kabul etmiştir. Biz her iki grubun görüşünü gerekçeleriyle beraber zikredecek ve sonra da bu konudaki Osmanlı uygulamasını ve görüşlerin değerlendirilmesini arz edeceğiz.

4.3.1. VAKIFTA SÜRESİZLİĞİ (TE'BİDİ) ŞART KOŞMAYANLAR

Malikiler, vakıfta süresizliği şart görmezler. Yani vakıf konusu malın, devamlılık vasfı taşıyan bir şey olmasını şart koşmamışlardır. Vakıf malının ebediyen vakfedildiği gibi vakıf, belli bir süreye (muvakkat) bağlanması veya satılma şartının olması durumunda da, vakfın sahih olacağını kabul etmekte. Bu surenin bitmesiyle vakıf, ya vakfedenin ya da mirasçıların mülkiyetine geçmektedir.¹⁴⁰

Maliki hukukçuların ileri sürdükleri gerekçeler ise, şunlardır:

a) Vakıf, bir sadakadır. Sadaka, müebbet olduğu gibi geçici bir süreye de bağlanabilir.

b) Kitap ve Sünnete te'bid şartlığıyla ilgili bir hükmün bulunmaması.

c) Te'bidin şart koşulmaması durumunda, insanların teberruda bulunmaları için daha çok kolaylık sağlayacaktır.¹⁴¹

¹³⁸ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM, Ankara, 1983, 129.

¹³⁹ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 117.

¹⁴⁰ Ebü Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.*, XII, 10-12.

¹⁴¹ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 117-118.

4.3.2. VAKIF MUAMELESİNDE SÜRESİZLİĞİ (TE'BİDİ) ŞART KOŞANLAR

Cumhur, yani Hanefiler, Şâfiiler ve Hanbeliler, vakfın sahîh olarak kurulması için vakıf siygasında, süresizliği şart koşarak, vakfın belli bir süreye bağlanmasını caiz görmezler. Çünkü onlara göre, vakfın Allah'a yakınlık esası üzere malı çıkarmaktır. Bunun bir süreye kadar yapılması caiz olmaz. O bakımından vakfın ebedilik manasını kapsaması gerekir.¹⁴²

Vakıf muamelesinde te'bidi şart koşanlar, görüşlerini aşağıdaki delillere dayandırıyorlar:

a) Hz. Ömer ile ilgili Hz. Peygamberden rivayet edilen; “...satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere aslını vakfedersin, mahsulünü de sadaka yaparsın¹⁴³” Hadisindeki “...satılmamak, hibe edilmemek ve miras bırakılmamak “ ve “aslını vakfedersin” gibi ibare ve kelimeler vakfın ebediliğine delalet ediyor.

b) Vakıf, köleyi azat etmeye benzemektedir. Bu da malın mülkiyetten çıkmasını gerektiriyor. Malın mülkiyetten çıkması belli bir süreye bağlanamaz.¹⁴⁴

Malikler dışında te'bid şartında ittifak eden hukukçular, te'bid lafzının zikredilmesi, vakfın geçerliliği için gerekli olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri görülmektedir.

4.3.3. VAKIF MUAMELESİNDE KULLANILACAK SÎGADA “TE'BÎD” LAFZININ ZİKREDİLMESİNİN ŞART OLMADIĞINI İLERİ SÜRENLER

Hanefilerde görüşü ile amel edilen Ebû Yusuf, Şafiiler ve Hanbelîlere göre, “te'bid” veya aynı manayı ifade edecek bir lafzın “siga”da zikredilmesi şart olmadığı, devamlı olan bir cihete (fakir ve miskinler gibi) tahsis edilen veya açıkça “te'bid” zikredilmeden açık bir irade beyanı ile yapılan vakıflar, geçerli olacağı

¹⁴² Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 361; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 536; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 312; Râfiî, *a. g. e.* , VI, 266; İbn. Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 210-211.

¹⁴³ Müslim, Zekât, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, III, 149.

¹⁴⁴ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 127-128; Ebû Zehra, *a. g. e.* , 67-68.

yönünde görüş belirtmişler.¹⁴⁵ İleri sürdükleri deliller aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

a) Vakfın Hz. peygamber ve sahabelerden bu şekilde geldiği, onlarda böyle bir şartın sabit olmadığı görülmektedir.

b) Vakıf, mülki Allah'a vermekten ibarettir; bu ise "te'bid" şartını kendiliğinden getirmektedir. Dolayısıyla vakıf muamelesinde "te'bid" veya aynı manayı ifade edecek bir lafzın "siga"da zikredilmesi şart değildir.¹⁴⁶

4.3.4. VAKIF MUAMELESİNDE KULLANILACAK SİGADA "TE'BÎD" LAFZININ ZİKREDİLMESİNİ ŞART KOŞANLAR

Ebu Hanife ve İmam Muhammed, vakıf muamelesinin kurulması için, irade beyanında "te'bid" lafzının veya bunun yerine geçecek bir ifadenin zikredilmesini şart koşuyorlar. Bu nedenle vakıf sigasında "te'bid" manasına hem lafzen ve hem manen veya sadece manen delalet eden bir siganın olmasını gerekli görüyorlar. Mesela vakfın fakirler ve mescitlere tahsisi gibi. Böyle bir cihet zikredilmezse vakıf geçeli olmaz.¹⁴⁷ İleri sürdükleri deliller ise şunlardır:

a) Hz. Ömer ile ilgili Hz. Peygamberden rivayet edilen; *"....satılmamak,hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere aslını vakfedersin, mahsulünü de sadaka yaparsın"*¹⁴⁸ Hadisindeki *"....satılmamak,hibe edilmemek ve miras bırakılmamak"* ve *"aslını vakfedersin"* gibi ibare ve kelimeler örfü olarak vakfın ebediliğine delalet ediyor. Bir şeyi alıkoymak da vakfın beli bir süreye bağlanmasını engelliyor.

b) Vakıf, köleyi azat etmeye benzemektedir. Bu da malın mülkiyetten çıkmasını gerektiriyor. Malın mülkiyetten çıkması ise, beli bir süreye bağlanamaz.¹⁴⁹

4.3.5. VAKFIN BELLİ BİR SÜREYE BAĞLANMASI

Malikiler dışında mezhep imamları, vakfın belli bir süreye bağlanması durumunda, ihtilaf etmişler.

¹⁴⁵ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 313; Elmalılı, *a. g. e.* , 57; Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezhep*, IV, 246; Ebî'l-Ferec, Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisi, *Şerhu'l-Kebîr* (el-Mukn'i ve el-İnsaf fi Ma'rifet'r-Râcih mine'l-Hilâf ile beraber) (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXXII, yy., 1415/1990, XVI, 409.

¹⁴⁶ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.* , 123.

¹⁴⁷ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 313; Elmalılı, *a. g. e.* , 58.

¹⁴⁸ Müslim, Zekât, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, III, 149.

¹⁴⁹ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 127-128; Ebû Zehra, *a. g. e.* , 67-68.

a) Şâfiîler ile Hanbelîlerde, vakfın belli bir süreye bağlanmasıyla ilgili iki farklı görüş ileri sürülmüştür:

a.a. Her iki Mezhepte de, sahih olan görüş, vakıf muamelesinin batıl olduğu yönündedir. Çünkü vakıftan amaç sürekli ecir elde etmektir. Böyle bir süreklilik burada söz konusu değildir.

a.b. Zayıf olan bir görüşe göre ise, vakfın sahih olacağı yönündedir. Zikredilen sürenin sona ermesiyle vakıf, -vakfın vakıflığı devam ederek- vakıf yapanın yakın akrabalarına geçecektir. Ancak bu şekilde vakfın esasına uygun olan süreklilik, sağlanmış olacaktır.¹⁵⁰

b) Hanefîlerde, vakfın belli bir süreye bağlanması durumu, rücû şartının zikredilip edilmediğine göre değişir. Eğer vakıf muamelesi belirli bir süreye bağlanmakla beraber, ‘rücû’ şartı da zikredilirse, bu çeşit vakıf muamelesi batıldır.¹⁵¹ Ancak belli bir süreye bağlanmakla beraber, rücû şartı zikredilmeyen vakıflar hususunda iki ayrı görüş vardır:

b.a. Bir görüşe göre, te’bide aykırı şartların iptali, vakfın geçerliliği ve sürenin hiçbir bağlayıcı tarafı olmayacağı yönündedir.

b.b. Diğer görüşe göre ise, belli bir süreye bağlandığından dolayı, bu tür vakıfların batıl olduğu yönündedir.¹⁵²

Hanefî’lerde ikinci görüşün tercih edildiği, Osmanlı uygulamasında da ikinci görüşe göre hüküm verildiği görülmektedir.¹⁵³ Şöyle ki: Osmanlı hukukçuları, vakfın belli bir süreye bağlanmasını kabul etmeyerek, vakfın süreye bağlanıp sonra da rücû hakkının zikredilmesini, vakfın geçersiz olmasının sebebinin saymışlar. Aynı şekilde vakfın süresiz (müebbet) olmasını engelleyen bir şartın zikredilmesini de aynı hükme tabi tutmuşlar. Mesela vakfeden, vakfın satılması ve elde edilen gelirin kendisine harcanmasını zikretmesi gibi. Fakat elde edilen gelirin hâkimin izni ile vakfa daha yararlı bir şekilde kullanılması durumunda vakıf sahih, şart da geçerlidir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Râfiî, *a. g. e.* , VI, 267; Ebî’l-Ferrec, *a. g. e.* , XVI, 416-417.

¹⁵¹ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 538; Hilmi, *a. g. e.* md. 70.

¹⁵² Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 361; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 538.

¹⁵³ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, Cihan Kütüphanesi, İst., 1940, 61.

¹⁵⁴ Hilmi, *a. g. e.* md. 70; Akgündüz, *a. g. e.* , 143.

4.4. VAKFEDENİN VAKIFTAN VAZGEÇMESİ (RÜCÛ)

Vakıftaki rüc'ûn anlamı: vakfedilen maldan vakıf vasfının ortadan kalkıp vakfın sona ermesi ve vakfedenin mülkiyetine geri dönmesidir. Yani vakfeden dilediği zaman onu satabilir, hibe edebilir veya miras olarak bırakabilir.¹⁵⁵

Vakfın lüzumuyla ilgili ortaya çıkan ihtilafın aynısı, vakfın rücûyla ilgili de ortaya çıkmıştır. İslâm hukukçuların bu konuyla ilgili ihtilafları, üç görüş etrafında şekillendiğini görüyoruz:

a) Ebu Hanife'ye göre, vakfın lüzumuyla ilgili bahsettiğimiz üç madde hariç vakfeden, yaptığı vakıftan rücû edebilir.¹⁵⁶ Ebu Hanife'nin dayandığı deliller ise, vakfın lüzumuyla ilgili geçen delillerin aynısıdır.

b) Cumhura göre vakıf, bağlayıcı tasarruflardan olduğundan vakfedenin mülkiyet hakkını ortadan kaldırır. Dolayısıyla vakfedenin rücû hakkı kalmaz.¹⁵⁷ İleri sürdükleri deliller ise, vakfın lüzumuyla ilgili ileri sürdükleri delillerin aynısıdır.

c) Malikilere göre, vakıf, lüzumluluk gerektiren tasarruflardandır. Fakat vakfeden, kendi nefsi için rücû şartını koşmuşsa, şatları doğrultusunda vakıftan dönme hakkına sahiptir.¹⁵⁸

4.5. VAKFEDİLEN MALIN MÜLKİYETİ

İslâm hukukçuları, vakıf muamelesinin kurulmasından sonra, vakfedilen mal üzerindeki mülkiyet hakkının kime geçtiği konusunda ihtilaf halindedirler. Bu ihtilafları, üç grupta incelemek mümkündür:

4.5.1. ALLAH'IN HÜKMÎ MÜLKİYETİNE GEÇTİĞİNİ KABUL EDENLER

Hanefî ve Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, sahih olarak kurulan ve bağlayıcı hale gelen bir vakıf muamelesinde, vakfedilen mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar Allah'ın hükmî mülkine intikal eder.

¹⁵⁵ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 95.

¹⁵⁶ Tatarhaniye, *a. g. e.* , V, 473; Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 357.

¹⁵⁷ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 539; Nevevi, *Ravdatu-Talibin*, IV, 393-394; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 191.

¹⁵⁸ Karafî, *a. g. e.* , VI, 334-335; Ebü Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.* , XII, 10-12.

Bunlara göre, vakıf: Bir şeyin mülkiyeti Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, o şeyin menfaatini, kullara tahsis ettirerek, vakfedenin mülkiyetinden çıkmasıdır.¹⁵⁹ Bu görüşün sahipleri, görüşlerini Hz. Ömer ile ilgili Hz. Peygamberden rivayet edilen; “...satılmamak,hibe edilmemek ve miras bırakılmamak üzere aslını vakfedersin, mahsulünü de sadaka yaparsın¹⁶⁰” hadisine dayandırıyorlar. Bu hadisteki “sadakanın” asıl manası; sadakanın sahibinin mülkiyetinden çıkıp Allah'ın mülki hükmüne geçmesidir şeklinde değerlendirerek sadaka, yararlanan kişilerin mülküne geçmez. Dolayısıyla, onu satmak, hibe etmek ve miras bırakmak caiz olmaz demişler.¹⁶¹

4.5.2. VAKFEDENİN MÜLKİYETİNDE KALDIĞINI KABUL EDENLER

Başta Malikiler, Hanefilerden İbnül-Hümmam, Şâfiîlerde bir kısım hukukçuların görüşlerine göre ve Ahmet b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre, vakfedilen mal vakfedenin mülkiyetinde kalır, ancak kayıtlı bir mal olduğu, yani vakfeden, onu satmak, hibe etmek ve miras bırakmak gibi bir hakkı olmadığını söylerler. Bunlar, Hz. Peygamber'in “*aslını hapset*” ifadesinin vakfın, vakfedenin mülkiyetinden çıkmasını gerektirmediğini aksine vakfedenin mülkiyetinde kalması gerektiğini söylerler.¹⁶²

4.5.3. VAKIFTAN YARARLANACAKLARA (MEVKUFUN ALEYHLERE) AİT OLDUĞUNU KABUL EDENLER

Hanbelilerde tercih edilen görüş ve Şâfiîlerde bir kısım hukukçuların görüşlerine göre, vakfedilen malın mülkiyeti, yararlananlara geçer, yararlananların da vakıf malını satmak, hibe etmek ve miras bırakmak gibi bir hakları olmadığını söylerler.¹⁶³

¹⁵⁹ Serrahsî, *a. g. e.* , XII, 28; Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 357-358; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (thk. Âlî Muâvved ve Âdil Âbdulmevcûd), I-II, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1418/1997, I, 427; Nevevi, *el-Mecmu*, XVI, 270.

¹⁶⁰ Müslim, *Zekât*, 14, h. no: 42; Ahmet b. Hanbel, III, 149.

¹⁶¹ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 101; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 92.

¹⁶² Karafî, *a. g. e.* , VI, 334-335; Kadri Paşa, *a. g. e.* , 101-102; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 89; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, I, 427; İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 188.

¹⁶³ İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 188; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, I, 427.

4.5.4. OSMANLI UYGULAMASI

Osmanlı hukukçuları vakıf malların mülkiyetini, “Allah’ın mülkü hükmünde” diyerek, Allah’ın mülkü hükmüne geçtiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁴

4.6. İRSÂDÎ VAKIF VEYA İRSÂD KABİLİNDE VAKIFLAR

Sözlükte "gözetlemek ve hazırlamak" anlamlarına gelen İrsâd, vakıf hukukunda, çıplak mülkiyeti (rakabesi) hazineye (beytülmale) ait olan bir mülkün gelirlerini veya tasarruf hakkını yahut her ikisini, devlet başkanının izniyle, esasen devlet hazinesinden harcama yapılması gereken bir kamu yararına tahsis etmekten ibarettir.¹⁶⁵ İrsâdı yapan yetkiliye mürsid, irsâd konusu olan mülke mürsâd adı verilir.

İrsâdî vakıflar, Osmanlı uygulamasında mirî¹⁶⁶ arazinin tahsisi suretiyle yapılır ve bu tür vakıflara "tahsisat kabilinden vakıflar" veya "gayr-i sahih vakıflar" denir. Bu çeşit arazinin vakıf oluşu, mirî arazinin tasarruf hakkının veya öşür, haraç vb. vergi gelirlerinin kamu yararı niteliğindeki ya da sosyal amaçlı bir hayır cihetine tahsisi anlamına gelmektedir. Burada vakfedilen şey, arazinin çıplak mülkiyeti olmayıp, araziden elde edilen menfaatler veya o arazinin tasarruf hakkıdır. Bu tür vakfa gayr-i sahih vakıf denmesi ise, geçersiz olduğu için değil gerçek bir vakıf olmadığı içindir. Gerçek anlamda bir vakfın olabilmesi için daha önce de belirttiğimiz gibi, vakıf olunacak mal, vakıf yapanın mülkü olması şarttır. İşte bu görüş doğrultusunda şahsın kendi mülk arazisini ve diğer mülkiyetinde bulunan menkul ve gayri menkul mallarını bizzat vakfetmesiyle oluşan vakıflara “Vakfi sahih” denir.¹⁶⁷ Bu çeşit vakıflarda, vakfı tesis eden vakfedenlerin vakfının idamesi ve yaşatılması için tahsis ettikleri gelir kaynaklarını teşkil eden gayri menkul, menkul ve nakitlerin mülkiyeti, vakfın kendisine aittir.¹⁶⁸ Halbuki padişahla, mülkiyeti (rakabesi) devlete ait olan mirî arazi arasında, böyle bir mülkiyet ilişkisi yoktur.

¹⁶⁴ Hilmi, *a. g. e.* , md. 1; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 284.

¹⁶⁵ Elmalılı, *a. g. e.* , 153.

¹⁶⁶ Mirî arazi (Arazî-i emiriyye), mülkiyeti hazineye kalmak üzere, devlet tarafından belli şahıslara tasarruf hakkı verilen arazidir. Bakz: Komisyon, *a. g. e.* , 29.

¹⁶⁷ Hüseyin Hâtemî, *Medenî Hukuk Tüzel Kişileri*, İst. Üniversitesinin Yayınları, İst. 1979, I, 672.

¹⁶⁸ Öztürk, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 87.

4.6.1. İRSÂDÎ VAKIFLARIN KISIMLARI

4.6.1.1. Sahih İrsâd: Hazineye ait olan bir kısım gelirlerin, beytûlmalin harcama yapması gereken bir yöne tahsis edilmesidir. Mirî arazinin gelirinin yoksullara ve toplum yararının bulunduğu hastane, cami ve medreseye tahsisi gibi. Bu çeşit tahsisler, sahih ve lazım vakıf hükmündedir. Bozmak (nakız) ve iptalleri caiz değildir.

4.6.1.2. Sahih Olmayan İrsâd: Mirî arazinin menfaatinin, masrafı devlete ait olmayan bir cihete tahsis edilmesidir. Bu çeşit tahsisin, Devlet Başkanın görüşü ile değiştirme (tebdil) veya tamamen iptali caizdir. Bunların şartlarına da riayet gerekmez.¹⁶⁹ Mesela; devlete ait arazilerden bir bölümünün gelirini haklı bir nedene dayanmaksızın bazı kişi ve topluluklara vakıf ve tahsis etmek gibi.

4.6.1.2.1. Yapılış Şekline Göre Sahih Olmayan Vakfın Kısımları

a) Mülkiyeti ve tasarruf hakkı devletin elinde bulunan irsâdi vakıf. Burada devlet yalnız arazinin vergi ya da öşür gelirini bir hayır kurumuna vakıf ve tahsis eder.

b) Yalnız hukuki tasarruf hakkı Devlet Başkanı tarafından bir cihete vakıf edilip, mülkiyeti aşarı ve tamamıyla menfaati, hazineye ait olanlardır.

c) Mülkiyeti hazineye (beytûlmale), hukuki tasarruf hakkı ve aşar gibi menfaati, vakıfta yararlanın tarafına ait olanlardır.

İkinci ve üçüncü kısımlarda hukuki tasarruf hakkı vakıf sahip olduğundan tasarruf hakkını başkasına bırakma (ferağ), intikal gibi kanunun hükümleri cereyan etmez. Arazi vakıf tarafından gerek bizzat gerek icar yoluyla ziraat ve tasarruf yoluyla ziraat ve tasarruf ettirilerek hâsılat vakfın taraflarına sarf olunur.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Bilmen, *a. g. e.*, V, 6; Hilmi *a. g. e.*, md. 138.

¹⁷⁰ Bilmen, *a. g. e.*, V, 6; Hilmi *a. g. e.*, md. 137

4.6.2. İRSÂDÎ VAKIFLARIN İLK ORTAYA ÇIKIŞI

Hazineden yapılacak tahsislerin vakıf adıyla gerçekleştirilmesi için, ilk teşebbüste bulunanlar Nurettin Şehit ve Selahattin Eyyübî'dir. Bunlar devlet hazinesinden yapılacak ödemelerin aksamadan yerine getirilmesini sağlamak amacıyla vakıf yolunu kullanmayı düşünmüşler ve konuyu her ikisinin hem kadıları ve hem müftüleri olan ve kararlarını, verdiği fetvalarına dayandırdıkları büyük Şafîî hukukçusu olan İbn-i Ebî Asrûn'a sormuşlar. İbn Ebû Asrûn da Müslümanlara vakıf anlayışından hareket ederek, devletin tahsisleri, vakıf adıyla yapmasının caiz olduğuna fetva vermiştir. O dönemin Hanefî, Şafîî ve Hanbelî âlimleri, İbn-i Ebî Asrûn'nun verdiği fetvaya muhalefet etmeden benimsemişlerdir. Şafîî hukukçularından Sübkî, “hazine devlet başkanının mülki olmadığı” gerekçesiyle karşı çıkmış ise de, Suyuti'ye göre Sübkî'nin dediği, vakıf hukukuna muvafık bir prensiptir, ancak onu değiştirme ya da kabul etmeme hakkına sahip değiliz diyerek İmam Nevevi gibi kendisi de bu çeşit hayır cihetlerine vakıf adıyla tahsis yapan devlet adamlarını, fetvalarıyla desteklemişlerdir.¹⁷¹

4.6.3. OSMANLI DÖNEMİNDE GAYRİ SAHİH VAKIFLAR VE TARİHİ GELİŞMELER

Osmanlı döneminde çok yaygın şekilde görülen bu tür vakıflar, Memluklar ve Osmanlıların ilk dönemlerinde çok tartışma konusu olmuştur. Devlet malının vakfedilip edilemeyeceği konusu tartışmalara yol açmıştır.

Mısır'da Türk Bahri Memluk'luları (1250-1382) zamanında idareyi ele geçiren melik ve emirlerin çoğunluğu hazine arazisinden medreseler ve hayır cihetlerine vakıflar yapmışlar ve o devrin âlimleri (Zerkeşi ve Bulkuni gibi) buna fetva vermişlerdir. Bu tür vakıfların irsâdi vakıflar olduğunu ve ilim adamlarının yararlanabileceklerini açıklamışlardır. Daha sonra iktidara gelen Çerkez Memluklularının (1382-1398) güçlü Meliklerinden Sultan Berkuk, bu çeşit irsâdi vakıfların hazineden hile ile alındığını iddia ederek, bunları iptal etmek istemiş ve konunun ulama arasında tartışılmasını talep etmiştir. Tartışmalar sonunda özel

¹⁷¹ Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Hâvî lil-Fetâvâ*, Daru Kutubi'l Ezheriye, Mısır, ty. , I, 153.

cihetlere yapılanlar haricinde, diğer vakıflar iptal edilmemiştir.¹⁷² Ayrıca Sultan Kayıtbay (872/1468)'de Dulkadir Bey'i Şahsuvar'a karşı savaş hazırlıkları esnasında, devlet hazinesi boş olduğu için, gayri sahih denilen irsâdi vakıfların gelirinin büyük bir çoğunluğuna el koymak istemişse de Hanefî ve Şâfiî hâkimleri tarafından girişimleri engellenmiştir.¹⁷³

Üzerinde şüphe bulunan bu tür vakıflara bağlı tartışmalar, Osmanlı döneminde de sürmüştür. Osmanlı tarihinde, vakıflar konusunda ilk tartışmalar, Fatih Sultan Mehmet zamanında (1451-1481) başlar. Fatih Sultan Mehmet de tıpkı Sultan Berkuk'un yaptığı gibi, bazı arazilerin vakıf usulünü şeriata aykırı bularak, bu vakıf arazileri hazine adına istimlâk etmiştir. Çünkü o, bu vakıf araziler mirî arazi statüsünde devlete ait olup, devlet malı ile kişilerin özel hayır kurumları ihdas etmesi doğru ve hukuki değildir diyerek, gayri sahih tahsis de denilen İrsâdi vakıfları iptal etmek istemiştir. Daha sonra II. Beyazıt döneminde Fatih tarafından istimlâk edilen vakıf arazileri vakıf kurumlarına geri verilmiştir.¹⁷⁴ Kanuni Sultan Süleyman döneminde de vezirler tarafından bu tür (irsâdi) vakıfların iptal teklifi yapılmışsa da, Kanuni bu teklifleri kabul etmemiştir. Verdiği bu kararı teyit eder mahiyette kendisine irsâdi vakıfların caiz olduğunu savunan ve ispat eden birincisi, ünlü Mısır âlimlerinden Şâfiî hukukçusu Muhammed el Gaytiy'e, ikincisi ise, Hanefî hukukçusu ibni Nuceym'e ait iki önemli risale yazılıp taraflarınca İstanbul'a gönderilmiştir. Bu çabalar sonucu hukukîliği konusundaki tereddütler giderilmiş olan irsâdi vakıflar, Kanunî Sultan Süleyman zamanında gittikçe çoğalmış ve gelişmiştir.¹⁷⁵

Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat neticesinde 1255 (1839) yılında vakıflarla ilgili malî hususlar Maliye Nezâreti'ne devredilmiş ve burada bir Evkaf Muhasebesi Dairesi açılmış, aynı tarihli muhassılîn (tahsildar) talimatı ile de irsâdi vakıfların vergi gelirleri bedele bağlanmıştır. 1278 (1861) tarihli bir başka kararla irsâdi vakıf arazilerinin tarih ve tahsil işlemleri tekrar vakıf mütevellilerine devredilmiştir. Daha sonraki gelişmelerde vergilerin tahsili işini yine devlet üst-

¹⁷² Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzeli Kişileri*, I, 684.

¹⁷³ Aydın Özkan, Sosyal ve İktisadî Yönden Vakıflar, *Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı*, İst. , 1997, 1, 58, 62.

¹⁷⁴ Mehmet Şimşek, 'Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, Ankara, 1985 , ss. , 207, 220.

¹⁷⁵ Özkan, *a. g. m.* , 60.

lenmiş ve gayr-i sahih vakıf arazilerinin payları Evkaf Hazinesi'ne "maktu bedel", zamanla "iane" ve "yardım" adıyla Ödenmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde çıkarılan Vakıflar Kanunu ve Tatbikat Kanunu ile bir kısım irsâdî vakıflar mazbut vakıflar olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, bir kısmı kamu malları kategorisine, özellikle aşar ve rüsumatı vakfedilen bazı irsâdî vakıf araziler ise, tasarruf hakkı sahiplerine çok az bir bedel karşılığında devredilerek tasfiyeye tâbi tutulmuştur.¹⁷⁶

4.7. PARA VAKIFLARI, TESCİLİ VE LÜZUMU

Vakıfta asıl olan gayrı menkul malların vakfı iken bazı hukukçular menkul malların vakfını da caiz görmüşlerdir. Menkul malların vakfı tartışılırken, diğer menkullerden farklı özellikleri olan paranın vakfı ise daha fazla tartışma konusu olmuştur.

Buna rağmen Osmanlı Devleti zamanında çeşitli gayelerle çok sayıda para vakfı kurulmuş, kısa bir dönemde bunların kurulması ve bazı uygulama şekilleri tartışma konusu olmuşsa da devletin yıkılışına kadar bu tür vakıflar ayakta kalmıştır. Para vakıflarının gelirinden vakıf ve eğitim görevlilerine, din hizmetlerinde çalışanlara ve daha birçok kişiye maaş ödenmiş, bu kurumların değişik ihtiyaçları karşılanmış, öğrencilere burs verilmiş, mahallenin avarız vergisi verilmiş ve sosyal yardımlar yapılmıştır.¹⁷⁷

Konumuz açısından vakıfla ilgili önemli bir ihtilaf, menkul (taşınabilir) mallarından paranın vakfedilip edilemeyeceği konusundadır. Tartışmalı olan para vakfını önce mezheplere göre daha sonra da, Osmanlıda yapılan tartışmaları ayrı ayrı incelemeye çalışacağız.

4.7.1. MALİKİLERE GÖRE

Mâlikî hukukçular, daha önce bahsettiğimiz gibi vakıf muamelesinin kurulması için “te’bîd” şartını koşmadıkları ve vakfın belli bir vakte bağlı (muvakkat) yapılabileceği kabul ettiklerinden dolayı, vakıf konusu malın, devamlılık

¹⁷⁶ Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, I, 687-689.

¹⁷⁷ H. Hüsnü Koyunoğlu, Para Vakıfları Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, VII, sayı, 4, ss. 2, 254-303.

vasfı taşıyan bir şey olmasını şart koşmamışlardır.¹⁷⁸ Buna göre gayrı menkul olsun, menkul olsun hepsinin vakıf konusunu teşkil edebileceğini kabul etmişlerdir. Mezhepte tercih edilen görüşe göre, nakit para, gıda maddeleri, kitap, elbise ve benzeri menkul malların vakfı caizdir. Menkul mallar, “te’bid” şartı ile vakfedildiği takdirde, bunun da çaresi hükmen vakfın konusu olan malın devamı demek olan istibdal yoludur.¹⁷⁹

4.7.2. ŞÂFİİLERE GÖRE

Şâfiîler, vakıfta “te’bid” şartını koşarak,¹⁸⁰ menkul malların vakfını da gayr-ı menkul gibi caiz görmekteler. Devamlı bir şekilde kendisinden faydalanması mümkün olan ve faydalandığında aynı tüketilmeyen silah, hayvan, ev eşyası ve benzeri menkul malların vakfını caiz görürken, gıda malları gibi kendisinden devamlı olarak yararlanmak mümkün olmayan ve faydalandığında aynı da tüketilen şeylerin vakfedilemeyeceğini belirtilmektedirler. Nakit para vakfında ise, aralarında görüş ayrılığı mevcuttur. Paranın kira akdine konu olabileceğini kabul edenler caizdir derken, kira akdine konu olamayacağını kabul edenler de karşı çıkmaktadırlar.¹⁸¹

4.7.3. HANBELÎLERE GÖRE

Hanbelî hukukçular ise, Şâfiî’ler gibi vakıfta “te’bid” şartını koşarak, menkul vakfı ile “te’bid” şartını, vakıf malın aslının hükmen devamı demek olan istibdal ile gerekçelendirmişlerdir.¹⁸² Para, gıda maddeleri gibi faydalandığında aynı da tüketilen şeylerden olduğundan Hanbelî mezhebinde ihtilaflı olarak caizdir desek de, çoğunluğun görüşüne göre, vakfı caiz değildir. Para vakfını caiz görenler, altın ve gümüşün kira akdine konu olabileceğini kabul ettiklerindendir.¹⁸³ Altın ve gümüş deyince, bunların aslında para olduğunu anlaşılması gerekir.

¹⁷⁸ Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a. g. e.*, XII, 10-12.

¹⁷⁹ Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Muhammed el-Mâlikî, *Şerhu Miyâeru’l-Fâsî* (thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman), I-II, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Lübnan, 1420/2000, II, 229.

¹⁸⁰ Râfiî, *a. g. e.*, VI, 266.

¹⁸¹ Nevevî, *el-Mecmu*, XVI, 247.

¹⁸² İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 210-211.

¹⁸³ İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 229-230.

4.7.4. HANEFİLERE GÖRE

Hanefî mezhebine gelince: Osmanlı devletinin resmi mezhebi Hanefî olduğu için bu çalışmada daha çok bu mezhebin görüşleri, mezhep içi ihtilaflar ve Osmanlı Devletinin uygulamaları ele alınacaktır. Hanefîlerdeki genel kaideye göre, (tebîd şartından dolayı) vakıfta asıl olan akar olmasıdır. Akar deyince akla arsa gelir, bina ve ağaçlar arsaya tabidirler, dolayısıyla arsaya tabi olmayan bina ve ağaçlar yalnız başına gayr-ı menkul sayılmadıkları için arsadan müstakil olarak vakfedilemezler.¹⁸⁴ Menkuller vakfedilemeyince, paranın vakfı da düşünülemez. Fakat bazı istisnai durumlarda buna cevaz verilmiştir.

Öncelikle, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, hakkında nass bulunan menkuller vakfedilebilir ki bunlar cihad için silah, at ve devedir. Onlara göre, menkul malların vakfı, gayr-ı menkule bağlı olarak istihşanen¹⁸⁵ caizdir.¹⁸⁶ Osmanlılarda yapılan para vakıflarının çoğu da bir akara tabi olarak yapılmıştır.¹⁸⁷ Buna göre bir akara bağlı olarak yapılan para vakıfları genel kaidenin bir istisnası olarak caizdir.¹⁸⁸

Ebû Yusuf'a muhalif olarak İmam Muhammed'e göre teamül (örf ve adet hukuku) bulunan durumlarda menkul malların vakfı gayr-ı menkule bağlı olmadan da caizdir. Bunlar: Mushaf, Kefen, ölünün yıkanması için ihtiyaç duyulan kazan ve kova gibi mallardır. Fetva da İmam Muhammed'in görüşüne göredir.¹⁸⁹

İmam Züfer'e (158/774) göre menkul bir mal olan para vakfı mutlak surette caizdir; fakat ona göre, genel olarak vakıf sahih olmakla beraber bağlayıcı değildir.¹⁹⁰

Velhasıl Hanefiler, akara tabi olan, hakkında nass ve teamül bulunan menkullerin vakfını caiz görürlerken, Hanefiler dışında cumhur ise, ister akara tabi

¹⁸⁴ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 195; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 98; Hilmi, *a. g. e.* , md. 58-59.

¹⁸⁵ İstihsân: Müçtehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil veya bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerine verdiği hükümden vazgeçip başka bir hüküm vermesidir. Bakz: Komisyon, *a. g. e.* , 334.

¹⁸⁶ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 197-198; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 552.

¹⁸⁷ Koyunoğlu, *a. g. m.* , 260.

¹⁸⁸ Döndüren, *a. g. e.* , 91.

¹⁸⁹ Serahsi, *a. g. e.* XII, 46; Tatarhaniye, *a. g. e.* , V, 483-484.

¹⁹⁰ Tatarhaniye, *a. g. e.* , V, 485; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 552.

olsun ister olmasın, ister hakkında nass ve teamül (örf) bulunsun ister bulunmasın, mutlak surette menkulün vakfını caiz görürler. Çünkü cumhura göre, malda esas olan menfaattır. Menfaati bulunan malın vakfı da caizdir; menfaati olmayan malın vakfı ise caiz değildir.¹⁹¹

4.7.5. PARA VAKFI KONUSUNDA OSMANLI DÖNEMİNDE YAPILAN MÜNAKAŞALAR

Osmanlı Devletinde ilk para vakfının tarihi ile ilgili kesin bilgi yoktur. Fakat Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, para vakfıyla ilgili menfi yönde herhangi bir itirazın olmaması, para vakfının uygulamada var olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğunda, para vakıflarına karşı çıkan belki de ilki, Çivi-zâde Muhyiddin Efendi'dir. (945/1547) Çivi-zâde, Şeyhülislamlıktan azledilip, Rumeli Kazaskerliğine tayin edildikten sonra, para vakfının caiz olmayacağını ileri sürerek bir tartışma başlatır.¹⁹² Zamanın Şeyhülislamı olan Ebü's-Su'ûd Efendi (982/1574) buna karşı çıkarak, para vakfının cevazına dair bir risale yazar. Bu vesileyle nakit para vakfı meselesi, Osmanlı hukukçularının gündemine girmiş oluyor.¹⁹³ Çivi-zâde, para vakıflarının caiz olmadığını ve gayr-ı meşru olduğuna dair fetvasını idari ve dini sorumlulara gönderir.¹⁹⁴ Ve bu yasaklama, tepkilere neden olur. Bu tepkiyi kalemler dile getirenler ise, Sofyalı Bâli Efendi(950/1544), Muhyiddin Pir Muhammed Efendi (945/1548) ve Ebü's-Su'ûd Efendi'dir.

Sofya Halvetiye Tarikatına mensup Şeyh Bâli Efendi (960/1552), Çivi-zâde'nin para vakıflarına karşı çıkışı üzerine, para vakıflarının devam etmesi gerektiğini savunarak büyük bir cesaretle kaleme aldığı mektuplarını Padişaha (Kanuni'ye), Çivi-zâde'ye ve Şeyh Çelebi'ye gönderir.¹⁹⁵ Burada Bâli Efendi, Padişaha gönderdiği mektupların iki tanesinin özetini vermeye çalışacağız. Padişaha gönderdiği birinci mektupta özetle, Para vakfının caiz olmadığına dair hükmün doğru olmadığı, Ebü's-Su'ûd Efendi ve Muhyiddin Çelebi'nin para vakfının cevazına dair

¹⁹¹ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 202.

¹⁹² Şimşek, *a. g. m.* , 210

¹⁹³ Akgündüz, *a. g. e.* , 261

¹⁹⁴ Şimşek, *a. g. m.* , 211

¹⁹⁵ Döndüren, *a. g. e.* , 92

görüşlerinin daha makbul olduğu belirtilmektedir. Bu konuda o zamana kadar herhangi bir itirazın vaki olmadığı, para vakıflarının iki yüz yıla yakın zamandan beri uygulana geldiği görülmüştür. Geçmiş âlimlerin kendi zamanlarında bu hususu araştırdıkları, ittifakla caiz olduğuna hükmettikleri ve bunun Sultan tarafından da kabul edilerek buna göre amel edile geldiği; bu noktada Çivi-zâde'nin yalnız kaldığı ve itirazının yersiz olduğu ifade edilerek görüşüne itibar edilemeyeceği vurgulamaktadır.¹⁹⁶ Padişaha yazdığı ikinci mektubunda ise, Para vakıflarının büyük faydaları olduğuna, bilhassa dini hizmet veren müesseselerin bu çeşit vakıflarla ayakta durduğuna ve halkın teamülüne uyarak bu çeşit vakıfların işletilmesinin gerektiğine Padişahı inandırmaya çalışmaktadır.¹⁹⁷

Bâli Efendi, Çivi-zâde'ye yazdığı mektupta ise, bütün delillerin incelendiği ve para vakıflarının serbest bırakılmasının yasağı tercih edilmesi gerektiği, bu konudaki deliller zayıf olsa bile kazaskerlik, kadılık görevleri ile bunların aldıkları maaşların da zayıf görüşlere dayandığı ve para vakıfların da bu neviden olduğu ifade edilmektedir. Bâli Efendi, her görüşün kendi zamanı ile ilgili olduğunu belirterek, Çivi-zâde'yi zamanın akışına tabi olmaya davet etmektedir. Mektubun devamında para vakıflarını yasaklamayı gerektirecek bir durum bulunmadığı, bu meselenin olurlarına bırakılması ve nasıl geldi ise öyle gitmesinin doğru olacağı söylenmektedir. Daha sonra Rumeli'de imaret ve medreselerin bir kısmının cami ve mescitlerin ise çoğunun vakfının para vakfiyle olduğu, şayet yasak devam edecek olmuş olsaydı, hepsinin harabe haline geleceği ve bundan sonra tekrar imarının da bir hayli zor olacağı tespiti yapılmakta ve bundan sonra yapılacak hayırların da engellenmiş olacağı belirterek acilen bu konuda gerekenin yapılması istenmektedir.¹⁹⁸

Ebü's-Su'ûd Efendi ise, para vakıflarını menkul malların vakfedilebilmesi çerçevesinde ele almıştır. Hanefi'lerde vakfedilen mallarda süreklilik (te'bîd) şartı arandığı için menkul malların vakfedilmesi genel kural olarak caiz görülmemiştir. Ancak bu kuralın istisnası olmak üzere İmam Ebû Yusuf, Hz. Peygamber'in uygulamasına (nass) dayanarak silah ve savaş atlarının vakfedilebileceğini ifade

¹⁹⁶ Tahsin Özcan, Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, 3, ss. , 129-130.

¹⁹⁷ Özcan, *a. g. m.* , 131; Şimşek, *a. g. m.* , 212.

¹⁹⁸ Özcan, *a. g. m.* , 142-143..

etmiştir. İmam Muhammed ise menkulün vakfedilebilmesi için teamül ölçüsünü esas almış, vakfedilmesi teamül haline gelmiş olan menkullerin vakfedilebileceğini ileri sürmüştür. Paranın vakfedilmesini müstakil olarak ele aldığı ve caiz gördüğü ifade edilen Hanefi hukukçu ise İmam Züfer (158/774) olmuştur. Ebü's-Su'ûd Efendiye göre para vakfının temellendirilmesinde en sağlıklı yol, bu uygulamanın teamül ölçüsünü esas alan İmam Muhammed'in görüşlerine dayandırılmasıdır. İmam Züfer, para vakfını sarahaten caiz görmekle birlikte, vakıf muamelesini bağlayıcı bir işlem olarak görmediği, vakfedenin tek taraflı iradesiyle vakıf uygulamasına son verebileceğini kabul ettiği için, Züfer'in görüşünü esas almak vakıfların tescili konusunda uygulamada bazı aksaklıklara yol açabilecektir. Ebü's-Su'ûd Efendi, İmam Muhammed'in görüşünden hareketle para vakfını temellendirmek için fıkıh kitaplarından nakillere yer verir. Yapılan nakillerde ortak olan nokta vakfedilmesi teamül haline gelen her menkulün İmam Muhammed'e göre vakfın konusu olabileceği hususudur. Bu prensip belirli örneklerle sınırlı kalmaksızın tüm menkullerin teamül gerçekleştiği takdirde vakfedilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu prensibi esas alan âlimler, İmam Muhammed'in vakfedilemeyeceğini söylediği menkullerin bile, daha sonra teamül oluşması sebebiyle vakfa konu olabileceğini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak menkul vakfında belirleyici ölçü teamülün oluşmasıdır. Paranın da menkul kategorisinde değerlendirileceği hususunda herhangi bir şüphe yoktur.¹⁹⁹

Osmanlılarda Para vakfına karşı çıkanlardan biri de İmam Birgivî (v. 1573)'dir. Ebü's-Su'ûd'un fetvasına karşı çıkarak onun risalesine karşı bir eser kaleme alan İmam Birgivî özetle: Vakfın tarifi, hiç bir şekilde para vakfını içine almaz. Para, öküz ve ziraat aletleri gibi diğer menkullere kıyaslanarak gayr-ı menkule bağlı vakfedilir de denemez; çünkü bu mallar aynî mallar olup kullanıldıkları zaman aynıları baki kalır, para ise kullanıldığında gıda maddeleri gibi tükenen bir şeydir. Dolayısıyla paranın vakfı sahih değildir. İmam Züfer, zamanımızda taklit edilen bir imam değildir; hâlbuki hâkimlerin hüküm verdikleri görüşler, bilinen ve elde bulunan kaynaklara dayanmalıdır. Ayrıca, Züfer'e göre

¹⁹⁹ Döndüren, *a. g. e.*, 94; Kaşif Hamdi Okur, 'Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebü's-Su'ûd Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler', *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, IV-7-8, yy, 2005, 45-46.

vakfın bağlayıcı (lâzım) olduğu ve vakıfta hangi şartları koştığı da bilinmemektedir ki onun görüşü ile amel edilsin.²⁰⁰

4.7.6. PARA VAKFININ TESCİLİ

Vakfın sahih ve bağlayıcı olabilmesi için vakfiyenin hâkim tarafından tescili gerekir: Ebü's-Su'ûd Efendi risalesinde para vakıflarının İmam Muhammed'in teamül esasına dayandırılmasını savunmasına rağmen uygulamada vakfiyelerin Züfer'in görüşüne göre düzenlenmesi tercih etmiştir. Ebü's-Su'ûd Efendi, para vakıflarının İmam Muhammed'in görüşlerine dayandırılması durumunda vakfeden ve mütevellinin hâkime gitmeleri; vakfedenin vakıf işleminden dönme talebinde bulunması, mütevellinin vakfın geçerli ve bağlayıcı olduğunu ileri sürerek bu talebin reddini istemesi üzerine hâkimin vakfın geçerli ve bağlayıcı olduğuna hükmetmesiyle para vakfı tescil edilmiş olur. Tescilin Züfer'in görüşüne dayandırılması durumunda ise öncelikle Züfer'in görüşüne dayanılarak vakfın geçerli olduğuna, ardından da Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüne istinaden vakfın bağlayıcılığına ayrı hükmetmek gerekmektedir. Ebü's-Su'ûd Efendi'ye göre para vakfının geçerliliği ve bağlayıcılığı birbirinden bağımsız iki ayrı meseledir. Dolayısıyla hâkimin her iki meselede farklı müçtehitlerin görüşlerine istinaden hüküm vermesinde bir sakınca yoktur. Hâkim, maslahata binaen bu tür uygulamalar yapabilir.²⁰¹

²⁰⁰ Koyunoğlu, *a. g. m.* , 265.

²⁰¹ Okur, *a. g. m.* , 49.

5. VAKIF MALLARINDA VAKIF HÜKMÜNÜN SONA ERDİĞİ DURUMLAR

Aşağıda verdiğimiz durumlarda vakıf malında vakıf hükmü sona ermektedir.

5.1. VAKFIN DEĞİŞTİRİLMESİ (İSTİBDÂL EDİLMESİ)

İstibdâl, iki anlamda kullanılır:

a) İster taşınır (menkul) ister taşınmaz (gayrı menkul) olsun bir vakıf malının para karşılığında satılıp o parayla vakıf olabilecek bir malı satın almaktır.²⁰²

b) Bir vakıf malını mülk olan diğer bir mal ile değiştirmektir.²⁰³

İbdâl ise, vakıf malını para karşılığında satmaktır.²⁰⁴

Her iki tabirin tarifinde de ibdâl yani değiştirme söz konusu olduğu için İslâm Hukukçuları, istibdâl başlığı altında hem “istibdâl” hem de “ibdâl” konusunu birlikte işlemişlerdir. Biz de her iki konuyu istibdâl başlığı altında işleyeceğiz.

Bilindiği gibi vakıf muamelesindeki amaç, vakıftan sürekli faydalanmak ve bu faydalanma sebebiyle sevap ve ecir elde etmektir. Bu da ancak vakfın devamlılık şartının gerçekleşmesine bağlıdır.

Vakfın istibdâli, en çok tartışılan ve en fazla istismar edilen bir konudur. Bu özelliğinden dolayı, bazı İslam hukukçuları vakıf malları asla değiştirilemeyeceğini - bazı istisnai durumlar hariç- ileri sürerken, diğer bazıları ise bazı şart ve sınırlamalarla istibdâlin cevazını kabul etmişlerdir. Bu nedenle konuyu mezheplere göre ele alarak incelemeye çalışacağız.

5.1.1. MALİKİLERE GÖRE

Maliki Mezhebine mensup âlimler, vakfın satışını, menkul ve gayrı menkul olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Gayrı menkul vakıfları da kendi içinde mescit ve mescit dışındaki gayrı menkul vakıflar diye iki kısma ayırmışlar. Şimdi biz bunları sırasıyla açıklamaya çalışalım:

²⁰² Kadri Paşa, *a. g. e.* , 282-283.

²⁰³ Hilmi, *a. g. e.* , md. 31-32.

²⁰⁴ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 283.

a. Mescitler: Maliki Mezhebine mensup âlimler, mescitlerin ittifakla satılamayacağı, herhangi bir şeyle de değiştirilemeyeceği yönünde görüş belirtmişlerdir.²⁰⁵

b. Mescit dışında kalan Akar, yani gayrimenkul vakıflar. Malikiler, mescit dışında kalan gayrimenkul vakıfları da iki kısma ayırmışlar:

b.a. Geliri yani menfaati olan akarın satılması. Maliki Mezhebinde çoğunluğun görüşüne göre menfaati olan akarın satılması caiz değildir. Ancak zaruret halinde buna cevaz verilmiştir. Mesela, yolun bir kısmını darlığı sebebiyle mescide eklenecek olursa veya mescidin bir kısmını darlığı sebebiyle yola eklenirse ve bunun gidip gelene veya mescitte namaz kılana zararı yoksa istibdâl caizdir demişler. Çünkü yol da, mescit de Müslümanlara aittir. Ya da Mescit cemâte dar gelir; bitişiğinde ise, bir şahsa ait bir arsa bulunursa, -zoraki de olsa- o yer, kıymeti verilerek o şahıstan alınarak mescide eklenmelidir. Yani kamu yararın söz konusu olduğu durumlarda Malikiler, vakfın satışına cevaz vermişlerdir.²⁰⁶

b.b. Geliri yani menfâtı kesilmiş vakıflar. Bu kısmı da iki gurup halinde değerlendirmişler.

b.b.a. Menfâtı kesilmiş, fakat tekrar faydalanabilir duruma getirme imkânı olan vakıflar. Böyle bir vakfın satılması yine caiz değildir.²⁰⁷

b.b.b. Menfâtı tamamıyla kesilmiş ve vakıf olarak devam etmesi durumunda, zararı yararından daha çok olan vakıflar. Böyle bir vakfın satılıp istibdâl edilmesi hakkında iki görüş vardır:

b.b.b.a. İmâm Malik'e ait olan görüştür. Ona göre böyle bir durumda istibdâl caizdir.²⁰⁸

b.b.b.b. İkinci görüş ise, şehir içinde olan vakıf akarların istibdâlini -bir gün inşa edilir ümidiyle- caiz görmezken, şehir dışında kalan vakıfların istibdâli caiz görmüşlerdir.²⁰⁹

²⁰⁵ İmâm eş-Şâtibî, Ebî İshâk İbrahim b. Musa el-Endülisî, *Fetâvâ İmâm eş-Şâtibî*, (thk. Dr. Muhammed Ebu'l-Ecfân) yay. , Tunus, 1406/1985, 170.

²⁰⁶ Karâfî, *a. g e.* , VI, 331.

²⁰⁷ Karâfî, *a. g e.* , VI, 346.

²⁰⁸ Sahnûn, *a. g e.* , VI, 99; Karâfî, *a. g e.* , VI, 347.

c. Menkul mallar. Malikiler, zaruri hallerde veya maslahatin bulunması durumunda menkul vakıfların istibdâline cevaz vermişler. Ticaret malı ve hayvanların menfaati ortadan kalkacak olursa, örneğin atın yaşlanması, elbisenin eskimesi ve bunlarla artık faydalanmaya imkân kalmaması halinde, mevkuf satılarak bedelinin vakfa harcanması caizdir. Şayet onun kıymeti, tam olarak bütün bir şeyi satın alacak durumda değilse, onun türünden bir paraya tahsis edilerek sadaka olarak verilir.²¹⁰

Menkul vakıfların satılabileceğine binaen, mescit yıkılacak olsa ve imarını gerçekleştirebilecek bir şeyi bulunmasa, onu kırıya vermek de, tamir etmek de mümkün olmasa geriye de sadece taş, kiremit ve ahşap gibi birtakım enkazı bulunsa, onun satılabileceğine dair bazı âlimler, fetva vermişler.²¹¹

Hatta savaş için vakfedilen atın nafakası, devlet hazinesinden karşılanıyorsa ve devlet hazinesinde yeterli para yoksa at ve benzeri nafakası olan vakıf malları satılıp onun yerine nafaka gerektirmeyen silah gibi şeylerin alınabileceğini söylemişlerdir.²¹²

Malikilerin menkul ve gayrı menkul diye ayırma gitmelerindeki asıl sebep, gayrı menkullerden ilerde faydalanabilir ümidiyle vakfın istibdâline şiddetle karşı çıkmalarıdır. Fakat menkullerde böyle bir ümit olmadığından zaruret ve maslahattan dolayı istibdâline cevaz vermişler.

5.1.2. ŞÂFİİLERE GÖRE

Şâfiî'lerin de Malikiler kadar istibdâl konusunda katı davrandıkları, birkaç vakıf malı dışında, vakıf malının zayi edilmesi ve ortadan kaldırılması endişesiyle, istibdâle tamamıyla karşı çıktıkları görülmektedir.

Şâfiî'ler, Malikilerde var olan menkul ve gayrı menkul ayırımına girmeden başta mescit ve diğer gayrı menkul malların istibdâline hiçbir şekilde cevaz vermezler. Başta mescit olmak üzere ve diğer menkul ve gayrı menkul vakıflarla ilgili hükümleri fazla detayına girmeden aşağıda vermeye çalışacağız.

²⁰⁹ Sahnûn, *a. g. e.*, VI, 99-100; Karâfî, *a. g. e.*, VI, 347.

²¹⁰ Karâfî, *a. g. e.*, VI, 346.

²¹¹ Ebi'l-Muhammed b. Ahmet b. Ahmet b. Rüşd el-Kurtubî, *Fetâvâ İbn Rüşd*, (thk. Dr. Muhtâr b. Tâhir el-Tilyâyî), Dâru'l-Garebi'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987, 1080-81; İbn Serrâc, *a. g. e.*, 165.

²¹² Karâfî, *a. g. e.*, VI, 347.

Şâfiî'lerde vakfedilen bir mescit yıkılsa, onu derhal yapma imkânı olmasa dahi onun satılması katiyen caiz değildir. Zira ileride o mescidin yapılması imkânı olabilir.²¹³ Mescidin bir geliri varsa, o gelir önce mescidin masraflarına sarf edilir. Mescidin ileride bir daha yapılması mümkünse onun geliri muhafaza edilir. Böyle bir durum yoksa onun gelirini öteki mescitlerin masraflarına sarf etmek caiz olur.²¹⁴

Vakfedilen bir mescidin yıkılma tehlikesi varsa, hâkim onun yıkıp taşlarıyla yeniden yapılmasını emir vermelidir. Yıkılan mescidin taş ve toprağıyla başka bir şey yapmak da caiz değildir. Mesela: Yıkılan mescidin taş ve toprağıyla yıkılmış bir kuyu yapılamaz. Çünkü vakfeden kişinin maksadına böyle şey uygun değildir. Bir daha yıkılan mescit, eski yerine yapılamıyorsa, onun yakınına bir yerde yapılması daha uygun görülmüştür.²¹⁵

Şâfiî'ler, işe yaramayan hayvan, mescide ait kırılmış tahta parçaları vb. gibi menfaati, tamamıyla kesilmiş menkul vakıflar konusunda ihtilaf etmişlerdir.

a) Bazı âlimler, mescitlerde olduğu gibi diğer vakıf malların istibdâline de tamamıyla karşı çıkmışlardır.²¹⁶

b) Diğer bir gurup ise, vakfin devamlılığına binaen istibdâle cevaz vermişler. Çünkü menfaati kesilmiş vakfin değiştirilmesi, terk edilmesinden daha evladır. Mesela: Vakfedilen hasır ve benzeri şeyler çürürse veya vakfedilen kalas kırılırsa, onlar satılmaktan başka bir işe uygun olmadıklarından zayi olmamaları için satılmaları caiz olur veya kiraya verilerek vakfin devamı sağlanarak, geliri mescidin masraflarına sarf edilir. Ziyan olan malın bir benzeri o para ile satın alınabilirse, almak gerekir.²¹⁷ Ama mescit böyle değil. Çünkü mescit harap olsa bile, içinde namaz kılınabilir ya da imar edilebilir.

²¹³ Nevevî, *Mecmu*, XVI, 330; Râfi'î, *a. g. e.*, VI, 299; Şirbinî, *a. g. e.*, II, 506; Suyûtî, *a. g. e.*, I, 149.

²¹⁴ Nevevî, *Mecmu*, XVI, 330.

²¹⁵ Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 420; Şahâbuddin Ahmet b. Ahmet b. Selâm el-Kalyûbî, *Hâşiyetu Kalyûbî Âlâ Şerhi Celâluddin el-Mahâlî Âlâ Minhâci Tâlibîn*, I-IV, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, Lübnan, 1419/1998, IV, 109.

²¹⁶ Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, IV, 260; Nevevî, *Mecmu*, XVI, 339; Ebî'l-Hüseyn, Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim, *el-Beyan fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, (thk. Kâsım Muhammed en-Nurî), I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 1421/2000, VIII, 99.

²¹⁷ Gazâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, IV, 260; Nevevî, *Mecmu*, XVI, 277; Şirbinî, *a. g. e.*, II, 506.

Vakfedilen malın faydası ve geliri, kesintiye uğrarsa, Örneğin; Vakıf edilen ağaçlar, rüzgâr onları devirdiğinde veya sel onları götürdüğünde ve kurduğunda, o zaman vakıf ortadan kalkmaz. O ağaçlar vakıf olarak kalmak için kiraya vermek suretiyle onlardan fayda görülebilir. Bu vakfın devamı için yapılır. O ağaçlar hibe edilmez ve satılmaz. Onlardan bu şekilde de istifade edilmezse yakmak veya bunu bir şekilde yok etmek gerekirse, kendisine vakfedilen kişi veya cihet onları yakar. Zira onları satmak veya hibe etmek caiz değildir.²¹⁸

Sonuç olarak Şâfiîler, vakfın azda olsa menfaati varsa, hâkim izin verse dahi değiştirilmesine veya satılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Hatta bazı âlimler, çürümüş ağaçlardan hiçbir şekilde istifade edilmezse yakmak veya bunu bir şekilde yok etmek gerekirse, kendisine vakfedilen kişi veya cihet, onları yakar, onları satmak veya hibe etmek caiz değildir diyerek, mutlak surette istibdâle karşı çıktıkları görülmektedir.

5.1.3. HANBELÎLERE GÖRE

Hanbelî âlimler, istibdâl konusunda ne Hanefiler gibi fazla müsamahalı, ne de Mâlikî ve Şâfiîler kadar katı davranmışlardır. Menkul ve gayrı menkul ayırımına da gitmeden istibdâl konusunda tamamıyla orta bir yol takip etmişlerdir. Onlar, vakıf konusu malların, beklenen amacın dışına çıkmışsa veya amaçlanan menfaatlerin ortadan kalkar ve satılarak yerine bir başkasının alınması zaruret haline gelmişse, istibdâlin caiz olacağını söylemişlerdir. Vakıf malı, ister menkul, ister gayrı menkul ve ister mescit, ister mescit dışında diğer mallar olsun, ayırım yapmamışlardır.

Hanbelîler, vakıf malı ile faydalanmak mümkün iken, vakıf malının satışını veya vakfa daha yararlı bir mal ile istibdâlini caiz görmezler. Ancak zaruret halinde vakfın istibdâline cevaz vermişlerdir. Bu zaruret durumu iki şekilde ortaya çıkar:

a) Vakıf harap olmuş, tamamen intifa edilemez duruma gelmiş veya masraflarını karşılayamıyorsa böyle bir durumda vakıf malı istibdâl edilir. Mesela: Yıkılan ev, harap olan mescit, ölü duruma gelen arazi gibi, vakıf malının menfaati ortadan kalkacak olursa ve imarına da imkân bulunmazsa, ya da kasaba halkının gelmemesi şeklinde bir mescidin menfaati ortadan kalkarsa ve bu mescit, içinde

²¹⁸ Nevevî, *Mecmu*, XVI, 277; Nevevî, *Ravdatu-Talibin*, IV, 418.

namaz kılınmayacak bir yerde kalırsa yahut da dar geldiği halde herhangi bir şekilde genişletilmesi mümkün değilse, ya da bir kısmını satmadıkça ve imar etmeye imkân da olmazsa, geri kalan kısmının tamiri için bir kısmının satılması, şayet hiçbir bölümüyle faydalanmaya imkân olmazsa o zaman hepsinin satılmasına cevaz vermişler.²¹⁹ Mescidin ihtiyaçlarından artan sergi, hasır ve kandilleri ya bir başka mescide nakledilir ya da Müslüman fakirlere sadaka olarak verilecektir.²²⁰ Bedel olarak alınacak yer ile bedel olunan yer aynı yerde olmaları da şart değildir.²²¹

b) Vakıf malı, harap olabileceklerden olmayıp, fakat ondan beklenen fayda sağlanamıyorsa, böyle bir durumda da, vakfın istibdâline cevaz vermişlerdir. Mesela: İşe yaramayan at, mescide ait kırılmış tahta parçaları vb. gibi, menfaati tamamıyla kesilmiş vakıf malları satılıp, vakıf ehline gelir sağlayacak türden her ne alınırsa caiz olur. Bu ister onun türünden olsun, ister olmasın fark etmez. Çünkü maksat tür değil, menfaattir. Ancak birincisi hangi maslahat için harcanmışsa, menfaatin de oraya harcanması lazım. Çünkü harcama yerinin değiştirilmesi, muhafaza edilmesi mümkün olduğu takdirde caiz değildir.²²²

Hanbelîlerde, menfaati tamamıyla kesilen vakıf malının –vakfeden, değiştirilmemesi yönünde bir şart koşmuş olsa bile- satılması vaciptir.²²³ Menfaati tamamıyla kesilen vakıf malı, belli (muayyen) olmayan cihette yapılmışsa –fakirler, mescitler, ilim adamları gibi- istibdâl işlemi ancak hâkimin kararıyla gerçekleşir. Şayet vakıf, belli bir cihette yapılmışsa, istibdâl işlemi, nazırın (mütevellinin) kararıyla gerçekleşmelidir. Fakat hâkimin kararıyla satılması daha ihtiyatlı olur, demişler.²²⁴

²¹⁹ İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 220-221; Muvaffakuddîn el-Makdisî, Ebü Muhammed b. Kudâme, *el-Mukn'i (Şerhu'l-Kebîr ve el-İnsaf fî Ma'rifet'r-Râcih mine'l-Hilâf*, ile beraber) (thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXXII, yay. , yy. 1415 /1990, XVI, 522-524; el-Âsimî, *a. g. e.*, V, 576.

²²⁰ İbnu Teymiye, Takiyyuddin Ebu'l-Âbâs Ahmet b. Abdulhalim, *el-Fetevâ'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Âtâ ve Mustafa Abdulkadir Âtâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, yy. , 1408/1987, IV, 355-356; el-Âsimî, *a. g. e.*, V, 566-567.

²²¹ İbnu Teymiye, Takiyyuddin Ebu'l-Âbâs Ahmet b. Abdulhalim, *Mevsûâtün Fıkh*, (thk. Dr. Muhammed Ravvâs Kalâcî), Dâru'l-Nefâis, yy. , ty. , II, 1330.

²²² İbn Kudâme, *a. g. e.*, VIII, 221-222; İbn Kayım el-Cezviyye, *Câmiu'l-Fıkh* (thk. Yüsrî es-Seyid Muhammed), I-VII, Dâru'l-Vefâ, yy. , 1421/2000, IV, 597.

²²³ Mensur el-Buhitî, *a. g. e.*, IV, 383-384; el-Âsimî, *a. g. e.*, V, 575.

²²⁴ el-Merdâvî, *a. g. e.*, XVI, 530; Mensur el-Buhitî, *a. g. e.*, IV, 385.

Vakıf konusu mal işletilebilir ve faydalanabilir bir durumda olması halinde, sadece istibdâl edilecek malın vakfa daha yararlı ve daha çok gelir getirmesi sebebiyle istibdâlin yapılması, Hanbelî hukukçuları arasında tartışmalı bir mesele olmuştur. Çoğunluğun görüşüne, göre böyle bir durumda vakfin satılması caiz değildir. Böylelikle vakıftan yaralanmak mümkün olduğu takdirde, faydası az dahi olsa, vakfin maksadının ortadan kalkması önlenmiş olur. Ancak eğer sağlanan bu fayda, fayda sağlanmayacak kadar azalır ve varlığı yok hükmünde olursa zarurete binaen o takdirde satışı caiz olur.²²⁵ Diğer bazı Hanbelî hukukçuları, menfaati mümkün olan bir vakıf malı, hem gelir hem de menfaat itibariyle daha hayırlı olan bir mal ile maslahat için değiştirilebileceği görüşünü savunmuşlardır.²²⁶

5.1.4. HANEFİLERE GÖRE

Hanefî Mezhebi, vakfin istibdâli konusunda mescit konusu hariç en müsamahalı davranan mezheptir.²²⁷ Ancak Hanefî hukukçuları, vakıf malı istibdâl işleminin kötüye kullanılmaması için aşağıdaki şart ve sınırlamaları getirmişlerdir:

5.1.4.1. Vakfeden Kişinin Kendisine Veya Başkasına Veya Hem Kendisine ve Hem de Başkasına İstibdâli Şart Koşması

Vakfeden kişinin, kendisi veya başkası adına vakıf esnasında, vakıf arazisinin başka bir arazi ile değiştirmesini veya satılmasını şart koşması halinde, Hanefî hukukçuları arasında istibdâl şartı ile ilgili üç ayrı görüş ileri sürülmüştür:

a) Başta Ebû Yusuf, Hilâlür-Re'y ve Hâssâf olmak üzere çoğunluğun görüşü, hem vakfin hem de şartın istihsanen geçerli olmasıdır. Mesela, kişi “ben bu arazimi başka bir arazi ile değiştirilmesi veya satılması şartı ile ebediyen Allah için vakfettim” demesi halinde, Hanefî Mezhebinde sahih kabul edilen görüşe göre istibdal sahihtir.²²⁸

Böyle bir durumda ikinci arazi de birinci arazinin aynı şartları ile vakıf olur. Çünkü bu şart, vakıf hükmünü geçersiz kılmaz.²²⁹ Hâkimin izni olmasa bile,

²²⁵ İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 22.

²²⁶ İbnu Teymiye, *el-Fetevâ'l-Kübrâ*, IV, 155; el-Merdâvî, *a. g. e.* , XVI, 528.

²²⁷ Ebu Zehra, *a. g. e.* , 160.

²²⁸ Serrahsî, *a. g. e.* , XII, 42; Kadri Paşa, *a. g. e.* , 284; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 160-161.

²²⁹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 355.

vakfeden veya mütevellî vakfı bir kereye mahsus olarak değiştirebilir,²³⁰ ikinci defa değiştiremez. Ancak devamlı değiştirilmesini ifade eden bir söz söylendiği takdirde tekrar değiştirebilir.²³¹ Bu değiştirmeyi mütevellî yapamaz. Ancak kişi vakfiyesinde mütevellî olacak şahıs için değiştirme yetkisini şart kılmuşsa, mütevellî o zaman değiştirme yetkisine sahip olur.²³² Vakfeden, değiştirilen vakıf ile onun bedelinin aynı cinsten olmasını şart koşmuşsa şarta uyulması gerekir. Mesela: arazi ile istibdâlî şart koşulan vakıf malını, bir evle değiştirmek caiz olmaz.²³³

b) İmam Muhammed'e göre, böyle bir şartın koşulması halinde vakıf muamelesi sahih, zikredilen şart ise geçersiz olur. Çünkü bu şart, mülkiyetin ortadan kalkmasına engel teşkil etmez, vakıf tamamlanıp bağlayıcılık kazanarak; vakfedilen malın süresiz bir şekilde bağışlanma özelliği devam eder. Bu yüzden vakıf bütün koşullarıyla birlikte geçerliliğini koruyarak bağlayıcı duruma gelir. Dolayısıyla vakfedenin, istediği zaman vakfı değiştirme şartı geçersiz olur.²³⁴

c) Bazı Hanefî hukukçular ise, hem vakfın ve hem de şartın geçersiz olduğunu söylemişlerdir.²³⁵

5.1.4.2. Vakfeden Kişinin İstibdâlî Şart Koşmaması Veya Susması ve Vakıf Malının Tamamen Kullanılamaz Hale Gelmesi

Vakıf malı tamamen intifa edilemez duruma gelmiş veya harap olmuş veya masraflarını karşılayamıyorsa, vakfeden, istibdâlî açıkça yasaklamış olsa bile Hanefî Mezhebinde sahih kabul edilen görüşe göre, Hâkimin, vakfa yararlı olduğuna dair karar vermesi şartıyla istibdâl caizdir.²³⁶ İmâm Muhammed de, vakıf malından istifade edilemez durumda olması halinde, yapanı (banisi) belli değilse, hâkimin izni olması şartı ile istibdâle cevaz vermiştir.²³⁷

²³⁰ Ebu Zehra, *a. g. e.* , 162.

²³¹ İbn Nüceym, *el-Misrî Zeynu'l-Abidin*, İbrahim, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, Dâru'l Mârif, Beyrut, ty. , V, 223; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 356.

²³² Kadri Paşa, *a. g. e.* , 283.

²³³ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 285; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 584.

²³⁴ Serrahsî, *a. g. e.* , XII, 42; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 584.

²³⁵ Ebu Zehra, *a. g. e.* , 162.

²³⁶ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 584; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 163.

²³⁷ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 239; Kadri Paşa, *a. g. e.* , 287; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 163.

5.1.4.3. Vakfedenin İstibdâli Şart Koşmamakla Birlikte, Vakıf Malı İle İntifâ Mümkün İken, Vakfa Daha Yararlı Bir Mal İle İstibdâlinin İstenmesi

Vakfeden, istibdâl yetkisi ile alakalı bir şart koşmamış bulunması ve vakıf konusu mal da işletilebilir ve faydalanabilir bir durumda olması halinde, sadece istibdâl edilecek malın vakfa daha yararlı ve daha çok gelir getirmesi sebebiyle istibdâlin yapılması Hanefî hukukçuların üzerinde ihtilaf ettiği konu olmuştur. Tercih edilen görüş, vakfın kötüye kullanılması endişesiyle böyle bir amaç için vakıf malının istibdâlinin caiz olmadığı yönündedir.²³⁸ Diğer taraftan Ebû Yusuf ve onun görüşünü savunan bazı Hanefî hukukçuları, menfaati mümkün olan bir vakıf malının, hem gelir hem de menfaat itibarıyla daha hayırlı olan bir mal ile değiştirilmesinin caiz olduğunu bunun da ancak hâkimin kararı ile mümkün olabileceğini görüşünü savunmuşlardır.²³⁹ Ne yazık ki Ebû Yusuf'un fetvasını esas alan bazı hâkimler, Müslümanların yaptıkları vakıfların birçoğunu zimmetlerine geçirerek vakıfların iptal olmasına neden olmuşlardır.²⁴⁰

Hanefî'lerle Hambelî'ler, istibdâl meselesinde musamahalı bir görüş ileri sürerek istibdâle cevaz vermişlerdir. Mâlikî'lerle Şâfiî'ler, katı bir tutum sergileyerek istibdâle karşı çıkmışlardır.

Hanefî ve Hambelî'lerin görüşlerinin insanların maslahatı için daha uygun olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi vakıf muamelesindeki amaç, vakıftan sürekli faydalanmak ve bu faydalanma sebebiyle sevap ve ecir elde etmektir. Bu da ancak vakfın devamlılık şartının gerçekleşmesine bağlıdır. Bu devamlılık şartı da zaman zaman ancak istibdâl ile mümkün olmaktadır.

5.1.5. OSMANLI DEVLETİNE KADAR

Mezheplerin ileri sürdükleri görüşlerinden de anlaşılacağı üzere, vakfın istibdâli ile ilgili ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Vakıf malını korumak amacıyla bazı Mezhep imamları istibdâli yasaklarken; diğer bazıları ise vakfın devamı için istibdâli caiz gördükleri görüldü. Özellikle Ebû Yusuf'un, menfaati mümkün olan bir vakıf malının, hem gelir hem de menfaat itibarıyla daha hayırlı olan bir mal ile

²³⁸ Bilmen, *a. g. e.*, IV, 355.

²³⁹ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 241; Kadri Paşa, *a. g. e.*, 289.

²⁴⁰ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 223.

değiştirilebilme görüşünü vesile eden bazı idareciler, vakıfları haksız yere zimmetlerine geçirmişlerdir²⁴¹ Mesela, Memluklar döneminde Mısır valiliği yapan Cemalettin Yusuf, Hanefi kadısı Kemaleddin Âmrû b. Âdîmin verdiği fetvalarla birçok vakfı gasp etmiştir. Bunu engellemek amacıyla Mısır'daki Hanefi hukukçularından Muhammed b. el-Harirî el-Ensari, Sultan Baybars'a ait bir Hankah'ın istibdâline Hanefi kadısı Şemseddin es-Serûcî (1214-1310) tarafından izin verilmesi üzerine, istibdâlin caiz olmadığını ispatlayan bir risale yazmıştır. Bu risalesinde şartsız istibdâlin asla caiz olmayacağını ve Ebû Yusuf'un verdiği fetva ile kendi esaslarına aykırı hareket ettiğini savunmaktadır.²⁴² Kimi âlimler ise, maslahat icabı, istibdâli tamamıyla savunurken, bazıları da ortak bir yol bularak şartlı ve vakıf malının tamamen intifa edilemez halindeki istibdâlin, caiz görülebileceğini ancak buna “kadil-cennet” denilen alim ve âdil bir hakimin karar vermesi gerektiğini ve karar verilirken her çeşit tartışmanın da yapılması icap ettiğini açıklamıştır.²⁴³

5.1.6. OSMANLIDAKİ UYGULAMASI

Hanefi hukukçulardan vakfın istibdâli konusunda, ortaya atılan bu değişik görüşleri sebebiyle ve Ebû Yusuf'un fetvasını esas alan bazı hâkimler, Müslümanların yaptıkları vakıfların birçoğunu zimmetlerine geçirmelerinden dolayı, Osmanlı padişahlarından Kanunî (Süleyman), istibdâl usulünün kötüye kullanarak vakıf mallarının ele geçirilmesi amacı olarak kullanılması dolayısı ile istibdâli yasaklamıştır. Ve vakfın gelirinden onarımı yükünü getirerek vakıf yönetimini bu açıdan hâkime karşı sorumlu tutmuştur.²⁴⁴ Osmanlı hukukçularından Molla Hüsrev (v.885/1480), şartlı istibdâl dışında, hâkimden başka kimsenin bu yetkiye sahip olmayacağını belirtmiştir. Şeyhü'l-İslam Çivizade (v.954/1547) ise, Mısır kadısı iken gördüğü bazı suiistimallerden dolayı, Şeyhü'l-İslamlığı süresince istibdâl lehine fetva vermemiştir.²⁴⁵ Konuyu kökten haletmek isteyen Ebü's-Su'ûd Efendinin isteği üzerine 951/1544 yılında çıkan bir padişah fermanı ile vakfın geliri kalmaz veya yetersiz duruma düşerse, vakıf için kesin maslahat söz konusu olunca, vakfiyede

²⁴¹ Ebu Zehrâ, *a. g. e.* , 14.

²⁴² Akgündüz, *a. g. e.* , 380 (Mardinî, Osman b. İbrahim, *Risale Fil-İstibdâl*, Reşit Efendi, No:1152, s.113/B-117/A, naklen).

²⁴³ Ebu Zehrâ, *a. g. e.* , 14-15.

²⁴⁴ Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, 650, d. n. , 15.

²⁴⁵ Akgündüz, *a. g. e.* , 381.

aksine hüküm bulunsa bile hâkimin görüşü ve Devlet temsilcisinin olumlu izni üzerine istibdâlın yapılabileceği kabul edilmiştir.²⁴⁶

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı uygulamasında, bazı kuralların yerine getirilmesi halinde, vakfedenin şartı bulunmasa da, vakfın istibdâli caiz görülmüştür.

5.1.7. İSTİBDÂLİN ŞARTLARI

Hâkimin, vakfedenin şartı olmaksızın; vakfın maslahatı için aşağıdaki şartların gerçekleşmesiyle istibdâl yapması caiz olur.

a. Vakıf mallarının tamamen faydasız bir hale gelmesi, yani ondan tamamıyla istifade edilecek bir imkân kalmaması ve onu ıslah edecek bir gelirin de olmaması, istibdâl işleminde de vakıf için maslahat olduğu kesinleştiği takdirde hâkim bu vakfı değiştirebilir.

b. Harap olmuş vakfın tamiri için bir gelirin olmaması durumunda.²⁴⁷ Buna bağlı olarak aşağıdaki iki durum söz konusudur:

b.a. Bir kimse vakfı gasp edip mütevellî onu geri almaktan aciz ise ve bu surette gasp eden vakfın kıymetini vermek istese mütevellî kıymetini alıp onunla başka bir yer satın alır ve önceki vakfın şartları üzere vakfeder.

b.b. Bir kimse bir vakfı gasp edip içine su akıtarak göl haline getirip ziraata elverişsiz hale getirirse, mütevellî gasp edenden vakfın kıymetini alıp onunla vakfın yerine bir arazi satın alır.²⁴⁸

c. Vakfın istibdâlinde aşırı bir aldanma veya zararın (gabn-i fahiş) olmaması lazım.²⁴⁹

d. İstibdâli yapan kişinin cennetlik vasıflarına (âlim veya amel sahibi gibi) sahip bir hâkimin olması gerekir. Böylelikle istibdâl ile Müslümanların vakıflarının iptal olunmasını engellenmiş olur.²⁵⁰

²⁴⁶ Döndüren, *a. g. e.* , 279.

²⁴⁷ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 240.

²⁴⁸ İbn Nüceym el-Misrî, Zeynu'l-Abidin İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* (Gamzü Uyû'l-Besâ'ir ile birlikte), I-IV, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, II, 227; Kadri Paşa, *a. g. e.* , 289.

²⁴⁹ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 241; Ebu Zehra, *a. g. e.* , 166.

e. Değiştirilen vakfın nakit parayla değil, gayrı menkulle değiştirilmesi gerekir. Böylelikle mütevellilerin (nâzırların), vakıf bedelinin yemeleri engellenmiş olur. Çünkü nakit parayla bedelinin alındığına çok nadir şahit olunmuştur.²⁵¹ Vakfın nakit parayla değiştirilmesi ancak vakfedenin şart koşmasıyla mümkün olur.²⁵² Ancak Osmanlı uygulamasında istibdâl işlemi; bilirkişi marifeti, mahkeme kararı ve Sultanın tasdiki ile yapıldığından, nakit para ile de istibdâl yapılabileceği esası benimsenmiştir.²⁵³

f. Hâkimin, vakfı kendi lehine şahitlikleri kabul edilen veya kendisine borçlu olan kimseye satmaması gerekir.²⁵⁴

g. Değişen ve değiştirilen (bedel ile müstebdel) aynı cinsten olmalı. Şayet kişi vakfın bir evle değiştirilmesini şart koşsa onu arazi ile değiştirmesi caiz olmaz.²⁵⁵

h. Bedel olarak alınacak yer ile bedel olunan yer aynı şehirde olmaları gerekir. Ancak vakfın değiştirildiği yer değer ve mevki olarak daha hayırlıysa o zaman değiştirilmesinde bir sakınca olmaz.²⁵⁶ Osmanlı uygulamasında, hâkim kararını bilirkişi raporuna dayalı olarak vermekte, sultan ise irade-i seniyye ile mahkemenin kararını tasdik etmektedir.²⁵⁷

Yenileşme döneminde, adam kayırma ve rüşvete dayalı olarak bazı sapmalar görülmekle birlikte, II. Meşrutiyet sonlarına kadar, vakıfların istibdâli işlemleri, Ebü's-Su'ûd'un belirlediği esaslar çerçevesinde yürütülmüştür. 1280/1863 tarihi Evkaf Nizamnamesi'nin vakıfların istibdâli ile ilgili 40. Maddesi, bu çerçevede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, vakıf olan bir mal, mülk olan bir yer ile değiştirilmek istendiğinde, ilk önce istibdâl şartları aranacaktır. Şer-i hükümlere göre şartlar tamam ise, mahkeme ilam ve mazbatası, padişaha arz edilecek ve irade-i seniyye sadır olacaktır.²⁵⁸ Bu şartlar yerine getirilmeden yapılacak istibdâller geçerli olmayacaktır. Geçerli şartlar oluşmadan istibdâle vesile olan sorumlular, üç aydan iki

²⁵⁰ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 586.

²⁵¹ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 241.

²⁵² Hilmi, *a. g. e.* , md. 419; Bilmen, *a. g. e.* , IV, 356.

²⁵³ Döndüren, *a. g. e.* , 66.

²⁵⁴ Ebu Zehra, *a. g. e.* , 166.

²⁵⁵ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 239.

²⁵⁶ İbn Nüceym, *el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, V, 241.

²⁵⁷ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV, Ankara, 1995, 268.

²⁵⁸ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 268-269.

seneye kadar hapis veya altı aydan üç seneye kadar sürgün cezası ile cezalandırılacaktır.²⁵⁹

Yukarıdaki Şartlara Uyulmadığından Dolayı Satılması İptal Olunan Vakıf Malında Üç Durum Meydana Gelmiş Oluyor.

a. Satılıp da iade edilen vakıf malı eski hali üzerine olur. Yani ne bir eksilme ne de bir fazlalık olmadan geri alınmış olacaktır. Şayet satın alındığında; müşteri, vakıf malından faydalanmışsa, bu süre zarfında faydalandığının bedelini verecektir.²⁶⁰

b. Ya da vakıf malı eksik olarak iade edilmiş olur. Böyle bir durumda iki durum söz konusudur:

b.a. Eğer eski duruma getirme imkânına sahipse –yıkılmış bir binanın tamir edilip eski duruma getirilmesi gibi- eski duruma getirildikten sonra geri alınacaktır.

b.b. Şayet eski durum üzerine getirme imkânı yoksa -kökünden sökülmiş ağaç gibi- müşteriden bedeli alınacaktır.²⁶¹

c. Geçersiz bir akitle satın alınan vakıf malında, bir fazlalık meydana gelmişse bu fazlalık ya vakıf malından ya da müşterinin malından olur. Vakıf malından olmuşsa vakfa ait olur. Şayet müşterinin malı ise, iki durum söz konusu oluyor:

c.a. Mesela binanın yıkılması veya ağacın sökülmesi vakıf arazisine zarar vermeyecekse, müşterinin razı olması şartıyla, bina yıkılarak, ağaç sökülerek bedeli neyse müşteriye ödenecektir. Şayet müşteri razı olmazsa o zaman yapının yıkılmasına veya ağacın sökülmesine mecbur edilecektir.

c.b. Şayet binanın yıkılması veya ağacın sökülmesi vakıf arazisine zarar verecekse, müşterinin razı olması kaydıyla bedeli müşteriye ödenecektir. Eğer müşterinin buna rızası yoksa o zaman vakıf arazisi ve binası veya ağaçları kiraya verilecektir ve ücreti de değerlerine göre taksim edilecektir.²⁶²

²⁵⁹ Hâtemî, *Medeni Hukuk Tüzekîşileri*, 652.

²⁶⁰ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 177.

²⁶¹ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 178.

²⁶² Kadri Paşa, *a. g. e.*, 179.

5.1.8. MESCİT VE DİĞER HAYIR KURUMLARIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Hanefî Mezhebinde Mescit konusu ayrı bir öneme sahip olduğundan burada ayrı bir başlık altında ele almayı uygun gördük.

5.1.8.1. Bir Mescidin Veya Her Hangi Bir Vakıf Enkazının Nakledilmesi Meselesi

Hanefî mezhebinde fetvaya esas kabul edilen görüşe göre mescit, tek söz ile ebedilik niteliğini kazanır. Ona ihtiyaç duyulmayacak olsa dahi mescit olma niteliğinden asla ayrılmaz.²⁶³ Mescit harap olsa ve o mescidin imarını gerçekleştirebilecek bir geliri bulunmasa ve başka bir mescit yapıldığı için insanların ona ihtiyaçları kalmasa bile, Ebu Hanife ile Ebû Yusuf'a göre kıyametin kopacağı zamana kadar orası mescit olarak kalır. Fetva da onların görüşlerine göredir.²⁶⁴ Bir daha orası bina edenin mirasçılarının mülkiyetine yeniden dönmez. Onu ve mescidin malını, o mescitte ister namaz kılınsın, ister kılınmasın bir başka mescide nakletmek caiz değildir.²⁶⁵ İmam Muhammed'e göre ise, o vakıftan hiç bir suretle faydalanmak mümkün değilse, vakfeden hayatta ise vakfedenin, hayatta değil ise vârislerinin mülküne intikal eder.²⁶⁶

Mescidin sergileri, hasır ve kandillerine ihtiyaç kalmadığı takdirde, aynı görüş ayrılığı söz konusudur. Ebû Yusuf'a göre, hâkimin izni ile bunlar bir başka mescide nakledilir. Görüşüyle amel edilen İmam Muhammed'e göre ise, bunlar sahibine geri döner. Şayet bu şahıs, hazırda yoksa mahalle halkının bunları, mescitten alıp başka bir yere nakletmeleri caiz olmaz.²⁶⁷

İki vakfın, vakfeden ile vakfedilen cihetleri bir olup, vakıflardan birinin harap olması sebebiyle kendilerine vakfedilenlerden bazılarının hisseleri azalsa, hâkimin harap olmayan vakfın fazla olan gelirinden hissesi azalmış olanlara sarf etmesi caiz olur. Çünkü o iki vakıf bir vakıf gibidir. Eğer iki vakfın vakfeden ile vakfedilen cihetten birisi değişik olup meselâ; iki kimse iki mescit veya bir kimse bir mescit ile

²⁶³ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 548.

²⁶⁴ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 428; İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 548; Şeyh Muhammed Âbbâs, *a. g. e.* , II, 598.

²⁶⁵ Şeyh Muhammed Âbbâs, *a. g. e.* , II, 461.

²⁶⁶ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 548-549.

²⁶⁷ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 428; Şeyh Muhammed Âbbâs, *a. g. e.* , II, 598.

bir medrese yaptırıp bunlara mülkünü vakfetse, hâkim bu vakıflardan birinin gelirini diğerine sarf edemez.²⁶⁸

5.1.8.2. Mescit ve Benzeri Vakıfların Enkazını Satmak

Vakıf yıkılacak olsa ve imarını gerçekleştirebilecek bir şeyi bulunmasa, onu kiraya vermek de, tamir etmek de mümkün olmasa geriye de sadece taş, kiremit ve ahşap gibi birtakım enkazı bulunsa, hâkimin emri ile satılması sahih olur. Bunun kıymeti ile yerine bir vakıf alınır. Satın almak mümkün olmazsa, o zaman bu bedeli-mevcut olmaları halinde- vakfedene geri verilir. Mevcut değilse fakirlere harcanır.²⁶⁹ Bu satış, Ebû Yusuf'un görüşüne binaen kabul edilmiştir. Mirasçılara veya fakirlere geri verilmesi ise İmam Muhammed'in görüşüne göredir.

5.1.8.3. Mescidin Bir Kısımını Yol Yapmak Veya Bunun Aksi

Bina yapan kişi mahallenin itirazı olmaksızın yolun bir kısmının darlığı sebebiyle mescide eklenecek olursa veya mescidin bir kısmı darlığı sebebiyle yola eklenirse ve bunun gidip gelene veya mescitte namaz kılana zararı yoksa caizdir. Çünkü yol da, mescit de Müslümanlara aittir.²⁷⁰ Ya da Mescit cemaate dar gelirse mescidin bitişiğinde bir şahsa ait bir arsa bulunursa, -zoraki de olsa- o yer, kıymeti verilerek o şahıstan alınarak mescide eklenir.²⁷¹

5.2. VAKIF MALLARININ GASPI

Gasp sözlükte, bir şeyi zorla almak demektir. Fıkıh ıstılahında ise bir kimsenin izni olmaksızın malını alıp zapt etmektir.²⁷² Başkasına ait mülkü, haksız yere kendi mülkiyetine geçirmeğe “gasp”, malı alınan kişiye “mağsubünminh”, bu işi yapana “gâsıb” denir. Vakıf malda ise, Allah'ın mülküne gasp söz konusu olur. Buna göre vakıf bir yeri, haksız olarak ele geçiren kimse “gasıp” hükmünde olur.²⁷³

Vakfın hukukunun korunmaya yönelik hükümlerden bir tanesi de vakfın işlerini idare eden mütevellinin, vakfa zarar verecek bir tasarrufta bulunamayacağı, vakfın malını hiçbir şekilde rehin veremeyeceği hükmüdür. Vermesi halinde rehin

²⁶⁸ İbn-i Abidin, *a. g. e.*, VI, 551.

²⁶⁹ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 173.

²⁷⁰ Tatarhaniye, *a. g. e.*, V, 571.

²⁷¹ Şeyh Nizâm, *a. g. e.*, II, 427.

²⁷² Berki, *vakıflar*, 245.

²⁷³ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 271-273.

alan gasıp sayılır. Şayet mütevellî, vakfı inkâr etse o da gasp sayılır.²⁷⁴ Hukuki bir sebep olmaksızın hiçbir kimse vakıf mallarından bedelsiz menfaat temin edemez. Edenler mislinin ücretini vermek mecburiyetindedir. Mütevellî, vakıf üzerinde yapılan teberru yetkisine de sahip değildir. Vakfın malını karşılıksız, emaneten kullanmak üzere birine de veremez.²⁷⁵

Zikrettiğimiz şartlar altında ya da daha açık bir şekilde vakıf mallarını gasp durumuna düşenler, onları değiştirmeden ve onlara zarar vermeden iade etmelidir. İade etmezse, iade edene kadar hapsedilir. Gasp süresi içinde, vakıf binaya ek bir bina veya bahçeye ağaç gibi, kendi başına bir değeri olan eklentiler yapılmışsa, gasp edenden ek binayı yıkması ve ağacı sökmesi istenir. Ancak bunların kaldırılması vakfa zarar verecekse, mütevellî bina için enkaz bedeli, ağaçların ise kesilmiş durumdaki bedelini vererek bunların vakfa kalmasını sağlayabilir. Burada gasp edenin rızası da gerekmektedir.²⁷⁶ Gasp eden şahsın vakıf malının yanındaki yerleri vakfa katmak sureti ile onu genişletmiş veya buraya su getirmiş ya da vakıf alanında yapmış olduğu nadas, gübreleme ve benzeri mütekavim mal olmayan şeyler, kendisine iade edilemez. Çünkü o, bunları zayi etmiş gibi olur.²⁷⁷

Vakıf akarı haksız yere işgal eden kimse, bu yeri bir süre boş tutsa da işgal süresi için emsali kadar kira bedeli (ecr-i misil) vermesi gerekir.²⁷⁸ Fakat İrsâd veya tahsisat kabilinden olan vakfı, her nasılsa elinde bulunduran kimse, gasp eden durumunda olsa bile geçmişe yönelik bir emsali kadar kira bedeli ödemesi gerekmez.²⁷⁹ Hatta vakıf mallarına mülkiyet iddiasına dayanarak sahip olan kişi de tasarruf ettiği sürece emsali kadar kira bedeli vermek mecburiyetindedir. Okul ve ibadet yerleri gibi hayır kurumlarını haksız olarak yıkanlar, eski haline getirmekle yükümlüdürler. Ancak vakfa ait gelir getiren bir akarı zorla ve haksız olarak yıkan şahıs, kıymetini tazmin eder ve eski haline getirmekle yükümlü kılınmaz.²⁸⁰

İçinde vakıf mallarının bulunduğu bir İslam ülkesi, düşmanlar tarafın istilaya uğrasa, vakıf mallarında vakıf hükmü zail olup, vakfedenin mülkiyetine geri dönmez.

²⁷⁴ Kadri Paşa, *a. g. e.* , 538.

²⁷⁵ Hilmi, *a. g. e.* , md. 403.

²⁷⁶ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 421; Bilmen, *a. g. e.* , V, 44-45.

²⁷⁷ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 421.

²⁷⁸ Hilmi, *a. g. e.* , md. 406.

²⁷⁹ Bilmen, *a. g. e.* , V, 44-45.

²⁸⁰ Hilmi, *a. g. e.* , md. 407.

Bir engel bulunmadıkça bu vakıflar, mütevellileri tarafında yine vakıf olarak idare edilecektir.²⁸¹

5.3. VAKIFTAN YARARLANANLARIN KALMAMASI (İNKİTA)

Vakfın rükünlerinden olan vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhin) şartlarından bir tanesi de mevcut olmasıdır. Mevcudiyeti sonuna kadar devam eden mevkufun aleyhlere (fakirler ve mescit gibi) yapılan vakıflar, tüm Mezhep imamlarına göre geçerlidir.²⁸² Fakat vakıf muamelesinin yapıldığı sırada vakıftan yararlanan kişi, mevcut olup olmaması, şayet mevcut ise, bu mevcudiyetinin sonuna kadar devam edip etmemesi, İslam hukukçuların arasında ihtilaf konusu olmuştur. Biz vakıftan yararlananların bulunup bulunmamasına göre vakfin kısımlarını ve mezheplere göre bu tür vakıfların hükümlerini, sonra da Osmanlıdaki tatbikatını ele alacağız.

5.3.1. MÜNKATİ' VAKIFLARIN KISIMLARI

Lehine vakıfta bulunanlar, ister hem başlangıçta ve sonunda ve ister sadece başlangıçta, ister ortada, ister sonuç itibariyle mevcut olmasın, mevcut olmamasına inkıta ve bu çeşit vakıflara münkatı' vakıflar denir. Münkatı' vakıflar, inkıta'ın hem başlangıçta ve sonunda olması ve sadece başta, ortada ve sonda olmasına göre dörtte ayrılır.

5.3.1.1. Munkatiu'l-Evvel ve Münkatı'ul Âhir Vakıflar

Hem başlangıçta ve hem sonuç itibariyle lehine vakıfta bulunanları (mevkufun aleyhleri) mevcut olmayan vakıflara munkatiu'l-evvel ve münkatı'ul âhir vakıflar denir.²⁸³ Henüz çocuğu olmayan bir kimsenin bir gayrimenkulünü vakfedip, gelirini evladına tahsis etmesi, bu tür vakıflara örnektir.

²⁸¹ Bilmen, *a. g. e.* , IV, 229.

²⁸² Bilmen, *a. g. e.* , IV, 313; Abdülvahhab el-Mâlikî, *a. g. e.* , II, 488; Râfiî, *a. g. e.* , VI, 266; Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.* , III, 577.

²⁸³ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.* , 146.

a. Bu çeşit vakıflar, Şâfiîler'de geçerli olan görüşe göre ve Hanbelî'lerde, geçerli bir vakıf değildir.²⁸⁴

b. Hanefilere göre, bu şekilde yapılan vakıf sahih bir vakıftır. Vakıf malı da fakirlere sarf edileceğini söylerler.²⁸⁵

c. Malikiler'de ise, üç görüş ortaya çıkmıştır:

c.a. Bu tür vakıflar geçerlidir. Fakat bağlayıcı (lâzimi) bir vakıf değildir. Vakfı yapan, vakfiyeyi istediği zaman satabilir.

c.b. Bu tür vakıflar bağlayıcı (lâzimi) vakıflardır. Vakfedenin mülkiyetine giremez. Ancak vakıftan yararlandıktan ümit kesildiği zaman vakıf, vakfedenin mülkiyetine geri döner.

c.c. Vakıf geçerlidir. Vakfın caiz olması için, vakıf malı güvenilir birisine verilip geliri vakfedilecektir. Eğer vakıftan yararlanan mevcut ise, vakıf vakıftan yararlanana geçer. Vakıftan yararlanan mevcut değilse, vakıf malı, vakıf yapanın akrabalarına geçecektir. Mâlikî'lerde üç görüşün ortaya çıkmasının sebebi, vakıftan yararlananın önceden var olmamasından kaynaklanmaktadır. Vakıftan yararlanan sonradan ortaya çıksa, bil ittifak vakıf geçerlidir.²⁸⁶

5.3.1.2. Munkatiu'l-Evvel Vakıflar

Başlangıçta vakıftan yararlanana mevcut olmayan vakıflara denir.²⁸⁷ Henüz çocuğu olmayan bir kimsenin bir gayrı menkulünü vakfedip akabinde fakirlere yapılan vakıflar gibi.

Hanefî, Maliki ve Hanbelîlerde geçerli olan görüşe göre, vakıf geçerli olup, vakıf malı hemen fakirlere intikal eder.²⁸⁸ Şâfiîler de ise, iki görüş ileri sürülmüştür:

²⁸⁴ Nevevî, *el-Mecmû*, XVI, 261; Râfî, *a. g. e.*, IV, 271; Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.*, III, 578.

²⁸⁵ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.*, XXXIV, 146.

²⁸⁶ İbn Abdilberr, *a. g. e.*, 537-538; el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, *a. g. e.*, XXXIV, 146.

²⁸⁷ Akgündüz, *a. g. e.*, 245.

²⁸⁸ Berki, *Vakıflar*, 64; ed-Düsûkî, *a. g. e.*, IV, 80; Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.*, III, 578.

a) Geçerli olan görüş, bu tür vakıflar geçersizdir. Nedeni ise, vakıftan yararlanacak asıl kişi, ilk kişidir. İlki mevcut olmayan mevkufun aleyhlerin ikinci derecedeki kişi de asıla tabii fer olmasından yok hükmündedir.²⁸⁹

b) Böyle bir durumda, vakfin geçerliliğini sayarak, vakıf malının mevkufun aleyhe en yakın olan hısımlarına, fakirlere veya hayır yollara sarf edileceği yönündedir. Lehine vakıfta bulunanların ilki mevcut olmaması vakfi geçersiz kılamaz.²⁹⁰

5.3.1.3. Munkatiu'l-Vasat Vakıflar

Başlangıçta lehine vakıfta bulunanları mevcut olup da, bir ara inkita'a uğrayıp sonra yine ortaya çıkan vakıflara denir.²⁹¹ Mesela vakfeden, vakfını, önce oğluna, sonra belli olmayan herhangi birisine ve daha sonra da fakirlere yaptığı vakıflarda söz konusu olur.

Hanefî, Malikî, Şâfiî'lerde geçerli olan görüş ve Hanbelîlere göre, inkita'ın söz konusu olduğu bu tür durumlarda, vakıf geçerlidir ve vakıf malı fakirlere geçeceğini söylemektedirler.²⁹²

5.3.1.4. Munkatiu'l-Ahir Vakıflar

Bir vakfin vakıftan yararlananı (mekvufun aleyhi) başlangıçta mevcut olduğu halde, sonradan ortadan kalkar ve tamamen inkita'a uğrarsa, bu çeşit vakıflara da munkatiu'l-ahir vakıflar denir.²⁹³

5.3.1.4.1. Malikiler, Vakıf muamelesinde süresizliği (te'bidi) şart koşmadıklarını daha önce açıklamıştık. Bu nedenle munkatiu'l-ahir vakıfları, sahih kabul ederek bu çeşit vakıfları, süresiz (müebbed) ve belli bir süreye bağlanan

²⁸⁹ Şirbini, *a. g. e.* , II, 495.

²⁹⁰ Râfiî, *a. g. e.* , VI, 269-270.

²⁹¹ Akgündüz, *a. g. e.* , 246.

²⁹² İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 645; ed-Düsûkî, *a. g. e.* , IV, 80; Râfiî, *a. g. e.* , VI, 271; Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.* , III, 585.

²⁹³ Akgündüz, *a. g. e.* , 294.

(mukatalı) vakıflara göre değerlendirmektedirler. Daha önce müebbed ve mukatalı vakıflardan bahsettiğimizden dolayı burada detayına girmeyeceğiz.

a) Müebbed olarak kurulan vakıflarda, vakıfta yararlananların inkiti'a uğraması halinde vakıf malı, vakfedene en yakın olan fakir akrabalarına geçer.

b) Beli bir süreye bağlı olarak kurulan vakıflarda ise, vakıf malı, vakıftan yararlananlara geçer. Onlardan biri ölürse payı diğerlerine geçer. Tamamı ölürse vakıf malı, vakıf yapanın mülkiyetine geri döner.²⁹⁴

5.3.1.4.2. Şâfiî'lerde munkatiu'l-ahir vakıflarla ilgili, iki ayrı görüş ileri sürülmüştür:

a. Böyle bir vakıf muamelesi inkita'a nedeniyle geçersiz sayılmıştır. Çünkü vakfın şartlarından bir tanesi de mevcudiyeti ebedi olan bir cihete yapılmış olmasıdır. Devamı olmayan bir cihete vakıf yapıldığı zaman devamlılık söz konusu olamaz.

b. Geçerli olan görüşe göre, vakfın geçerliliği yönündedir. Gerekçeleri ise vakıftan amaç, ibadet ve devamlılık esasına dayanmasıdır. Vakıf malının sarf edileceği taraf belirlendikten sonra hayır cihetinin devamı kolaylaşmış olur. Vakıfta zikredilen cihetin inkita'a uğraması halinde de iki görüş ileri sürülmüştür:

b.a. Vakfın inkita'a uğramasıyla vakıf hükmü ortadan kalkmış olur ve vakıf malı da vakfedenin mülkiyetine geçer.

b.b. Görüşleri geçerli olanlar, vakfın geçerliliğini yani vakıf hükmünün ortadan kalkmamış olduğunu kabul ederek, vakıf malının kime sarf edileceği konusunda aralarında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır.

b.b.a. Geçerli olan görüşe göre, vakfedene yakın olan akrabalara dağıtılacağı yönündedir.

b.b.b. Zayıf olan görüşe göre, vakıf malı fakir ve miskinlere geçeceği yönündedir.²⁹⁵

²⁹⁴ el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye, a. g. e. , XXXIV, 148.

5.3.1.4.3. Hanbelîlerde de munkatiu'l-ahir vakıflar geçerli vakıflardır. Muvkufun aleyhin inkata'a uğramasıyla vakıf malı, vakfedenin varislerine geçer.²⁹⁶

5.3.1.4.4. Hanefî hukukçular da munkatiu'l-ahir vakıflar hükmünde ihtilaf etmişlerdir. İhtilafa düştükleri görüşleri ikiye indirmek mümkündür.

a) Ebu Hanife ve İmam Muhammed, vakıf muamelesinde vakfın tamamlanması için vakıftan yararlanın vakıf esnasında mevcut olmasını şart koşturmakta ve inkita'ı bulunan vakıfları geçersiz saymaktadırlar.²⁹⁷ (Ebu Hanife ve İmam Muhammed, vakıf muamelesinin kurulması için, irade beyanında “te’bid” lafzının veya bunun yerine geçecek bir ifadenin zikredilmesini şart koştuklarını ve bu nedenle vakıf sıygasında “te’bid” manasına hem lafzen ve hem manen veya sadece manen delalet eden bir siyganın olmasını gerekli gördüklerini daha önce bahsettiğimizden burada gerekçelerini açıklamaya girmeyeceğiz.)

b. Ebû Yusuf’a göre ise, süresiz (müebbed) bir cihetin zikri şart değildir. Evlat gibi münkat’ı olacak bir cihet zikredilse bile yine vakıf geçerli olup, vakıf malı fakirlere sarf edilir, velev ki fakir lafzı zikredilmesin. Çünkü vakfedenin maksadı, vakfın devam etmesi ve vakıf gelirinin fakirlere sarf edilmesidir. Ebû Yusuf münkat’ı vakıfların sıhhatini kabul ediyor, Hanefî hukukçuları da, Ebû Yusuf’un görüşünü benimsemişlerdir.²⁹⁸

5.3.2. OSMANLILARDA MÜNKATI VAKIFLARIN HÜKMÜ ve UYGULAMASI

Osmanlılarda ikinci görüş yani Ebû Yusuf’un görüşü benimsenmiş ve münkatiul evel, munkatiul vasat ve münkatiul ahir vakfın çeşitlerinde, lehine vakıf yapılanların mevcudiyeti durumunda vakıf malının geliri ona; lehine vakıf yapılanlar, mevcut olmadığı takdirde ise fakirlere sarf olunacağı kabul edilmiştir.²⁹⁹ Fakat Osmanlı hukukçuları ihtiyatı elden bırakmayarak, inkita ihtimali bulunan vakıflarda,

²⁹⁵ Nevevi, *Ravdatu-Talibin*, IV, 391; Râfî, *a. g. e.*, VI, 267.

²⁹⁶ Muvaffakuddin el-Mekdisî, *a. g. e.*, III, 578.

²⁹⁷ Şeyh Nizâm, *a. g. e.*, II, 361.

²⁹⁸ Kadri Paşa, *a. g. e.*, 134; Şeyh Nizâm, *a. g. e.*, II, 361; Bilmen, *a. g. e.*, IV, 313.

²⁹⁹ Hilmi, *a. g. e.*, md. 77-79; Berki, *Vakıflar*, 64.

vakfeden tarafından süresiz (müebbet) bir cihet zikredilmesini benimsemiştir ve tatbikatta bu uygulanmaya çalışılmıştır.³⁰⁰

5.4. YARARLANMA İMKÂNI KALMAYAN (MÜSTAĞNA ÂNH) VAKIFLAR

Müstağna ânh vakıflar: Halkın kendilerine ihtiyacı kalmayan ve harap olduğundan amacına hizmet edemeyen vakıflara denir.³⁰¹ Yararlanma imkânı kalmayan vakıflar, vakfın amacının değiştirilebildiği istisnai hallerden bir tanesidir.³⁰² Mesela, boşalmış veya yıkılmış bir yerleşim yerinde bulunan bir mescidin, hastanenin veya bir okulun yıkılması sonucu geriye kalan enkaz ve arsa ne olacak? Bu konuda Mezhep imamaları arasında ihtilaf olduğunu farklı görüşlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Biz de bu farklı görüşleri aşağıda vermeye çalışacağız.

5.4.1. MALİKİLERE GÖRE

Daha önce vakfın değiştirilmesi (istibdâli) konusunda bahsettiğimiz gibi Maliki Mezhebine mensup âlimler, vakıfla ilgi hukuki işlemleri, menkul ve gayrı menkul olmak üzere iki gruba ayırmış, gayrı menkul vakıfları da kendi içinde mescit ve mescit dışındaki gayrı menkul vakıflar şeklinde iki kısma ayırdıklarını görmüştük.

Maliki Mezhebine mensup âlimler, mescitlerin ittifakla satılamayacağı, herhangi bir şeyle de değiştirilemeyeceği yönünde görüş belirtmişlerdir.³⁰³ Ancak boşalmış veya yıkılmış bir yerleşim yerinde bulunan bir mescidin seferi olanlar tarafından içinde namaz kılınıyorsa, şayet şer ve fesat ehlinin içinde bir araya gelip kendilerine mesken haline getirmelerinden korkuluyorsa o zaman onu satıp bedeli başka bir mescide nakledilmesi uygun görülmüştür. Fakat böyle bir endişe yoksa o mescit, mescit olarak kalmalıdır.³⁰⁴ Mescit dışında kalan gayrimenkul akarın bir menfaati varsa ya da menfaati kesilmiş fakat tekrar faydalanabilir duruma getirme imkânı varsa, zaruret dışında her hangi bir hukuki işleme tabii tutulmasına cevaz

³⁰⁰ Hilmi, *a. g. e.* , md. 80; Akgündüz, *a. g. e.* , 248.

³⁰¹ Hilmi, *a. g. e.* , md. 343.

³⁰² Akgündüz, *a. g. e.* , 294.

³⁰³ İmâm eş-Şâtibî, *a. g. e.* , 170.

³⁰⁴ İbn Serrâc, *a. g. e.* , 166.

verilmemiştir.³⁰⁵ Menfaati, tamamıyla kesilmiş ve vakıf olarak devam etmesi durumunda, zararı yararından daha çok olan vakıflar, İmâm Malik'e göre değiştirilmesi (istibdâli) caizdir.³⁰⁶

Malikiler, menkul malların, zaruri hallerde veya maslahatın bulunması durumunda istabdâline cevaz vermişler.³⁰⁷ Menkul vakıfların satılabileceğine binaen, mescit yıkılacak olsa ve imarını gerçekleştirebilecek bir şeyi bulunmasa, onu kırıya vermek de, tamir etmek de mümkün olmasa geriye de sadece taş, kiremit ve ahşap gibi birtakım enkazı bulunsa, onun satılabileceğine dair bazı âlimler, fetva vermişler.³⁰⁸

5.4.2. ŞÂFİÎLERE GÖRE

Şafiiler, boşalmış veya yıkılmış bir yerleşim yerinde bulunan bir mescit, medrese veya ribat, iş görmez duruma gelse bile vakıf olarak kalacaklarını söylerler.³⁰⁹ Yıkılmış mescidin gelir ve malzemeleri, bir gün tekrar yapılır düşüncesiyle muhafaza edilmelidir. Böyle bir imkân yoksa hâkimin izni ile fakir ve miskinlere dağıtılabilir.³¹⁰

Vakfedilen malın faydası ve geliri, kesintiye uğrarsa, örneğin; vakfedilen ağaçlar, rüzgâr onları devirdiğinde veya sel onları götürdüğünde ve kurduğunda, o zaman vakıf ortadan kalkmaz. O ağaçlar vakıf olarak kalmak için benzeri yerlerde veya kiraya vermek suretiyle onlardan fayda görülebilir. Bu vakfın devamı için yapılır. O ağaçlar hibe edilemez ve satılamaz. Onlardan bu şekilde de istifade edilmezse yakmak veya bunu bir şekilde yok etmek gerekirse, kendisine vakfedilen kişi veya cihet onları yakar.³¹¹

5.4.3. HANBELÎLERE GÖRE

Hanbelîlerde, vakıf harap olmuş, tamamen intifa edilemez duruma gelmiş veya masraflarını karşılayamıyorsa–vakfeden, istibdâl edilmemesi yönünde bir şart

³⁰⁵ Karâfî, *a. g. e.*, VI, 331-346.

³⁰⁶ Sahnûn, *a. g. e.*, VI, 99; Karâfî, *a. g. e.*, VI, 347.

³⁰⁷ Karâfî, *a. g. e.*, VI, 346.

³⁰⁸ İbn Rüşd, *a. g. e.*, 1080-81; İbn Serrâc, *a. g. e.*, 165.

³⁰⁹ Ebî'l-Hüseyn, *a. g. e.*, VIII, 98.

³¹⁰ Gazali, *el-Veciz fî Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, I, 428; Ebî'l-Hüseyn, *a. g. e.*, VIII, 99.

³¹¹ Nevevî, *el-Mecmu*, XVI, 277; Râfî, *a. g. e.*, IV, 297-299.

koşmuş olsa bile- vakıf olunan malın istibdâline cevaz vermişlerdir.³¹² Mesela: Kasaba halkının gelmemesi şeklinde bir mescidin menfaati ortadan kalkarsa ve bu mescit, içinde namaz kılınmayacak bir yerde kalırsa satılması yönünde cevaz vermişlerdir.³¹³ Mescidin ihtiyaçlarından artan sergi, hasır ve kandilleri ya bir başka mescide nakledilir ya da Müslüman fakirlere sadaka olarak verilir.³¹⁴ Bedel olarak alınacak yer ile bedel olunan yerin aynı yerde olmaları da şart değildir.³¹⁵

5.4.4. HANEFİLERE GÖRE

Mescit, hastane ve okul gibi bir hayır müessesesinin yıkılmış, etrafında kimseler kalmamış veya yakınında bir başka mescidin olmasıyla kendisinden ve malzemelerinden yararlanılamıyorsa Ebu Hanife ve Ebû Yusuf'a göre, böyle bir mescit ilelebet mescit olarak kalır. Görüşüyle amel edilen Ebû Yusuf'tan rivayet edilen bir başka görüş ile İmam Muhammed'e göre de binanın yapanı (bânisi) belli değilse, hâkimin izni ile aynı cinsten olan bir başka mescide nakledilir.³¹⁶ Şayet yapanı belli ve hayatta ise, İmam Muhammed'e göre, o vakıf yapana, beli değilse yapanın varislerine geçer.³¹⁷

Mescidin dışında kalan; mesela mescidin sergileri, hasır ve kandillerine ihtiyaç kalmadığı takdirde, aynı görüş ayrılığı söz konusudur. Ebû Yusuf'a göre, hâkimin izni ile bunlar bir başka mescide nakledilir. Fetvaya esas teşkil eden İmam Muhammed'in görüşüne göre ise, bunlar sahibine geri döner.³¹⁸ Diğer taraftan önceki mescit için vakfedilen akarlar veya nakit para varsa, bunlar da hâkimin görüşü alınarak yeni mescide harcanabilir. Çünkü bu enkaz, gelir veya nakit para başka bir mescide nakledilip, sarf edilmesi caiz görülmezse, bunların sorumsuz ve zayıf imanlı bir takım insanların elinde zayi olmasından korkulur. Bu yüzden fakihler bu sarf ve naklin caiz olduğuna fetva vermişlerdir.³¹⁹

³¹² Mensur el-Buhitî, *a. g. e.* , IV, 383-384; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 575.

³¹³ İbn Kudâme, *a. g. e.* , VIII, 220-221; Muvaffâkuddîn el-Makdisî, *a. g. e.* , III, 522-524; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 576.

³¹⁴ İbnu Teymiye, *el-Fetevâ'l-Kübrâ*, IV, 355-356; el-Âsimî, *a. g. e.* , V, 566-567.

³¹⁵ İbnu Teymiye, *Mevsûâtün Fıkh*, II, 1330.

³¹⁶ İbn-i Abidin, *a. g. e.* , VI, 547; Tatarhaniye, *a. g. e.* , V, 595.

³¹⁷ Tatarhaniye, *a. g. e.* , V, 574.

³¹⁸ Şeyh Nizâm, *a. g. e.* , II, 428; Şeyh Muhammed Âbbâs, *a. g. e.* , II, 598.

³¹⁹ Bilmen, *a. g. e.* , V, 11.

5.4.5. OSMANLI UYGULAMASI

Osmanlı uygulamasında mescit, vakfa ait akarlar ve nakit para konusunda Ebû Yusuf'tan rivayet edilen ikinci görüşe göre uygulama yapılmıştır. Bu görüş, vakfedenin maksat ve gayesine daha uygun görülmüştür. Çünkü vakfeden, vakfesiyle halkın menfaatini ve rıza-i ilahiyi kastetmiştir.³²⁰ Nitekim 19. 05. 1911 tarihli kanunla, cami ve mescit vakıfları dışında, vakfediliş amaçları açısından yararsız duruma gelen vakıf-bina ve vakıf-arsaların paraya çevrilerek elde edilen para ile orada kendi cinslerinden hayır kurumlarına ihtiyaç görülmediği takdirde, yakınlarda bulunan o cinsten hayır kurumlarının daimi masrafları karşıladıktan sonra bulundukları mahallerin ihtiyacı dikkate alınarak sırasıyla mescit, okul, medrese ve hastane gibi hayır kurumlarının inşasına ve daimi masraflarına temin edilir.³²¹

³²⁰ Akgündüz, *a. g. e.* , 295.

³²¹ Hilmi, *a. g. e.* , md. 344; Hatemi, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, I, 351.

SONUÇ

Karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan vakıf müessesesi esas itibariyle Allah ve insan sevgisine dayanan bir müessesedir. İslam Hukukunun temel kaynağı Kuran'ı Kerim'de, vakıflara doğrudan delalet eden ayet bulunmamaktadır. Ancak vakfa zemin oluşturabilecek, sosyal yardım ve dayanışmayı teşvik eden ve hayır hasenatta bulunmayı tavsiye eden birçok ayet vardır. Hadislerde ise hem Hz. Peygamber'in vakıfta bulunduğu ve hem de sahabeyi bu konuda teşvik ettiğine dair rivayetler mevcuttur.

Dört mezhep imamına göre vakfın tarifi yapılırken, Ebû Hanife, vakfı 'malı sahibinin mülkü olmak üzere bırakmak ve menfaatlerini sadaka olarak vermektir' diye tarif ederken; Mâlikî'ler, 'hükmen de olsa, mülkiyeti verende kalmak üzere bir şeyin menfaatini, var olduğu sürece teberru etmektir' şeklinde tarif etmişlerdir. Cumhur ise vakfı: 'Bir mal veya mülkün aynını Allah'ın mülkü hükmünde tutup gelirinin Allah'ın kullarına tahsis edilmesidir' diye tarif etmişlerdir. Yapılan tariflerin hepsinde bir aynın kuru mülkiyetini değiştirecek tasarruflardan, diğer bir ifadeyle alım-satım, bağışlama ve vasiyet gibi temlik temellük sonucunu doğuran hususlardan menettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Vakıf muamelesinin gerçekleşebilmesi için vakfın rükün ve şartlarının tahakkuk etmesi gereklidir. Vakfın rükünü, Hanefilere göre vakıf manasına delalet eden has lafızlar iken; cumhura göre ise, dört tanedir. Bunlar: Siyga, vakfeden kişi (vâkıf), vakıftan yararlananlar (mevkufun aleyh) ve vakfedilen şey (mevkuf)'dır. Cumhurun rükün olarak kabul ettiği vakfeden kişi (vâkıf), vakıftan yararlananlar (mevkufun aleyh) ve vakfedilen şey (mevkuf), Hanefi mezhebinde, vakıf muamelesinin geçerlilik (sıhhat) şartları olarak görülmüştür.

Cumhur, vakfın lâzım bir akit yani vakfedeni bağlayan bir hukukî muamele olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunlara göre, vakıf muamelesi sahih olarak kurulunca bağlayıcılık da kazanmış olur. Vakıf kurulur kurulmaz, vakfedilen malda, vakfın mahiyetine aykırı bir tasarrufta bulunmak yasaktır. Satılamaz, bağışlanamaz ve mirasa konu olamaz. Ebu Hanife ve tarafları ise, günümüzde de uygulanan tescil sistemine bezer bir sistemi savunarak vakıf hukukunun sağlıklı uygulanması açısından vakfın kurulması değil, bağlayıcılık kazanmasını bazı şekil şartlarına tabi

tutmuşlardır. Diğer bütün İslâm hukukçuları, sadece irade beyanının vakfın kurulması ve bağlayıcılık kazanması için yeterli olduğunu belirtmişlerse de Osmanlı Devleti ve Türk Hukukundaki tescil işleminin tatbik edilmesi ve uygulanması, Ebu Hanife ve taraftarlarını haklı çıkarmıştır. Nitekim Türk Hukukunda tüm vakıflarda tescil zorunluluğu benimsenmiştir. Vakıfların tüzelkişilik kazanabilmeleri için mahkeme siciline tescil edildikleri görülmüştür.

Bir kısım hukukçular, sigada masraf ve cihetlerin belli olacak şekilde zikredilmesini şart koşarlar. Bir gurup Şâfiî hukukçusunun ve Hanefilerden İmâm Muhammed'in görüşünün bu yönde olduğu görülmüştür. İkinci bir grup ise, Ebû Yusuf ve onun görüşünde olanlar, vakıftan yararlanacak olan cihetin açıkça zikrine gerek görmemekte ve zaten vakıfta “*menfaatin sarf edileceği cihetin*” örfen belirlendiği, bunun da fakirler, miskinler ve hayır yolları olduğunu ileri sürmektedirler. Vakfın hukuki sonucu olan vakfedilen mallar üzerindeki mülkiyet hakkının kime ait olacağı meselesinde, Hanefi ve Şâfiîler, sahih olarak kurulan ve bağlayıcı hale gelen bir vakıf muamelesinde, vakfedilen malın, vakfedenin mülkiyetinden çıkacağını ve Allah'ın hükmî mülkine intikal edeceğini söylerken, Malikiler, vakfedilen malın vakfedenin mülkiyetinde kalacağını, ancak kayıtlı bir mal olduğu, yani vakfedenin bunu satmak, hibe etmek ve miras bırakmak gibi bir hakkının olmadığını söylerler. Hanbeliler ise, vakfedilen malın mülkiyetinin yararlanana geçeceğini, yararlananın da vakıf malını satmak, hibe etmek ve miras bırakmak gibi bir hakları olmadığını söylemişlerdir.

“*Vakfın konusu mülk olmalıdır*” kâidesinin istisnasını teşkil eden ve Osmanlı Devletinde tahsîsât kabilinden vakıflar diye bilinen irsadî vakıfların Hicrî VI. Asırda Eyyübiler zamanında başladığını, tespit ettik.

Vakıf muamelesinin vakfedene, vakfın konusuna ve amacına ait geçerlilik şartlarından en önemlisi ve tartışmalı olanı, vakıf olan malın gayri menkul olması şartıdır. Mezhepler arası mukayese ile anlaşılmıştır ki, bu görüş sadece Hanefilere aittir. Diğer mezhepler menkul malların da vakfın amacına ters düşmediği takdirde, vakfın konusunu teşkil edebileceğini kabul etmişlerdir. Osmanlı uygulamasında, ‘teâmül’ kriteri esas alınarak, örfleşmiş bulununca menkullerin vakfi caiz görülmüş ve nakit para vakfi da menkul kapsamına alınmıştır. Hanefiler dışındaki üç mezhep,

prensipite para vakfına karşı değildir. Ancak asıl, para vakfına cevaz veren ve vakfedilecek nakit paraların işletilme yöntemlerini belirleyen, Hanefî müctehidlerinden İmam Züfer'dir.

Vakıf malların değiştirilmesi demek olan istibdâl konusunu, bütün yönleriyle incelemeye çalıştık. Mâlikî'lerle Şâfiî'ler, katı bir tutum sergileyerek istibdâle karşı çıkmışlardır. Hanbelî'ler ise, sadece zaruret hallerinde istibdâlin lehinde görüş beyan ederken, Hanefî hukukçular da bu konuda müsamahalı davranmalarına rağmen tam bir ittifak halinde olmamışlardır. İstibdâl konusunda Osmanlı uygulamasındaki gelişmeler ise, Ebü's-Su'ûd Efendi'nin çizdiği esaslar çerçevesinde yürütülmüştür.

Vakfın hukukunun korunmaya yönelik hükümlerden bir tanesi de vakfın işlerini idare eden mütevellinin, vakfa zarar verecek bir tasarrufta bulunamayacağı, vakfın malını hiçbir şekilde rehin veremeyeceği hükmüdür. Vakıf mallarını gasıp durumuna düşenler, onları değiştirmeden ve onlara zarar vermeden iade etmelidir. İade etmezse, iade edene kadar hapsedilmesi gerektiği tespitine varılmıştır.

Sahih olduğunda ihtilaf edilmeyen vakıflar, vakıftan yararlanacakların ne başında, ne ortasında ve ne de sonunda inkita' bulunmayan vakıflardır. Vakıftan yararlananların (mevkufun aleyhlerin) ister hem başlangıçta ve sonunda ve ister sadece başlangıçta, ister ortada, ister sonuç itibarıyla mevcut olmasın, mevcut olmamasına inkita' ve bu çeşit vakıflara münkatı' vakıflar denir. Hanefî hukukçularından Ebu Hanife ve İmam Muhammed, inkita' bulunan vakıfları geçersiz kabul ederlerken, Cumhur ve Hanefilerde görüşüyle amel edilen Ebû Yusuf münkatı' vakıfları geçerli kabul etikleri ve Osmanlı uygulanmasında bu görüşün benimsenmiş olduğu tespitine varılmıştır.

Vakıf mallarından yararlanma imkanı tamamen ortadan kalktığında veya geliriyle yararlanmak üzere vakfedilen bir mal harap olduğunda, tekrar inşası ve istibdâli mümkün olmadığı takdirde enkazı, Osmanlı uygulamasında olduğu gibi vakfedenin amaç ve gayesine daha uygun olduğu için hâkimin izni ile aynı cinsten olan diğer vakfiyelere nakledilmesi sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak kurulan bir vakıf muamelesinin doğurduğu en önemli sonucun, vakıf olan malın dokunulmazlığı olduğunu görüyoruz. Vakıf malının

dokunulmazlığını koruyabilmesi için Ebu Hanife'nin günümüzde de var olan tescil sistemine benzer bir sistemi savunmuş olması ve vakıf hukukunun sağlıklı uygulanması açısından vakfın bağlayıcılık kazanmasını bazı şekil şartlarına tabi tutması ve günümüzde de vakıfların resmiyet kazanması için tescil sisteminin işlenmesi son derece önemlidir. Nitekim tescillenmeyen vakıfların birçoğunun bu gün amaçlarının dışında kullanıldığına müşahade edilmektedir. Bunu önlemenin tek yolu ise, tescil işlemidir.

İstibdâl konusu değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Hanefî ve Hanbelî'lerin görüşlerinin insanların maslahatı için daha uygun olduğu söylenebilir. Çünkü vakıf muamelesindeki amaç, vakıftan sürekli faydalanmak ve bu faydalanma sebebiyle sevap ve ecir elde etmektir. Bu da ancak vakfın devamlılık şartının gerçekleşmesine bağlıdır. Bu devamlılık şartı da zaman zaman ancak istibdâl ile mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDULVAHHÂB el-MÂLİKÎ, Ebu Muhammed b. Alî b. Nâsır (422/1031), *el-Maune ala Mezhebi Ehli'l-Medine*, (thk. Muhammed Hasan İsmail), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1418/1998.

el-ÂDUVVÎ, Ebu'l-Berekât Ahmet b. Muhammed (1201/1786), *eş-Şerhu'l-Kebîr*, yay. , yy. , ty

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osav, yay, İstanbul, 1996.

AHMET b. HANBEL, *Müsned*, İstanbul, 1992.

AYDIN, Özkan, Sosyal ve İktisadi Yönden Vakıflar, *Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı*, , 1997, 1, ss, 60. İst.

el-ÂSİMÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım(1392/1971), *Haşiyetü'r-Revzil-Murbi Şerhu Zâdi'l- Mustakni*, I-VII, yay. , yy. , 1397/1976.

BERKÎ, Ali Himmet, *Vakıflar*, Cihan Kitaphanesi, İst. , 1940.

el-BESSÂM, Abdullah b. Abdurrahman, *Tavzîhu'l-Ahkâm min Bülûğil-Merâm*, I-VII, Mektebetu'l-Esedî, Mekke, 2003/1423.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (v. 1971), *Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İst ty.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's Sahih*, İstanbul, 1992.

,*el-Edebu'l-Müfred*, yy. , ty.

BÜCEYRİMÎ, Süleymân b. Muhamed b. Ömer, (1221/1806), *Büceyrimî âle'l-Hatip* (Tuhfetü'l-Habib alâ Şerhi'l-Hatip), I-V, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1417/1996.

ed-DÜSÛKÎ, Muhammed Ârefe, *Hâşiyetu'd-Düsûkî âla Şerhi'l-Kebir*, I-IV, Dârü'l-Fıkır, Beyrut, ty.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, ty.

EBU ABDULLAH ed-DUCEYLÎ, Sırâcuddin, Hüseyin b. Yusuf b. Ebi's-Seyr (664/1265), *el-Veciz fi'l-Fıkh ala Mezhebi'l-İmâm Ahmet b. Hanbel*, I, Mektebet'r-Rüşd, Mekke, 1420/2004.

EBU ABDULLAH el-MÂLİKÎ, Muhammed b. Ahmet b. Muhammed (1072/1671), *Şerhu Miyâeru'l-Fâsî* (thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Lübnan, 1420/2000.

EBÛ DÂVUD, Süleyman İbnu'l Eş'as İbn İshak el-Ezdi es- Sicistani, *Sünen-i Ebû Davud*, İstanbul, 1992.

EBU'L-FEREC, Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisi, (682/1283), *Şerhu'l-Kebîr (el-Mukn'i ve el-İnsaf fî Ma'rifet'r-Râcih mine'l-Hilâf, ile beraber)* (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXXII, yy. , 1415/1990.

EBU'L-HÜSEYN, Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim (558/1163), *el-Beyan fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, (thk. Kâsım Muhammed en-Nurî), I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 1421/2000.

EBU ZEHRA, Muhammed, *Muhâderât fil-Vakf*, Dâru'l-fıkri'l-Arabî, Kâhire, ty.

EBÛ ZEYD EL-KAYREVÂNÎ, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (368/996), *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, I-XV, Dârü'l-Geribü'l-İslâmî, Beyrut, 1999.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâmu'l-Evkaf*, I, (trc. DR. Nazif ÖZTÜRK), T.D.V. , Ankara, 1995.

GAZÂLÎ, Ebü Hamîd Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Vasît fî'l-Mezheb*, I-VII, Dâru's-Selâm, yy., 1997/1417.

,*el-Vecîz fî Fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (thk. Âlî Muâvved ve Âdil Âbdulmevcûd), I-II, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1418/1997.

HATEMÎ, Hüseyin, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukuku'nda Vakıf Kurma Muamelesi*, İst. Üniversitesi Yayınları, İst. , 1969.

,*Medenî Hukuk Tüzel Kişileri*, İst. Üniversitesinin Yayınları, İst. , 1979.

HEYTEMÎ, Ahmed ibn-i Hacer, *Tuhfetül-Muhtâc İlâ Şerhil-Minhac*, I-X, yay. , yy. , ty.

İBN ABDULBERR el-KURTUBÎ, Ebî Ömer Yusuf b. Abdullah n. Muhammed, *el-Kâfî fî Fikhi Ehli'ı-Medine el-Mâlikî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1992/1413.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz (1252/1836), *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-XII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994/1415.

İBNU'L-ÂRABÎ, Ebü Bekir Muhammed b. Abdullah (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an*, I-IV, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

İBN KAYYİM el- CEVZİYYE, *Câmiu'l-Fıkh* (thk. Yüsrî es-Seyid Muhammed), I-VII, Dârü'l-Vefâ, yy. , 1421/2000.

İBN KUDÂME, Muvafikuddin Ebü Muhammed b. Abdullah (620/1223), *el-Muğnî*, I-XV, Dârü'l-Âlemil Kutup, Riyâd, 1417/1997.

İBN SERRÂC, Eba'l-Kâsım bin Serrâc el-Endülisî (848/1444), *Fetâva'l-Kâdî Cemâ'a*, (thk. Dr. Muhammed Ebu'l-Ecfân) Dârü'l-Mektebetu'l-Vataniyye, yy., 2002.

İBN NÜCEYM el-MİSRÎ, Zeynu'l-Abidin İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* (Gamzü Uyû'l-Besâi'r ile birlikte), I-IV, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.

,*el-Behru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik* (920/1514), Dârü'l Mârif, Beyrut, ty.

İBN RÜŞD, Ebi'l-Muhammed b. Ahmet b. Ahmet b. Rüşd el-Kurtubî ((595/1198), *Fetâvâ İbn Rüşd*, (thk. Dr. Muhtâr b. Tâhir el-Tilyâyî), Dârü'l-Garebi'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987.

İBNU TEYMÎYYE, Takiyuddin el-Harrânî, Ebü'l-Âbbâs Muhammed b. Abdulhalim (728/1327), *el-İhtiyârâtü'l-Fıkhîye*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1397/1978.

,*el-Fetavâ'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Âtâ ve Mustafa Abdulkadir Âtâ), Dârü'l-Kutubi'l-İlmiye, yy. , 1408/1987.

,*Mevsûâtün Fıkh*, (thk. Dr. Muhammed Ravvâs Kalâcî), Dârü'l-Nefâis, yy. , ty.

KADRÎ PAŞA, Muhammed (1306/1888), *Kanunu'l-Adl Vel-İnsaf fil-Kadâ Ala Müşkilatil-Evkaf* (thk. Muhammed Ahmet Sırac), I, Dârü's-Selâm, Kâhire, 2006/1427.

KALYÛBÎ, Şahâbuddin Ahmet b. Ahmet b. Selâm (1069/1658), *Hâşiyetu Kalyûbî Âlâ Şerhi Celâluddin el-Mahalî Âlâ Minhâci Tâlibîn*, I-IV, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, Lübnan, 1419/1998.

KARÂFÎ, Şihâbuddin Ahmed b. İdrîs, (684/1285), *ez-Zahîre* (thk. el-Üstâz Sâ'idü'l-Eârâb), I-XIV, Dârü'l-Geribü'l-İslâmî, Beyrut, 1994.

KOMİSYON, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB. , Yay. , Ankara, 2006.

KOYUNOĞLU, H. Hüsnü, 'Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması', *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII- 4, 2007, ss. 2.

el-MAVSİLÎ, Abdullah b. Mahmut b. Mevdut, *el-İhtiyâr li-Ta'îl'î-Muhtâr*, yay. , Beyrut, ty.

el-MERDÂVÎ, Âlâu'd-din Ebîl Hasan Âlî bin Süleymân b. Ahmed (817/1414), *el-İnsaf fî Ma'rifet'r-Râcih mine'l-Hilâf* (el-Mukn'i ve Şerhu'l-Kebîr, ile beraber), (thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî) I-XXXII, yay. yy. , 1990/1415.

el-MEVSÛ'ATÛ'L-FIKHÎYYE, Kuveyt Evkaf Bakanlığı, I-XXXXV, 1404/1983.

MUVAFFAKUDDİN el-MEKDÎSÎ, Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmet b. Muhammed b. Kudame (620/1223), *el-Kâfî* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-VI, yay. , yy. , 1417/1997.

,el-Mukn'i (Şerhu'l-Kebîr ve el-İnsaf fî Ma'rifet'r-Râcih mine'l-Hilâf, ile beraber) (thk. Dr. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXXII, yay. , yy. 1415 /1990.

MÜSLİM, İbnu'l Haccac el-Kuşeyri, *el-Cami'u's Sahih*, İstanbul, 1992.

en-NECÂR, Muhammed, *el-Mü'cem'il Vesid*, I, Dâru-Dâ've, yy. , ty.

NEVEVÎ, Ebî Zekeriyâ Yahya b. Şeref (676/1277), *el-Mecmu* (thk. Muhammed Necîb el-Mutîâ), I-XVII, Mektebetu'l-İrşâdi, Cidde, ty

,Ravdatu-Talibin (thk. Şeyh Âdil Ahmet Abdulmevcut), I-VIII, Dâru'l-Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1423/2003.

,Sahîh-i Müslim bi-Şerhin-Nevevî, yay. , yy. , 1929.

OKUR, Kaşif Hamdi, Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2, IV- 7-8, 2005, ss. ,45-46.

HİLMİ EFENDİ, Ömer, *İthaf'ül Ahlâf fî Ahkâm'il-Evkaf*, Ankara, ty.

ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM, Ankara, 1983.

,Vakıfların İdaresi Ve Teşkilat Yapısı Üzerinde Düşünceler, DİB. , Yay. , XXII, sayı: 2, yy. , 1986, 4.

,*Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV, Ankara, 1995.

ÖZCAN, Tahsin, Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1999, Sayı 3, 129-130.

RÂFİÎ, Ebî Kasım Abdükerim Muhammed b. Abdülkerim (623/1226), *el-Âzîz Şerhu'l-Vecîz*, (thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvid), I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1417/1997.

er-RÂZÎ, İbn Ebî Hâtim Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (327/939), *Tefsir'ul-Kur'an'il-Âzîm*, I, Yay. , Riyâd, 1997/1417.

SAHNÜN, Ebü Abdullah Muhammed b. Abdusselâm b. Said, *el-Müdevenetü'l-Kübrâ*, I-VI, yy., 1323/1904.

es-SÂLİH, Muhammed b. Muhammed, *el-Vakfu fi's-Şerîati'l-İslamiyeti ve Eseruhu fi Tenmiyeti'l-Muctemiî*, I, yy. , Riyad, 1422/2001.

SERAHSÎ, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (483/1090), *el-Mebcut*, I-XXXI, Dâru'l-Mârif, Beyrut, ty.

SÜYÛTÎ, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebû Bekir b. Muhammed (911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr, fi't-Tefsîr bi'l-Mensûr*, I-XVII, Kâhire, 2003/1424.

,*el-Hâvî lil-Fetâvâ*, Daru'l- Kutubi'l Ezheriye, Mısır, ty.

ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdrîs (204/820), *el-Ümm*, I-XI, Dâru'l-Vefâ, yy., 2001/1422.

eş-ŞÂTİBÎ, Ebî İshâk İbrahim b. Musa el-Endülisî (790/1388), *Fetâvâ İmâm eş-Şâtibî*, (thk. Dr. Muhammed Ebu'l-Ecfân) yay. , Tunus, 1406/1985.

ŞEYH MUHAMMED ÂBBÂS, *el-Fetâvel-Mehdiye*, yay. Ezher, Mısır, 1301/1889.

ŞEYH NİZÂM, ve Diğerleri, *el-Fetevâ'l Hindiye*, I-VI, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000/1420.

ŞİMŞEK, Mehmet, Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII, Ankara, 1985, ss. , 208.

ŞİRBİNÎ, Muhammed b. Ahmet (977/1569), *Muğni'l-Muhâc ilâ Ma'rifeti Ma'ani Elfâzi'l-Minhâc*, I-IV, Dâru'l-Me'rife, Beyrut, 1997/1418.

TABERÎ, Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmi'ül-Beyân an Tefsiri Âyi'l-Kur'an*, Mektebetu Ibnu Teymiye, Kâhire, ty.

TÂTÂRHÂNİYE, b. Âlâu'l-Ensârî, el-Hindî (787/1385), *Fetâve'l-Tâtârhâniye* (thk. el-Kâdî secâd Hüseyin), Dâru İhyâu'l-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut, ty.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Ebul-Feyd *Tâcul Arus Min Cevahiril –Kamus*, I-XXV, Dârul-Hidâye , yy. , ty.

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE VAKIF MALLARINDA

VAKIF HÜKMÜNÜN SONA ERMESİ

Ömer ASLAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI

I-VIII; 1-86 Sayfa-2011

ÖZET

“İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarında Vakıf Hükmünün Sona Ermesi” isimli tezimiz bir giriş ile üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümü araştırmanın amacı, önemi, sınırları ve yönteminden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Hanefî, Maliki, Şafî ve Hanbelîlere göre, vakfın kavramı işlenmiştir. Vakfın rükün ve şartlarıyla ilgili mezhep âlimlerin ilgili görüşleri araştırılmıştır.

İkinci bölümde; dört Mezhep ve Osmanlı uygulamasında, sahih olarak kurulan bir vakıf muamelesinin ne gibi sonuçlar doğuracağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Vakfın hükmü başlığı altında vakıf hükmünün doğurduğu sonuçlardan vakfın bağlayıcılığı (lüzümü), süresiz (te'bid) olması vakıftan vazgeçilmesi (rücû), vakfedilen malın mülkiyeti, irsâdi vakıflar ve para vakıfları gibi konular incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; dört Mezhep ve Osmanlı uygulamasında uygulamada güncel problemlerle karşılaşılan vakıf mallarında vakıf hükmünün sona ermesiyle ilgili fakihlerin görüşleri, mukayese edilecek bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca vakıf mallarında vakıf hükmünün sona ermesine sebep olan vakıftan yararlananların kalmaması (inkita'ı) ve yararlanma imkânı kalmayan (müstağna ânh) vakıfların durumuna çözüm bulmak için vakfın değiştirilmesi (istibdâl edilmesi) konusu ve hizmet etme imkânı kalmamış vakıf mallarının durumunu incelenerek ve tespit edilerek konu bitirilmiştir.

**THE END OF FOUNDATION LEGALITY IN FOUNDATION
PROPERTIES ACCORDING TO ISLAMIC LAW**

Ömer ASLAN

Yüzüncü Yıl University

Institute of Social Sciences

Basic Islamic Science of Islamic Law

Thesis Administrator: Associate Professor Abdurrahman HAÇKALI

I-VIII; 1-86 Page 2011

SUMMARY

Our thesis named **“The end of Foundation Legality in Foundation Properties according to Islamic Law”** is composed of three parts with the introduction. The introduction includes the aim, importance, limits and method of the research.

In the first part, the concept of Foundation according to Hannafî, Maliki, Shafii and Hanbelis was examined. The views of scholars from different sects with regard to the principles and rules of Foundation were researched.

In the second part, what kind of results an authentic Foundation could arise was examined. Under the title of Foundation concept, the essentiality of Foundation, being indefinite (te'bid), renunciation from Foundation (rücû), ownership of donated property, “irsâdi Foundations” and monetary Foundations were examined.

In the third part, the views of the canonists with regard to the problems concerning the end of Foundation legality in Foundation properties in four sects and Ottoman applications were comparatively evaluated. Furthermore, that there is no one to benefit from Foundation properties and this causes the end of vakf hüküm, (inkita) the change of useless Foundations (müstağna ânh) to find a solution for this and the examination of old Foundation properties were also evaluated.